

ISSN 2956-9605

**ROCZNIK
AUDYTU
RACHUNKOWOŚCI**

2023 ROK

PANA

„Rocznik Audytu i Rachunkowości”

ISSN 2956-9605

„Rocznik Audytu i Rachunkowości” jest wydawany raz w roku przez Polską Agencję Nadzoru Audytowego, ul. Kolejowa 1, 01-217 Warszawa.

Adres redakcji:
ul. Kolejowa 1,
01-217 Warszawa
czasopismo@pana.gov.pl

Redakcja przyjmuje opracowania naukowe, popularno-naukowe, komunikaty z badań, glosy, manuskrypty praktyczne, zgodne z „*Kanonem rzetelności, uczciwości oraz zasad etycznych*”, z którymi zapoznać się można pod adresem: www.pana.gov.pl/czasopismo/.

Teksty przed opublikowaniem poddawane są podwójnej anonimowej recenzji. Informacje szczegółowe na temat „Rocznika Audytu i Rachunkowości” znajdują się na stronie www.pana.gov.pl/czasopismo/.

Copyright © 2023 Polska Agencja Nadzoru Audytowego (PANA). Prawa wydawnicze zastrzeżone. Deklaracja *Open Access*.

Czasopismo **„Rocznik Audytu i Rachunkowości”** oferuje dostęp do treści w systemie *Open Access* na zasadach licencji *Creative Commons* (CC-BY-NC-ND 4.0), tj. uznanie autorstwa – użycie niekomercyjne – bez utworów zależnych, 4.0 (międzynarodowe). Warunki wykorzystania artykułów patrz: <https://creativecommons.org/share-your-work/licenses/>.

Rada Programowa

Przewodniczący:

prof. dr hab. Anna Karmańska (*Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*)

Członkowie:

prof. dr hab. Jerzy Gierusz (*Uniwersytet Gdański*)

prof. dr hab. Marek Gruszczyński (*Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*)

prof. dr hab. Jan Komorowski (*Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*)

prof. dr hab. Zbigniew Luty (*Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*)

prof. dr hab. Marzena Remlein (*Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*)

prof. dr hab. Wanda Skoczylas (*Uniwersytet Szczeciński*)

prof. dr hab. Adam Śliwiński (*Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*)

prof. dr hab. Jan Turyna (*Uniwersytet Warszawski*)

prof. dr hab. Ewa Walińska (*Uniwersytet Łódzki*)

dr hab. Tomasz Berent, prof. SGH (*Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*)

dr hab. Artur Holda, prof. UEK (*Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie*)

dr hab. Józef Pfaff, prof. UE (*Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach*)

dr hab. Błażej Prusak, prof. UG (*Politechnika Gdańska*)

dr hab. Waldemar Rogowski, prof. SGH (*Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*)

dr hab. Piotr Wachowiak, prof. SGH (*Szkoła Główna Handlowa w Warszawie*)

dr hab. Beata Zyznarska-Dworczak, prof. UEP (*PANA*)

dr Agnieszka Baklarz (*PANA*)

dr Bogusław Bławat (*PANA*)

dr Agnieszka Fiutak (*PANA*)

dr Małgorzata Kutera (*PANA*)

dr Łukasz Majewski (*PANA*)

dr Jolanta Wiśniewska (*PANA*)

Justyna Adamczyk (*PANA*)

Mariola Dąbrowska (*PANA*)

Mateusz Dziób (*PANA*)

Waldemar Lachowski (*PANA*)

Redakcja

Redaktor naczelny:	prof. dr hab. Anna Karmańska
Sekretarz redakcji:	Radosław Różycki
Zastępca sekretarza redakcji	Aleksandra Siess

Kolegium Redakcyjne

Koordinator Kolegium:	dr Agnieszka Baklarz
Członkowie:	dr hab. Beata Zyznarska-Dworczak
	dr Bogusław Bławat
	dr Małgorzata Kutera
	dr Jolanta Wiśniewska

SPIS TREŚCI

List prezesa Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego <i>Jacek Gdański</i>	7
Słowo wstępne <i>Anna Karmańska</i>	9
Model zmian wynagrodzenia za badanie sprawozdań finansowych w okresie pandemii <i>Agnieszka Baklarz</i>	11
Zarządzanie ryzykiem nawiązania toksycznej relacji biznesowej z perspektywy przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy <i>Michał Kaczmarski</i>	37
Imperatywy ładu korporacyjnego <i>Anna Karmańska</i>	67
Miejsce prowadzenia badania sprawozdań finansowych a lokalizacja siedziby firm audytorskich w Polsce <i>Marcin Kreis</i>	103
Audyty wewnętrzny wobec programów etycznych <i>Lukasz Małecko-Tepicht</i>	145
Koszt kapitału własnego w warunkach niepewności na przykładzie rynku USA <i>Marcin Pęksyk, Karol Śledzik, Bogusław Bławat</i>	167
Zawodowy sceptycyzm audytora w warunkach niepewności gospodarczej <i>Beata Zyznarska-Dworczak</i>	185

RECENZJE – REKOMENDACJE – RÉSUMÉ – RELACJE

Słów kilka o książce: <i>Application of Machine Learning Techniques and Artificial Intelligence to Detect Financial Irregularities in Commercial Companies</i> <i>Marek Masztalerz</i>	215
---	-----

Krótko na temat publikacji: <i>Thermodynamic Approach to the Discount Rate and Discounted Cash Flow Method</i> <i>Bogusław Bławat</i>	217
Resume raportu: <i>Back to Earth. Landing real-world impact in research evaluation</i> <i>Radosław Różycki</i>	219
Relacja z konferencji: <i>Bezpieczeństwo obrotu gospodarczego, odpowiedzialność instytucji, odpowiedzialność biznesu</i> <i>Mateusz Dziób</i>	223

ENGLISH SUMMARIES OF ARTICLES

Model for changes in fees for audits of financial statements during a pandemic period <i>Agnieszka Baklarz</i>	231
Managing the risk of entering into a toxic business relationship from the perspective of anti-money laundering legislation <i>Michał Kaczmarski</i>	233
The imperatives of corporate governance <i>Anna Karmańska</i>	235
The place of conducting the audit of financial statements vs. the location of the head office of audit firms in Poland <i>Marcin Kreis</i>	237
Internal audit versus ethics programmes <i>Lukasz Małecki-Tepicht</i>	239
Cost of equity under the circumstances of uncertainty - an example of the US market <i>Marcin Pęksyk, Karol Śledzik, Bogusław Bławat</i>	241
The auditor's professional skepticism in times of economic uncertainty <i>Beata Zyznarska-Dworczak</i>	243

SZANOWNI PAŃSTWO,

Z przyjemnością przedstawiam pierwszy numer „Rocznika Audytu i Rachunkowości”. Głównym celem, jaki przyświeca nam podczas tworzenia tego czasopisma jest integracja i wymiana wiedzy pomiędzy nauką a biznesem. Nie sposób bowiem oddzielić teorii od praktyki, a aby skutecznie działać na rzecz interesu publicznego – co jest misją Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego – konieczna jest bliska i efektywna współpraca wielu instytucji, organizacji i środowisk.

Tematyka artykułów zawartych w tym czasopiśmie jest niezwykle zróżnicowana. Szerokie są bowiem ramy wykonywania zawodu biegłego rewidenta i rozległy jest zakres wiedzy, którą powinna mieć osoba wykonująca ten zawód. Przed branżą audytorską stoi wiele wyzwań związanych z przyszłością. To nie tylko identyfikacja ryzyka i ocena wpływu przemian zachodzących w gospodarce światowej na funkcjonowanie i wyniki przedsiębiorstw. To również wszelkie zagadnienia związane ze zrównoważonym rozwojem biznesu i jego adekwatnym raportowaniem oraz kwestia dynamicznie wkraczającej w życie gospodarcze sztucznej inteligencji.

Nie byłoby tego wydawnictwa, gdyby nie zaangażowanie i praca jego autorów i recenzentów. Gdyby nie ich świadomość, jak ważne jest budowanie zaufania do informacji finansowej, która to informacja jest nieodzowna dla skutecznie funkcjonującego systemu bezpieczeństwa obrotu gospodarczego. Wreszcie – gdyby nie ich gotowość do dzielenia się wiedzą. Za to zaangażowanie i pracę – dziękuję.

Liczę, że „Rocznik Audytu i Rachunkowości” będzie pomocny w poszerzaniu horyzontów, odkrywaniu nowych zagadnień oraz przyczyni się do rzucenia nowego światła na zjawiska już znane.

Życzę Państwu owocnej lektury.

Jacek Gdański
Prezes
Polska Agencja Nadzoru Audytowego

SŁOWO WSTĘPNE

SZANOWNI PAŃSTWO,

Předstawiam Państwu pierwsze wydanie „Rocznika Audytu i Rachunkowości”, czasopisma naukowego, którego inicjatywa zrodziła się w Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego w 2023 r. Czynię to z nadzieją, że z czasem stanie się ono rozpoznawalną platformą dzielenia się wiedzą, wynikami badań i koncepcjami, które w różny sposób, z różną siłą i tempem, w różnym zakresie, mogą stać się przyczynkiem do kształtowania rozwiązań systemowych dobrze służących bezpieczeństwu obrotu gospodarczego, w którym ważną rolę wypełniają audytorzy i osoby zajmujące się rachunkowością.

Czasopismo to – swoją misją – wpisuje się w potrzeby środowiska, którego profesjonalizm zawodowy wymaga permanentnej uważności na zmiany mogące następować na płaszczyznach, często tylko z pozoru odległych od pól jego zainteresowania, a mogących mieć znaczenie dla rozpoznawania kontekstów istotnych dla osądów, kształtowania postaw zawodowych lub podnoszenia kompetencji ważnych dla wykonywanych działań.

W prezentowanym wydaniu „Rocznika Audytu i Rachunkowości” (2023) znajdziecie Państwo siedem artykułów o charakterze naukowym lub popularno-naukowym. Ich spektrum zagadnieniowe jest urozmaicone i takie podejście pragniemy utrzymać także w przyszłych wydaniach Rocznika. Mamy bowiem na uwadze potrzebę prezentacji zagadnień środowiskowo ważnych, a podejmowanych w obszarach różnych dyscyplin naukowych, w tym w szczególności w dyscyplinie ekonomii, finansów, zarządzania i prawa.

Każdy artykuł przedstawia cel przyświecający podjęciu tytułowego zagadnienia, zastosowaną metodykę badawczą lub analityczną, kluczowe ustalenia i ich wartość poznawczą, a także ograniczenia badawcze. Dzięki temu Rocznik komunikuje Państwu syntetycznie to, co w tekście jest kluczowe i co w danym roku szczególnie nurtowało Autorów, a jednocześnie dochowuje kanonu ważnego dla prac o atrybutach naukowych.

W tym numerze znajdziecie Państwo także krótką recenzję książki, z której treścią warto się zapoznać, rekomendację przeczytania artykułu o problemie ciekawie analizowanym, informację o wynikach badania empirycznego odnoszącego się do drażliwego

problemu wartości badań naukowych oraz sprawozdanie z dysput konferencyjnych, prowadzonych pod egidą Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Na koniec pragnę wyrazić dwie nadzieje. Pierwsza jest taka, że prezentowany – inauguracyjny – numer Rocznika uznacie Państwo za wskazujący na potencjał rozwojowy Czasopisma. Druga, że zapragniecie Państwo mieć w tym rozwoju swój autorski udział, do czego zachęcam serdecznie w imieniu całego Zespołu Redakcyjnego i Rady Programowej Rocznika.

Przed nami Rocznik Audytu i Rachunkowości (2024). Stwórzmy go wspólnie, korzystając z kanału komunikacyjnego: www.pana.gov.pl/czasopismo/ oraz czasopismo@pana.gov.pl.

Z wyrazami szacunku

prof. dr hab. Anna Karmańska
redaktor naczelny
Rocznik Audytu i Rachunkowości

29 grudnia 2023 r.

ISSN 2956-9605 ONLINE

www.pana.gov.pl

Model zmian wynagrodzenia za badanie sprawozdań finansowych w okresie pandemii

AGNIESZKA BAKLARZ

<https://orcid.org/0000-0002-4077-9640>

Streszczenie

Cel: U podstaw podjęcia tytułowej problematyki leży zamysł zbadania – w odniesieniu do firm audytorskich spoza grona największych firm audytorskich (TOP 11 lub TOP12 dla roku 2022) – zmian w wynagrodzeniu, w okresie pandemii, za badanie sprawozdania finansowego podmiotów innych niż jednostki zainteresowania publicznego. Dodatkowym celem było przybliżenie się do odpowiedzi na pytanie: czy pandemia wymuszająca przejście na zdalny sposób badania tychże sprawozdań wpłynęła na zmianę zachowań firm audytorskich w praktyce wyboru klientów z dalszych odległości.

Metodyka/podejście badawcze: Wypełnienie założonego celu było możliwe dzięki przedstawieniu propozycji autorskiego modelu (funkcji) zmian wysokości wynagrodzenia, który uwzględnia specyfikę okresu pandemicznego. Przy konstrukcji tego modelu i jego wykorzystaniu zastosowano dane wynikające z *Bazy rocznych sprawozdań firm audytorskich za lata 2020-2022*, tworzonej w Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego od początku jej istnienia, czyli od 2020 r. Analiza danych dostępnych w tej bazie, jednocześnie takich, które zbiegły się z okresem pandemii Covid-19 i do potrzeb analizy zostały stosownie poszerzone, polegała na zdiagnozowaniu cech szczególnych badanej próby i ustaleniu charakterystyk zmiennych objaśniających, w efekcie czego sformułowano propozycję modelowania podjętej kwestii.

Wyniki: Artykuł potwierdza istnienie zależności wynagrodzenia za usługi badania ustawowego od rodzaju badanego sprawozdania, „wysokiego” lub „niskiego” sezonu wykonywania tejże usługi oraz od odległości pomiędzy firmą audytorską oraz podmiotem badanym. Dodatkowo koncentruje uwagę na pogłębionym zrozumieniu znaku współczynnika występującego w modelu przy zmiennej wskazującej na sezon. Badanie wskazało również na trend podejmowania zleceń w zakresie badania

sprawozdań finansowych od podmiotów stosunkowo coraz to bardziej odległych od firmy audytorskiej.

Ograniczenia/implikacje badawcze: Podstawowym ograniczeniem jest identyfikacja faktycznego miejsca siedziby firmy audytorskiej z której wykonywane były usługi. Z tego powodu z bazy danych zostały wyeliminowane największe firmy audytorskie posiadające wiele oddziałów. Kolejnym ograniczeniem (ale wpływającym jedynie w nieznacznym stopniu na wyniki) jest sposób pomiaru odległości. Odległość została obliczona jako odległość w linii prostej pomiędzy siedzibą podmiotu badanego a siedzibą firmy audytorskiej. Ręczne przeliczenie kilku przykładów wskazuje, że błąd pomiaru odległości może być na poziomie nie większym niż kilkanaście kilometrów.

Oryginalność/wartość: Autorka stwierdza brak publikacji badań naukowych w przyjętym obszarze i wskazuje lukę badawczą. Artykuł częściowo ją uzupełnia, przyczyniając się do zrozumienia funkcjonowania procesu wyceny przychodu w firmach audytorskich osiąganego z tytułu świadczenia usługi badania sprawozdania finansowego, realizowanej w odniesieniu do podmiotów niebędących jednostkami zainteresowania publicznego. Zaprezentowane wnioski mogą być asumptem do dalszych badań i rozwijania modelu dla okresów po pandemicznych, z uwzględnieniem cech charakteryzujących silnie specyfikę tego czasu.

Słowa kluczowe: audytor, biegły rewident, rewizja finansowa, wynagrodzenie za badanie sprawozdania finansowego, pandemia

Wprowadzenie

Pandemia spowodowana koronowirusem SARS-CoV 2 (popularnie nazywana pandemią COVID-19) stała się światowym katalizatorem, w sposób szczególnie silny oddziałującym na zwiększenie ilości wykonywanej pracy przy użyciu środków komunikacji elektronicznej (Mierzejewska, Dziurski, 2021). Szczególnie w pierwszych okresach lock-down, przez tygodnie, a nawet miesiące, pracownicy (w tym audytorzy i zespoły audytorskie) musiały komunikować się i wykonywać pracę w sposób zdalny.

Tradycyjnie audyt sprawozdań finansowych przeprowadzany jest w miejscu działalności firmy. W obliczu restrykcji związanych z bezpieczeństwem zdrowotnym, audyt zdalny stał się ważną alternatywą, a czasami koniecznością. O ile jednak ten sposób komunikacji był normalny dla większych firm audytorskich, to

w przypadku małych praktyk nie było to takie oczywiste ze względu na posiadane zasoby techniczne oraz intelektualne.

Na podstawie badań przeprowadzonych przez Sharma i in. (Sharma, 2022) w Indiach istnieje wyraźna chęć do włączenia nowych technologii do audytu. Z drugiej strony, Jarva i Zeitler w badaniu z 2023 r., (Jarva, Zeitler, 2023) stwierdzają, że w odniesieniu do audytu wewnętrznego – w podmiotach objętych tym badaniem empirycznym – pandemia nie miała wpływu na zmiany technologiczne. Wskazywać to może na odmienne od audytu wewnętrznego stosowanie technologii do audytu sprawozdań finansowych przez firmy audytorskie. Według badań przeprowadzonych przez Haddad i in. (Haddad H., Al-Bawab A., Ahmad M., 2023), pandemia skłoniła przedsiębiorstwa do przyspieszenia procesów transformacji cyfrowej, w tym także audytu. W artykule „*The Impact of Covid -19 Pandemic on the Auditing Profession*”, autorzy podkreślają, że gospodarka, w tym zawód audytora, została w istotny sposób dotknięta pandemią Covid-19. Zmniejszyły się przychody firm audytorskich, spadła wydajność i liczba wizyt u klientów. Wyniki badania wskazują na potrzebę dalszych badań i eksploracji skutecznych strategii łagodzenia negatywnego wpływu kryzysów na zawód audytora oraz utrzymywania jego stabilności finansowej i wyników.

Przegląd literatury wskazuje, że prawdopodobnym jest, że średnie i małe firmy audytorskie powinny w czasie pandemii rozpocząć działania przystosowawcze i zaadoptować się do zmienionych warunków pracy zdalnej. Interesującym jest więc weryfikacja tego, czy tak rzeczywiście stało się w okresie pandemii.

Polska Agencja Nadzoru Audytowego rozpoczęła swoją działalność na początku 2020 r. Ten fakt zbiegł się także z początkiem pandemii COVID-19. Gromadzenie danych o wykonywanych usługach przez wszystkie polskie firmy audytorskie oraz biegłych rewidentów działających w ich imieniu Agencja rozpoczęła więc w szczególnym okresie. W ciągu 3 lat trwania okresu pandemii (lata 2020-2022) powstała unikatowa baza z informacjami o prowadzonych przez firmy audytorskie badaniach sprawozdań finansowych. Szczegółowy zakres informacji w niej utrzymywanych wskazany jest w Rozporządzeniu Ministra Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej z dnia 18 stycznia 2021 r. w sprawie rocznej sprawozdawczości firm audytorskich (Rozporządzenie, 2021) i obejmuje m.in.: wskazanie typu usługi (badanie ustawowe, czy też badanie dobrowolne), datę wykonania usługi, podanie początku i końca roku obrotowego, za który zostało sporządzone sprawozdanie finansowe podlegające badaniu, informacje o jednostce, na rzecz której została usługa wykonana oraz cenę za badanie.

Dzięki tej bazie w Agencji przeprowadzona została – przedstawiona na jej stronie internetowej – szczegółowa analiza liczebności wykonanych usług w poszczególnych pandemicznych latach.

I tak w:

- 2020 r. było wykonanych 28.697 badań sprawozdań finansowych oraz 1.644 badań skonsolidowanych sprawozdań finansowych (Baklarz, Kreis, 2021);
- 2021 r. było wykonanych 28.012 ustawowych badań sprawozdań finansowych oraz 1.617 badań skonsolidowanych sprawozdań finansowych (Baklarz, Kreis, 2022);
- 2022 r. zostało wykonanych 29.085 ustawowych badań sprawozdań finansowych oraz 1.650 badań skonsolidowanych sprawozdań finansowych (Baklarz, Kreis, 2023).

Pozwoliło to na zgromadzenie około 90 tysięcy zapisów dotyczących badań prowadzonych przez firmy audytorskie wpisane na listę prowadzoną przez Polską Agencję Nadzoru Audytowego w Polsce.

W związku z tak obszerną bazą informacji oraz brakiem badań dotyczących czynników innych, niż wskazane w art. 80 ust. 2 ustawy o biegłych rewidentach, który mówi, iż *„wynagrodzenie za przeprowadzenie badania uzyskiwane przez firmę audytorską, biegłych rewidentów oraz podwykonawców działających w ich imieniu i na ich rzecz nie może być uzależnione od żadnych warunków, w tym od wyników badania”* (Ustawa, 2017), autorka zdecydowała się na pogłębioną analizę zmian wysokości wynagrodzeń firm audytorskich w okresie pandemii oraz ich zależności od odległości siedziby audytora od badanego podmiotu. Ze względu na okres pandemii, w badaniu postawiono hipotezę, że firmy audytorskie chętniej, niż wcześniej, wykonywały rewizję finansową w podmiotach bardziej oddalonych od ich siedzib, co było możliwe dzięki zwiększonemu udziałowi procedur wykonywanych zdalnie.

Ze względu na pandemię, regulacje wynikające z ustawy o rachunkowości – dotyczące zachowania trzymiesięcznego, od dnia bilansowego, okresu na przygotowanie sprawozdania finansowego i wykonanie badania tego sprawozdania oraz zatwierdzenia sprawozdania w kolejnych trzech miesiącach zostały zastąpione wydłużonymi okresami (6 miesięcy na przygotowanie sprawozdania finansowego oraz kolejne 3 miesiące na jego zbadanie i zatwierdzenie). Autorka sprawdziła także, jaki wpływ na wysokość wynagrodzenia za wykonywane przez firmy audytorskie badania miały także powyższe zmiany regulacyjne.

Część analiz, przeprowadzonych w związku z powyższą hipotezą, dotyczy m.in. odległości pomiędzy siedzibą podmiotu badanego a siedzibą firmy audytorskiej. Jednakże z badania zostały wyeliminowane firmy, które znajdują się wśród największych firm audytorskich (TOP11 dla lat 2020 -2021¹ oraz TOP12 dla roku

¹ TOP11 – firmy audytorskie z grupy A i B wykazu firm audytorskich przeprowadzających badania ustawowe w jednostkach zainteresowania publicznego w latach 2020-2021 (wykaz firm w tym zakresie nie uległ zmianie) – są to firmy świadczące powyżej 1% usług (w stosunku do wynagrodzeń

2022²⁾, gdyż często firmy te mają oddziały w całej Polsce, a w rocznej sprawozdawczości firm audytorskich nie odnotowuje się siedziby oddziału, który badanie wykonał. Ponadto, z analizy wyeliminowano badania sprawozdań finansowych jednostek zainteresowania publicznego, które wykonywane są w oparciu o rozszerzone procedury badania, wynikające m.in. z wymagań unijnych (Rozporządzenie, 2014), poszerzone zapisy wynikające ze standardów badania, czy też obowiązującego biegłych rewidentów kodeksu etyki.

Ostatecznie, analizie poddano 21.916 usług badania sprawozdań finansowych wykonanych w 2020 r., 22.384 w 2021 r. oraz 21.926 w 2022 r. Analizą objęte więc zostało łącznie 66.226 usług.

1. Specyfika próby poddanej analizie – sezonowość świadczenia usług badania sprawozdania finansowego

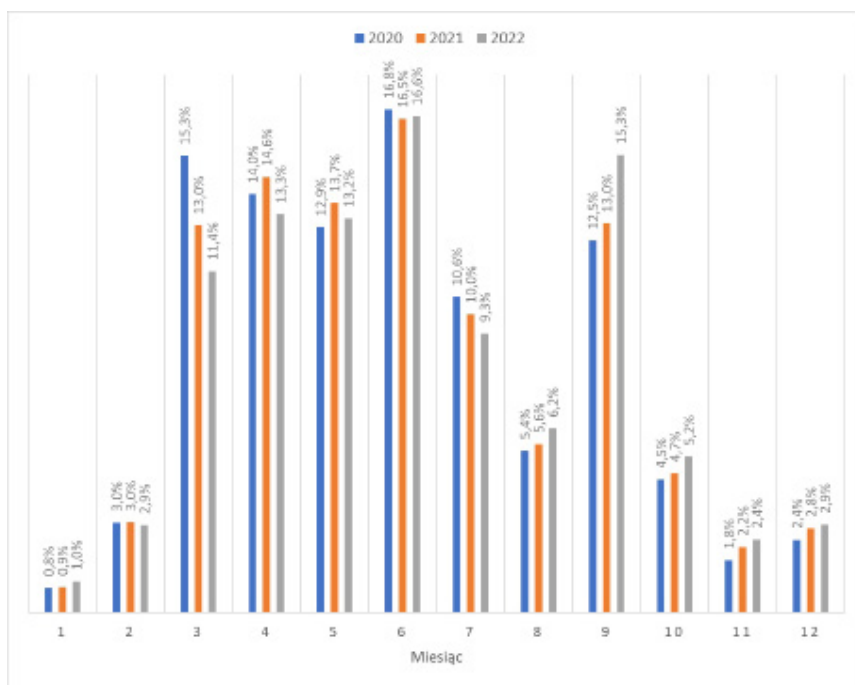
Podjmując kwestię wysokości wynagrodzeń w powiązaniu z wcześniej wskazanymi czynnikami (odległością, sezonowością i rodzajem badanego sprawozdania finansowego), warto zwrócić uwagę na kwestię sezonowości usług badania sprawozdań finansowych oraz konieczność doprecyzowania rozumienia odległości pomiędzy podmiotem badanym a firmą audytorską.

Z analizy danych, w odniesieniu do sezonowości usług świadczonych przez firmy audytorskie, wynika spostrzeżenie, że gdyby usługi te były wykonywane równomiernie przez cały rok, miesięcznie wykonywanych byłoby około 8,33% badań, w relacji do wszystkich badań w roku. Na rysunku 1. została zobrazowana jednakże silna sezonowa zmienność miesięcznej liczby badań. Należy zauważyć, że w poszczególnych latach badanego okresu, liczba rewizji finansowych realizowanych w szczególnie krytycznych miesiącach (marzec, czerwiec i wrzesień),

wszystkich firm audytorskich badających jednostki zainteresowania publicznego). W grupie TOP11 znajdowały się firmy: KPMG Audyt spółka z ograniczoną odpowiedzialnością spółka komandytowa, PricewaterhouseCoopers Polska spółka z ograniczoną odpowiedzialnością Audyt spółka komandytowa, BDO spółka z ograniczoną odpowiedzialnością spółka komandytowa, Deloitte Audyt spółka z ograniczoną odpowiedzialnością spółka komandytowa, Ernst & Young Audyt Polska spółka z ograniczoną odpowiedzialnością spółka komandytowa, Grant Thornton Polska spółka z ograniczoną odpowiedzialnością spółka komandytowa, Mazars Audyt spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, PKF Consult spółka z ograniczoną odpowiedzialnością spółka komandytowa, UHY ECA Audyt spółka z ograniczoną odpowiedzialnością spółka komandytowa, Związek Rewizyjny Banków Spółdzielczych im. Franciszka Stefczyka w Warszawie, Związek Rewizyjny Banków Spółdzielczych w Poznaniu.

² TOP12 – firmy audytorskie z grupy A i B wykazu firm audytorskich przeprowadzających badania ustawowe w jednostkach zainteresowania publicznego w 2022 r. W odniesieniu do TOP11 grupa zwiększyła się o firmę audytorską POL-TAX 2 Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością.

nico zmieniała swój rozkład. Przypomnieć tu można, iż w latach 2020-2022 (czyli w okresie objętym pandemią) termin przygotowania sprawozdania finansowego uległ wydłużeniu do końca czerwca (czyli do 6 miesięcy w miejsce ustawowo wymaganego terminu 3 miesięcy od zakończenia roku obrotowego). Jak widać, w roku 2020 przedsiębiorstwa – pomimo trudnych warunków – dążyły do utrzymania pierwotnego terminu ustawowego i jedynie część badań była przesuwana na wrzesień. Wynikać to mogło z oczywistej chęci dotrzymania warunków umownych przez obie strony. Umowy dotyczące usługi badania sprawozdań finansowych powinny być – zgodnie z art. 66 ust 5 ustawy o rachunkowości (Ustawa, 1994) – zawierane w taki sposób, aby umożliwić biegłemu rewidentowi udział w inwentaryzacji. W praktyce oznacza to, że powinno to nastąpić jeszcze przed końcem badanego roku obrotowego. Mając na uwadze to, iż dominujące w praktyce jest stosowanie roku kalendarzowego jako roku obrotowego, można przyjąć, że umowy

Rysunek 1. Udział liczby usług rewizji finansowej wykonanych w poszczególnych miesiącach w ich ogólnej liczbie w latach 2020-2022

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem informacji z: PANA - Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022.

o usługę badania sprawozdawczości za 2019 rok, faktycznie realizowane w roku 2020, powinny być zawarte już w roku 2019, roku przed pandemią. W latach 2021 i 2022 widoczne są jednak stopniowa zmiana organizacji pracy i zdecydowane przesunięcie prac z marca na miesiąc wrzesień. Spostrzeżenie to odnosi się szczególnie do 2022 r., kiedy to nastąpiło odwrócenie proporcji liczby badań między marcem a wrześniem.

Przeprowadzona analiza miesięcznych liczebności wykonanych badań (rysunek 1.) wskazuje, że w branży audytorskiej w okresie pandemii można mówić o „wysokim sezonie” (wysokiej intensywności badań) obejmującym miesiące: marzec, kwiecień, maj, czerwiec, lipiec i wrzesień oraz o „niskim sezonie” (słabej intensywności badań) obejmującym sierpień i miesiące jesienno-zimowe. W związku z powyższą obserwacją, w dalszej analizie – do zastosowanego modelu – wprowadzona została zmienna logiczna „wysoki sezon” dla wskazania usług wykonywanych w miesiącach zwiększonego natężenia prac.

2. Specyfika próby poddanej analizie – odległość pomiędzy podmiotem badanym a firmą audytorską

Aby przeanalizować wpływ na wysokość wynagrodzenia czynnika jakim jest odległość pomiędzy podmiotem badanym a firmą audytorską, konieczne było rozszerzenie informacji wynikających z rocznych sprawozdaniach firm audytorskich, a dostępnych w bazie PANA, o dane adresowe. Adresy firm audytorskich zostały pozyskane z listy firm audytorskich. Adresy podmiotów badanych zostały przyporządkowane z danych GUS każdorocznie, na podstawie numerów NIP podmiotów badanych. Na podstawie tychże adresów zostały – z wykorzystaniem API (*Application Programming Interface*, czyli *Interfejsu Programowania Aplikacji*), udostępnianego przez Google – uzyskane współrzędne geograficzne każdego z podmiotów. Odległość w kilometrach, pomiędzy podmiotem badanym a firmą audytorską, była liczona na podstawie wzoru na odległość na łuku, przy użyciu wzoru (przy założeniu, że Ziemia jest idealną kulą) przedstawionego jako równanie 1.

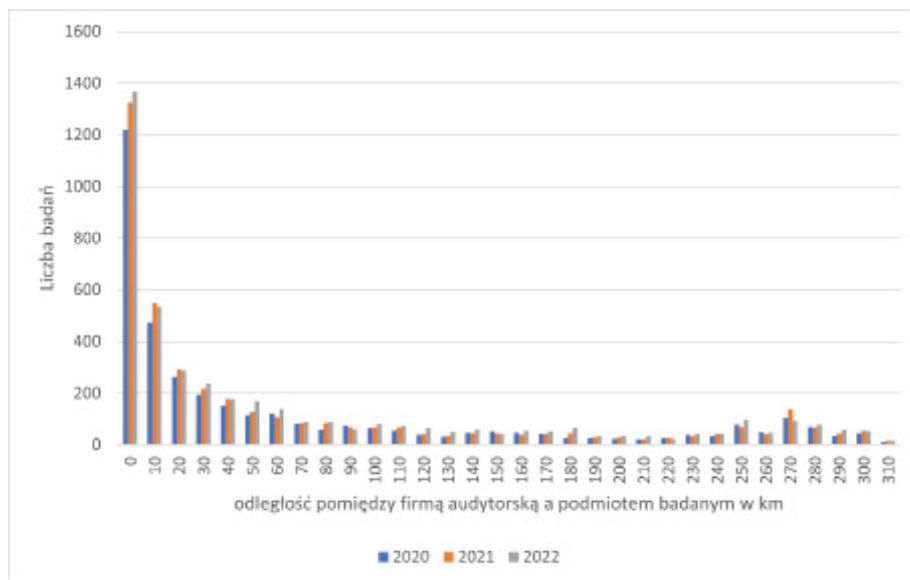
Równanie 1.

$$\text{Odległość} = \arccos(\cos(\text{latitude1}) \times \cos(\text{latitude2}) \times \cos(\text{longitude1} - \text{longitude2}) + \sin(\text{latitude1}) \times \sin(\text{latitude2})) \times 10000 \div \arccos(0)$$

gdzie:

latitude1, latitude2: szerokość geograficzna odpowiednio 1. i 2. punktu,
longitude1, longitude2: długość geograficzna odpowiednio 1. i 2. punktu.

W efekcie przeliczenia uzyskano – podane w kilometrach – odległości w linii prostej, tj. bez względu na rzeczywisty kształt trasy, pomiędzy firmą audytorską a podmiotem badanym. Na rysunku 2. zobrazowano wycinek zależności pomiędzy liczbą badań a odległością (do 310 km) pomiędzy firmą audytorską a podmiotem badanym. W tabeli 1. natomiast zaprezentowano informacje opisujące populację

Rysunek 2. Liczba wykonanych badań w funkcji odległości pomiędzy firmą audytorską, a podmiotem badanym w latach 2020-2022

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem informacji z: PANA-Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022.

odległości pomiędzy podmiotem badanym a firmą audytorską dla poszczególnych lat badanego okresu.

Jak można zauważyć, mediana odległości pomiędzy firmą audytorską a podmiotem badanym w kolejnych latach stopniowo rośnie (obserwuje się dziesięcioprocentowy wzrost pomiędzy rokiem 2020 a 2022). Również rośnie średnia odległość pomiędzy podmiotami (tu ten wzrost jest 2,5 % w tym okresie). Ze względu na to, że obszar Polski ma ograniczoną rozpiętość, wzrost średniej odległości jest w naturalny sposób ograniczony i rośnie wolniej niż mediana. Tym niemniej zmiany mediany nie są zmianami dużymi i mogą skłaniać ku wnioskowi o odmiennym sposobie działania firm audytorskich w trakcie pandemii. Stopniowe zwiększanie mediany odległości

w kolejnych latach może wynikać ze zwiększenia stosowania w czasie badania procedur realizowanych zdalnie.

Tabela 1. Podstawowe informacje na temat rozpiętości danych dotyczących odległości pomiędzy firmą audytorską a podmiotem badanym w latach 2020-2022

Charakterystyka opisowa odległości	Lata świadczenia usług		
	2020 r.	2021 r.	2022 r.
średnia odległość (km)	82,138	82,824	84,221
mediana odległości (km)	29,094	30,206	32,235
minimalna odległość (km)	0,000	0,000	0,000
maksymalna odległość (km)	665,010	665,010	665,010

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem informacji z: PANA-Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022.

3. Specyfika próby poddanej analizie – rodzaj sprawozdań finansowych poddanych badaniu w poszczególnych latach

Na wysokość wynagrodzenia za usługę badania może oddziaływać rodzaj sprawozdania nim objętego. Wynika to z faktu, iż czynności realizowane podczas badania skonsolidowanego sprawozdania finansowego są nieco odmienne (Krajowy Standard Badania 600, 2019), niż przy badaniu jednostkowego sprawozdania finansowego. Mając to na uwadze, w prowadzonych tu analizach zakłada się, że rodzaj sprawozdania finansowego wpływa na wycenę usługi badania.

W tabeli 2. zaprezentowane są liczebności usług badania sprawozdań finansowych, wykonanych w analizowanym okresie, ale z uwzględnieniem odmienności zastosowanych standardów: dla badań skonsolidowanych sprawozdań finansowych została przypisana zmienna logiczna o wartości 1, natomiast dla badań jednostkowych sprawozdań finansowych wartość 0.

Tabela 2. Liczebności analizowanych populacji w podziale na typy sprawozdań w latach 2020-2022

Typ badanego sprawozdania finansowego	Lata świadczenia usług		
	2020 r.	2021 r.	2022 r.
jednostkowe sprawozdanie finansowe	21.068	21.285	21.090

Typ badanego sprawozdania finansowego	Lata świadczenia usług		
	2020 r.	2021 r.	2022 r.
skonsolidowane sprawozdanie finansowe	848	1.099	836
Razem	21.916	22.384	21.926

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem informacji z: PANA - Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022.

4. Propozycja modelu wpływu wybranych czynników na wysokość wynagrodzenia za usługę badania sprawozdań finansowych w okresie pandemii

Przystępując do konstrukcji modelu dedykowanego powyższemu problemowi założono, że wynagrodzenie za wykonanie usługi badania (przychód dla firmy audytorskiej, „Przychód z badania”) jest funkcją liniową charakterystyczną dla roku, w którym usługa została zrealizowana, zależną od odległości pomiędzy podmiotem badanym (zmienna „Odległość”), zmieniającą się w zależności od tego, jaki rodzaj sprawozdania finansowego był badany (zmienna „SSF”, przyjmująca wartość 1 dla sprawozdań skonsolidowanych oraz 0 dla jednostkowych sprawozdań finansowych) oraz od tego, kiedy było to badanie wykonane w wysokim sezonie, czy też poza nim (zmienna „Wysoki sezon” przyjmująca wartość 1 dla miesięcy: marzec, kwiecień, maj, czerwiec, lipiec i wrzesień oraz wartość 0 dla pozostałych miesięcy). Funkcję tę prezentuje równanie 2.

Równanie 2.

Przychód z badania

$$= Const + a \times (Rok-2019) + b \times Wysoki\ sezon + c \times Odległość + d \times SSF$$

W pierwszej kolejności zweryfikowany zostanie model dla całości bazy obejmującej wszystkie 3 lata. W kolejnych krokach przeanalizowane zostaną modele dla każdego roku odrębnie, aby ustalić, czy parametry dla każdego roku mieszczą się w zakresie dopuszczalnego błędu parametrów modelu wieloletniego. Dzięki temu będzie można zidentyfikować, czy uwidaczniają się jakieś inne, dodatkowe, nieznanne czynniki determinujące zmiany w wynagrodzeniach za badanie sprawozdań finansowych. Taka procedura analityczna pozwoli uzyskać modelowy obraz zachowywania się wysokości wynagrodzeń za usługę rewizji finansowej w roku wybuchu – trwania – wygaszania pandemii oraz całościowo.

4.1. Ustalanie parametrów dla modelu zmienności wynagrodzeń za usługę badania – MODEL DLA PEŁNEGO OKRESU PANDEMII

Ustalając wartości parametrów określających siłę oddziaływania związanych z nimi czynników (zmiennych) na wysokość wynagrodzeń za usługę badania w całym okresie pandemii, bez względu na specyfikę jej poszczególnych lat, rok 2020 został przyjęty jako rok 1. Do roku 2021 przyporządkowano liczbę 2, a do 2022 r. liczbę 3. W analizie została przyjęta ufność na poziomie 95% oraz istotność na poziomie 1%. Do testowania tego modelu (a także kolejnych, prezentowanych w dalszej części opracowania) użyto oprogramowania Gretl, pakietu statystycznego typu *open source*.

Tabela 3. Model dla pełnego okresu pandemii. Estymacja metodą najmniejszych kwadratów

Zmienna zależna (Y): *Przychód z badania*

Współczynnik	Wartość współczynnika	Błąd standardowy	Test t-Studenta	Wartość p
<i>Const</i>	10.872,3	147,49	73,72	<0,0001
<i>Rok względny (rok – 2019)</i>	1.152,92	51,89	22,22	<0,0001
<i>Wysoki sezon</i>	-870,58	107,19	-8,122	<0,0001
<i>Odległość (km)</i>	12,55	0,39	31,95	<0,0001
<i>SSF</i>	-1.553,20	209,89	-7,400	<0,0001
Test na normalność rozkładu reszt Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 83169,4 z wartością p = 0				

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem PANA-Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022, przy zastosowaniu pakietu statystycznego Gretl.

Powyższe obliczenia pozwalają na przedstawienie modelu dla pełnego okresu pandemii w postaci jak niżej (równanie 3.)

Równanie 3.

$$\begin{aligned} \text{Przychód z badania} = & 10\,872,30 + 1152,92 \times (\text{Rok}-2019) - 870,58 \\ & \times \text{Wysoki sezon} + 12,5471 \times \text{Odległość} - 1553,20 \times \text{SSF} \end{aligned}$$

Poniżej, w tabeli 4. zaprezentowano przedziały wartości współczynników (parametrów w modelu) przy założonym poziomie 95% ufności.

Tabela 4. Parametry w modelu dla pełnego okresu pandemii wraz z wartościami granicznymi dla 95% przedziału ufności

Zmienna zależna (Y): *Przychód z badania*

Współczynnik	Wartość współczynnika dla pełnego okresu pandemii (2020-2022)	95% przedział ufności
<i>Const</i>	10.872,30	[10.583,2, 11.161,4]
<i>Rok względny (rok – 2019)</i>	1.152,92	[1.051,22, 1.254,61]
<i>Wysoki sezon</i>	-870,580	[-1.080,68, -660,48]
<i>Odległość (km)</i>	12,55	[11,78, 13,33]
<i>SSF</i>	-1.553,20	[-1.964,59, -1.141,82]

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem informacji z: PANA-Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022, przy zastosowaniu pakietu statystycznego Gretl.

Analizując otrzymane wyniki odnoszące się do wielkości stałej – wartość 10.872,30 jest oczekiwaną ceną za badanie sprawozdania finansowego poza wysokim sezonem w bliskiej odległości (do 10 km) w 2019 r. Parametr związany z czynnikiem „*Rok*” informuje o tym, że w każdym kolejnym roku przychód będzie przeciętnie przyrastał o około 1.152 zł. To ustalenie zostanie zweryfikowane w drodze tworzenia analogicznych modeli dla każdego roku pandemii odrębnie. W tym miejscu warto jednak zauważyć, iż z informacji zawartych w opracowaniach zaprezentowanych na stronie Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego za lata 2020-2022 wynika, że roczny przyrost przychodu firm audytorskich jest powiązany prawdopodobnie ze wzrostem inflacji (Baklarz, Kreis, 2021; 2022; 2023).

Model pokazuje również, że „*Przychód z badania*” jest słabo zależny od odległości pomiędzy podmiotem badanym a firmą audytorską. Zwiększenie przychodu jest bowiem niewielkie, bo tylko około 12 zł za każdy kilometr odległości. Co interesujące (i nieoczekiwane), cena w „wysokim sezonie” jest niższa o 870 zł od ceny poza sezonem. (Przegląd możliwych interpretacji tego ustalenia został przedstawiony w dalszej części opracowania.) Co równie ciekawe (aczkolwiek oczekiwane w związku z informacjami zawartymi w publikacjach na stronie PANA), cena za badanie sprawozdań skonsolidowanych jest niższa o 1.553 zł od ceny za badanie sprawozdania finansowego.

W kolejnym kroku zaprezentowane zostaną analogiczne modele dla każdego z lat pandemii, celem weryfikacji, na ile ich parametry mieszczą się we wskazanych przedziałach.

4.2. Ustalanie parametrów dla modelu zmienności wynagrodzeń za usługę badania sprawozdania finansowego – MODEL DLA PIERWSZEGO ROKU PANDEMII

W modelu dla pierwszego roku pandemii pod uwagę zostały wzięte następujące cechy usługi badania sprawozdania finansowego w tym okresie:

- a) wynagrodzenie za badanie (zmienna zależna: „Przychód z badania”),
- b) czy usługa była wykonywana w wysokim sezonie (zmienna niezależna: „Wysoki sezon” przyjmująca wartość 1 dla miesięcy: marzec, kwiecień, maj, czerwiec, lipiec i wrzesień oraz wartość 0 dla pozostałych miesięcy),
- c) odległość w km pomiędzy podmiotem badanym a siedzibą firmy audytorskiej (zmienna niezależna: „Odległość”)
- d) czy było wykonywane badanie sprawozdania skonsolidowanego, czy sprawozdania finansowego (zmienna niezależna: „SSF”, przyjmująca wartość 1 dla sprawozdań skonsolidowanych oraz 0 dla jednostkowych sprawozdań finansowych).

Funkcję opisaną powyższymi zmiennymi – dla pierwszego roku pandemii – prezentuje równanie 4.

W badaniu została przyjęta ufność na poziomie 95% oraz istotność na poziomie 1%. Do testowania tego modelu użyto również oprogramowania Gretl, pakietu statystycznego typu *open source*.

Równanie 4.

$$\text{Przychód z badania} = \text{Const} + b \times \text{Wysoki sezon} + c \times \text{Odległość} + d \times \text{SSF}$$

Wyniki testowania modelu (tabela 5.) wskazują na wysoce prawdopodobne dopasowanie modelu do danych.

Tabela 5. Model dla pierwszego roku pandemii . Estymacja metodą najmniejszych kwadratów

Zmienna zależna (Y): Przychód z badania

Współczynnik	Wartość współczynnika	Błąd standardowy	Test t-Studenta	Wartość p
<i>Const</i>	11.945,70	175,72	67,98	<0,0001
<i>Wysoki sezon</i>	-621,40	183,14	-3,393	0,0007
<i>Odległość (km)</i>	13,46	0,65	20,63	<0,0001
<i>SSF</i>	-2.136,67	362,36	-5,897	<0,0001
Test na normalność rozkładu reszt Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 36004,9 z wartością p = 0				

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem informacji z PANA-Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022, przy zastosowaniu pakietu statystycznego Gretl.

Przekształcając równanie 3., dla roku 2020, otrzymujemy równanie 5.

Równanie 5.

Przychód z badania

$$= 10.872,30 + 1.152,92 \times (2020-2019) - 870,58 \times \text{Wysoki sezon} + 12,5471 \times \text{Odległość} - 1.553,20 \times \text{SSF} = 12.025,22 - 870,58 \times \text{Wysoki sezon} + 12,5471 \times \text{Odległość} - 1.553,20 \times \text{SSF}$$

Poniżej, w tabeli 6., zaprezentowano przedziały wartości współczynników (parametrów w modelu) przy założonym poziomie 95% ufności.

Należy zauważyć, że dla roku 2020 każdy z parametrów wyliczonych na podstawie równania 3. mieści się w powyższych przedziałach ufności. Wskazuje to na spójność obu modeli.

Tabela 6. Parametry w modelu dla pierwszego roku pandemii wraz z wartościami granicznymi dla 95% przedziału ufności porównane z wartościami dla modelu dla 3 lat

Współczynnik	Wartość współczynnika dla pierwszego roku pandemii (2020 r.)	95% przedział ufności	Wartości współczynnika obliczone dla modelu dla 3 lat
<i>Const</i>	11.945,70	[11.601,30, 12.290,20]	12.025,22
<i>Wysoki sezon</i>	-621,40	[-980,36, -262,43]	-870,58
<i>Odległość</i>	13,46	[12,18, 14,74]	12,55
<i>SSF</i>	-2.136,67	[-2.846,93, -1.426,42]	-1.553,20

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem informacji z PANA-Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022, przy zastosowaniu pakietu statystycznego Gretl.

4.3. Ustalanie parametrów dla modelu zmienności wynagrodzeń za usługę rewizji finansowej – MODEL DLA ŚRODKOWEGO ROKU PANDEMII

W modelu dla drugiego roku pandemii pod uwagę zostały wzięte cechy usługi badania sprawozdania finansowego w tym okresie:

- wynagrodzenie za badanie (zmienna zależna: „Przychód z badania”),
- czy usługa była wykonywana w wysokim sezonie (zmienna niezależna: „Wysoki sezon” przyjmująca wartość 1 dla miesięcy: marzec, kwiecień, maj, czerwiec, lipiec i wrzesień oraz wartość 0 dla pozostałych miesięcy),
- odległość w km pomiędzy podmiotem badanym a siedzibą firmy audytorskiej (zmienna niezależna: „Odległość”)
- czy było wykonywane badanie sprawozdania skonsolidowanego, czy sprawozdania finansowego (zmienna niezależna: „SSF”, przyjmująca wartość 1 dla sprawozdań skonsolidowanych oraz 0 dla jednostkowych sprawozdań finansowych).

Funkcję opisaną zmiennymi prezentuje równanie 4., zaprezentowane powyżej.

W badaniu została przyjęta ufność na poziomie 95% oraz istotność na poziomie 1%. Do testowania tego modelu ponownie użyto oprogramowania Gretl, pakietu statystycznego typu *open source*. Również i w tym przypadku wyniki testowania modelu wskazują na wysoce prawdopodobne dopasowanie modelu do danych (tabela 7.)

Tabela 7. Model dla drugiego roku pandemii. Estymacja metodą najmniejszych kwadratów.Zmienna zależna (Y): *Przychód z badania*

Współczynnik	Wartość współczynnika	Błąd stand.	Test t-Studenta	Wartość p
<i>Const</i>	12.665,00	172,35	73,48	<0,0001
<i>Wysoki sezon</i>	-583,09	180,33	-3,234	0,0012
<i>Odległość (km)</i>	11,47	0,66	17,40	<0,0001
<i>SSF</i>	-1.094,40	327,52	-3,341	0,0008
Test na normalność rozkładu reszt Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 22636,6 z wartością p = 0				

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem informacji z PANA-Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022, przy zastosowaniu pakietu statystycznego Gretl.

Przekształcając równanie 3., dla roku 2021, otrzymujemy równanie 6.

Równanie 6.*Przychód z badania*

$$= 10.872,30 + 1.152,92 \times (2021-2019) - 870,58 \times \text{Wysoki sezon} + 12,5471 \times \text{Odległość} - 1.553,20 \times \text{SSF} = 13.178,14 - 870,58 \times \text{Wysoki sezon} + 12,5471 \times \text{Odległość} - 1.553,20 \times \text{SSF}$$

Poniżej, w tabeli 8., zaprezentowano przedziały wartości współczynników (parametrów w modelu) przy założonym poziomie 95% ufności.

Tabela 8. Parametry w modelu dla drugiego roku pandemii wraz z wartościami granicznymi dla 95% przedziału ufności porównane z wartościami dla modelu dla 3 lat

Współczynnik	Wartość współczynnika modelu dla drugiego roku pandemii (2021 r.)	95% przedział ufności	Wartości współczynnika obliczone dla modelu dla 3 lat
<i>Const</i>	12.665,00	[12.327,20, 13.002,80]	13.178,14
<i>Wysoki sezon</i>	-583,10	[-936,55, -229,64]	-870,58

Współczynnik	Wartość współczynnika modelu dla drugiego roku pandemii (2021 r.)	95% przedział ufności	Wartości współczynnika obliczone dla modelu dla 3 lat
<i>Odległość</i>	11,47	[10,17, 12,76]	12,55
<i>SSF</i>	-1.094,40	[-1.736,36, -452,430]	-1.553,20

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem informacji z PANA-Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022, przy zastosowaniu pakietu statystycznego Gretl.

Należy zauważyć, że dla roku 2021 parametry przy zmiennych: Wysoki sezon, *Odległość* oraz *SSF*, wyliczone na podstawie równania 3. mieszczą się w powyższych przedziałach ufności. Poza przedziałem ufności znajduje się jednak wartość stałej. Może to wskazywać, że wartość stała jest w jakiś sposób zależna od parametru wynikającego z innych czynników.

4.4. Ustalanie parametrów dla modelu zmienności wynagrodzeń za usługę badania – MODEL DLA KOŃCOWEGO ROKU PANDEMII

Ponownie, przy konstrukcji modelu pod uwagę brane były cechy usługi badania sprawozdania finansowego w tym okresie:

- wynagrodzenie za badanie (zmienna zależna: „*Przychód z badania*”),
- czy usługa była wykonywana w wysokim sezonie (zmienna niezależna: „*Wysoki sezon*” przyjmująca wartość 1 dla miesięcy: marzec, kwiecień, maj, czerwiec, lipiec i wrzesień oraz wartość 0 dla pozostałych miesięcy),
- odległość w km pomiędzy podmiotem badanym a siedzibą firmy audytorskiej (zmienna niezależna: „*Odległość*”),
- czy było wykonywane badanie sprawozdania skonsolidowanego, czy sprawozdania finansowego (zmienna niezależna: „*SSF*”, przyjmująca wartość 1 dla sprawozdań skonsolidowanych oraz 0 dla jednostkowych sprawozdań finansowych).

Funkcję opisaną zmiennymi prezentuje równanie 5 zaprezentowane powyżej.

W badaniu została przyjęta ufność na poziomie 95% oraz istotność na poziomie 1%. Do testowania tego modelu użyto – konsekwentnie – oprogramowania Gretl, pakietu statystycznego typu *open source*. Również i w tym przypadku wyniki testowania modelu wskazują na wysoce prawdopodobne dopasowanie modelu do danych.

Tabela 9. Model dla trzeciego roku pandemii. Estymacja metodą najmniejszych kwadratówZmienna zależna (Y): *Przychód z badania*

Współczynnik	Wartość współczynnika	Błąd stand.	Test t-Studenta	Wartość p
<i>Const</i>	14.880,90	183,18	81,24	<0,0001
<i>Wysoki sezon</i>	-1.367,73	192,69	-7,098	<0,0001
<i>Odległość (km)</i>	12,76	0,73	17,56	<0,0001
<i>SSF</i>	-1.475,47	406,72	-3,628	0,0003
Test na normalność rozkładu reszt Hipoteza zerowa: składnik losowy ma rozkład normalny Statystyka testu: Chi-kwadrat(2) = 31134,5 z wartością p = 0				

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem informacji z PANA - Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022, przy zastosowaniu pakietu statystycznego Gretl.

Przekształcając równanie 3., dla roku 2022, otrzymujemy równanie 7.

Równanie 7.

$$\begin{aligned} \text{Przychód z badania} &= 10\,872,30 + 1152,92 \times (2022-2019) - 870,58 \\ &\times \text{Wysoki sezon} + 12,5471 \times \text{Odległość} - 1553,20 \times \text{SSF} = 14\,331,06 \\ &- 870,58 \times \text{Wysoki sezon} + 12,5471 \times \text{Odległość} - 1553,20 \times \text{SSF} \end{aligned}$$

Poniżej, w tabeli 10., zaprezentowano przedziały wartości współczynników (parametrów w modelu) przy założonym poziomie 95% ufności.

Należy zauważyć, że dla roku 2022 parametry: „*Odległość*” oraz „*SSF*”, wyliczone na podstawie równania 3., mieszczą się w powyższych przedziałach ufności. Poza przedziałem ufności znajduje się jednak wartość stałej oraz wartość współczynnika dla zmiennej „*Wysoki sezon*”. Potwierdza to rozbieżność wskazaną w modelu dla roku 2021, że wartość stała (oznaczająca oczekiwaną ceną za badanie sprawozdania finansowego poza wysokim sezonem w bliskiej odległości (do 10 km)) jest w jakiś sposób zależna od parametru wynikającego z innych czynników oraz może wskazywać, że również istnieje zależność od innego parametru dotycząca zmiennej *Wysoki sezon*.

Tabela 10. Parametry w modelu dla trzeciego roku pandemii wraz z wartościami granicznymi dla 95% przedziału ufności porównane z wartościami dla modelu dla 3 lat

Współczynnik	Wartość współczynnika modelu dla trzeciego roku pandemii (2022 r.)	95% przedział ufności	Wartości współczynnika obliczone dla modelu dla 3 lat
<i>Const</i>	14.880,90	[14.521,90, 15.239,90]	14.331,06
Wysoki sezon	-1.367,73	[-1.745,41, -990,05]	-870,58
Odległość	12,76	[11,34, 14,19]	12,5471
SSF	-1.475,47	[-2.272,68, -678,27]	-1.553,20

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem informacji z PANA - Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022, przy zastosowaniu pakietu statystycznego Gretl.

5. Możliwe interpretacje ujemnej wartości parametru ustalonego dla zmiennej „Wysoki sezon”

Jak zostało wcześniej wskazane, ujemny znak przy zmiennej „*Wysoki sezon*” wskazuje na to, iż firmy audytorskie wyższe wynagrodzenie uzyskują poza sezonem najwyższej zajętości. Jest to spostrzeżenie interesujące, tym bardziej, że można wskazywać na kilka możliwych przyczyn. Niestety ze względu na określoną – i w tym przypadku niewystarczającą – strukturę informacyjną *Bazy rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022*, nie mogą być one potwierdzone w pełni.

Aby pogłębić zrozumienie ujemnej wartości parametru zmiennej „*Wysoki sezon*”, została przeprowadzona analiza okresu trwania badania. Ze względu na to, że w analizowanej bazie niecałe 4% sprawozdań finansowych dotyczy przesuniętego dnia bilansowego (czyli innego niż 31 grudnia) autorka przeanalizowała liczbę dni pomiędzy datą bilansową, a datą sporządzenia sprawozdania z badania. Wyniki analizy zostały zaprezentowane na rysunku 3. w okresie ograniczonym do 370 dni (zaokrąglenia do 10 dni).

Analizując (rysunek 3.) zmiany liczby dni pomiędzy dniem bilansowym a datą sprawozdania z badania (zaokrąglone do 10 dni) można zauważyć, że rozkład ich zmieniał się w poszczególnych latach. W 2020 r. pomimo okresów lockdownu widoczne jest, że przedsiębiorstwa starały się zakończyć badanie sprawnie, czyli w okresie około 3 miesięcy po zakończeniu roku. W kolejnych latach odzwierciedla się jednak

rozluźnienie sprawnego przeprowadzania badania, poprzez przejście do aż 9-cio miesięcznego oddalenia od dnia bilansowego.

Analiza rozkładu badań zakończonych w wysokim sezonie (rysunek 4.) prezentuje się bardzo podobnie do rozkładu zaprezentowanego na wcześniejszym wykresie. Odmienne prezentuje się natomiast rozkład dla badań kończonych poza wysokim sezonem (rysunek 5.).

W przypadku badań kończących się poza sezonem (rysunek 5.) wyraźnie widoczne są trzy okresy:

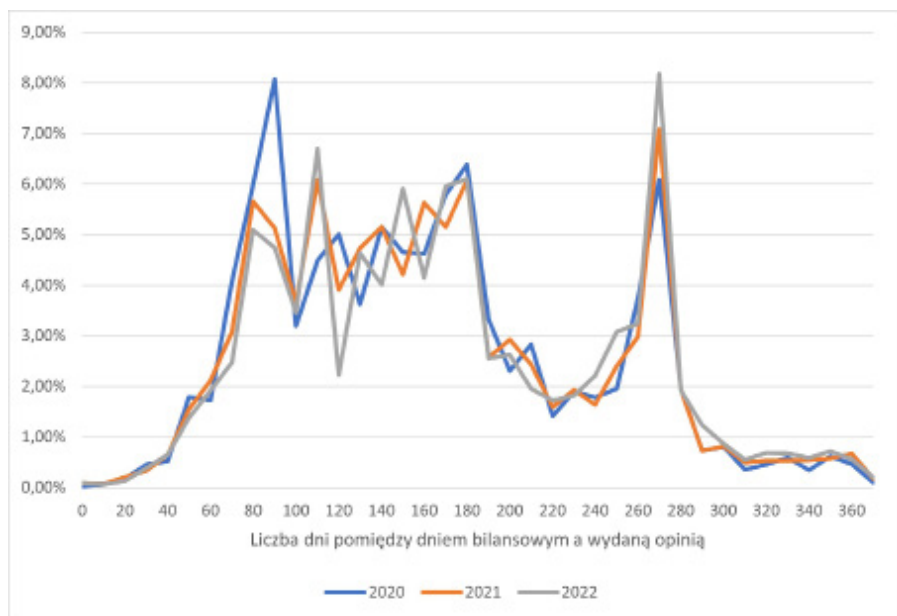
- 1) badania kończące się przed upływem 2 miesięcy od dnia bilansowego – możliwą przyczyną podwyższenia wynagrodzenia może być więc intensyfikacja prac zespołu badającego,
- 2) badania kończące się około 7-8 miesięcy po dniu bilansowym – możliwą przyczyną podwyższenia wynagrodzenia mogą być kilkukrotne nawroty do badania po korektach sprawozdania finansowego, dodatkowe wykonywane procedury, praca w okresie wakacyjnym,
- 3) badania kończące się 9 i więcej miesięcy po dniu bilansowym – możliwą przyczyną podwyższenia wynagrodzenia ponownie mogą być kilkukrotne nawroty do badania po korektach sprawozdania finansowego, dodatkowe wykonywane procedury (np. ze względu czas od dnia bilansowego – konieczność przeglądu zdarzeń po dniu bilansowym za znaczny okres), intensyfikacja prac dla podmiotów, które zapomniały o konieczności zbadania sprawozdania finansowego.

Nie przesądzając prawdziwości przyczyn ujemnej wartości współczynnika przy zmiennej „*Wysoki sezon*” można więc dojść do wniosku, że istnieją trzy zasadnicze przyczyny, dla których znak ten ma wartość ujemną. Ich charakterystykę przedstawia się poniżej.

Przyczyna 1.: firmy audytorskie kontraktują nowe badania zazwyczaj pomiędzy sierpniem a grudniem roku poprzedzającego starając się w pierwszej kolejności zabezpieczyć pulę badań do progu rentowności danej firmy. Czyli nawet posiadając własne cenniki mogą delikatnie wygrywać ceną (ok. 5-7% ceny) tak, aby zapewnić firmie pracę na czas wysokiego obłożenia. Kolejne badania jako przekraczające próg rentowności są już wyceniane w wyższych cenach jako mocniej obciążające a przez to mierzone również przez utraconą korzyść z braku wypoczynku osób wykonujących zlecenia.

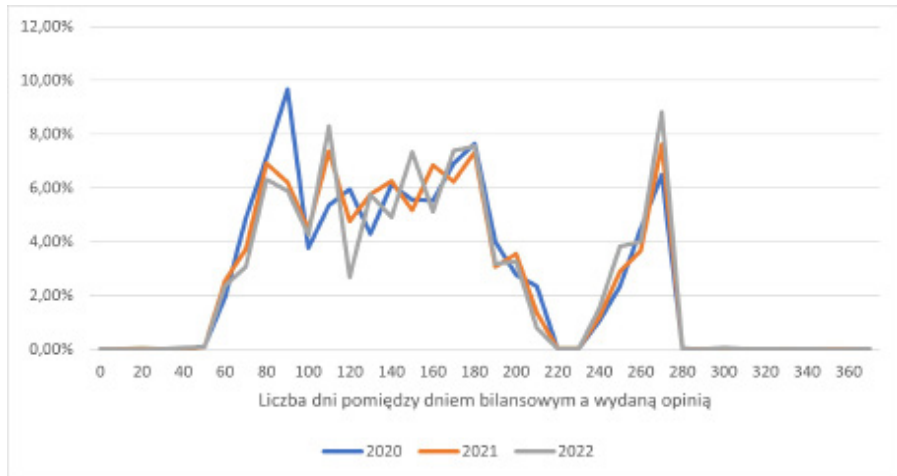
Przyczyna 2.: badanie po sezonie jest wykonywane zazwyczaj w odniesieniu do podmiotów, które zgłaszają się późno i nie mogą znaleźć potencjalnych wykonawców. Co za tym idzie konkurencja jest niska i firma audytorska może dyskontować utraconą korzyść wynikającą z braku urlopu lub czasu poświęconego na inne zajęcia.

Przyczyna 3.: badanie po sezonie charakteryzuje się często podwyższonym ryzykiem. Dla przykładu podmioty zgłaszają się zbyt późno żeby biegły mógł uczestniczyć w inwentaryzacji i konieczne jest wykonanie dodatkowych procedur podwyższających cenę badania.

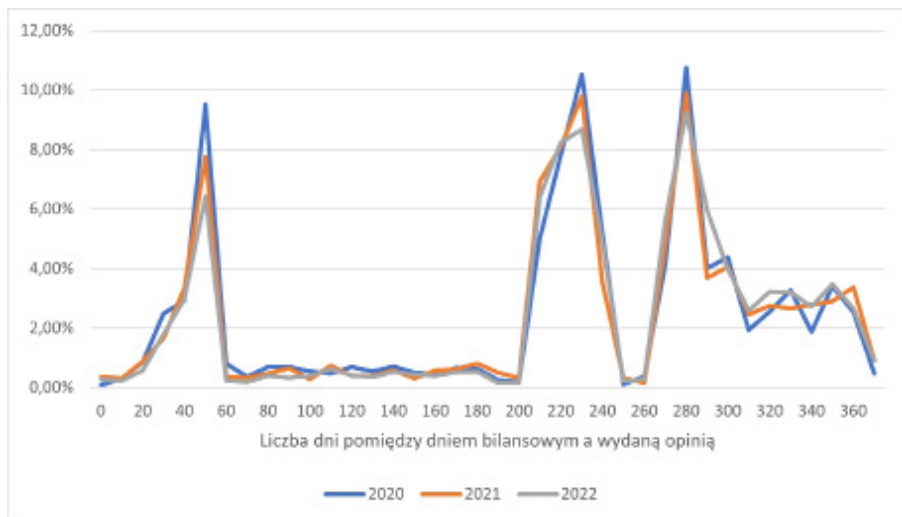
Rysunek 3. Rozkład procentowy liczby wykonanych badań w latach 2020-2022 ze względu na czas pomiędzy dniem bilansowym a wydaną opinią w badaniu sprawozdania finansowego

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem: PANA - Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022.

Rysunek 4. Rozkład procentowy okresu pomiędzy dniem bilansowym a wydaną opinią w badaniu sprawozdania finansowego w latach 2020-2022 dla badań zakończonych w wysokim sezonie

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem: PANA - Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022.

Rysunek 5. Rozkład procentowy okresu pomiędzy dniem bilansowym a wydaną opinią w badaniu sprawozdania finansowego w latach 2020-2022 dla badań zakończonych poza wysokim sezonem

Źródło: Obliczenia własne z wykorzystaniem: PANA - Baza rocznych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022.

Podsumowanie

Przeprowadzone analizy potwierdziły, że na wynagrodzenia za badanie sprawozdań finansowych, uzyskiwane przez firmy audytorskie z usług świadczonych dla podmiotów innych, niż jednostki zainteresowania publicznego w okresie pandemii mają realny wpływ:

- a) rok (z okresu pandemii), w którym wykonywana była usługa, przy czym w każdym pandemicznym roku uzyskiwane wynagrodzenia poza wysokim sezonem są porównywalnie tańsze o ok. 870 zł,
- b) odległość (mierzona w km w linii prostej) pomiędzy podmiotem badanym, a firmą audytorską,
- c) rodzaj badanego sprawozdania finansowego, przy czym przeprowadzanie badania sprawozdania skonsolidowanego było tańsze o ok. 1500 zł od audytu jednostkowego sprawozdania finansowego.

Podsumowując można stwierdzić, iż powyższe zależności wynagrodzenia za usługę badania od wyspecyfikowanych czynników dobrze opisuje ogólny wzór i przedziały wartości parametrów w nim występujących:

Przychód z badania=

$$Const + a \times (Rok-2019) + b \times Wysoki\ sezon + c \times Odległość + d \times SSF$$

gdzie:

- *Const* wynosi pomiędzy 10.583 a 11.161 zł,
- współczynnik *a* zawiera się w przedziale 1.051 a 1.254,
- współczynnik *b* wynosi pomiędzy -1.080 a -660,
- współczynnik *c* wynosi pomiędzy 11,777 a 13,317,
- współczynnik *d* wynosi pomiędzy -1.964 a -1.141.

Trzeba jednak wyraźnie tu dodać, że wartość stałej *Const* powinna być poddana dalszym badaniom weryfikacyjnym, pod kątem zależności od czynników makroekonomicznych. Dodatkowe analizy pozwalają także zauważyć:

- a) wpływ pandemii na miesiąc zakończenia badania sprawozdania finansowego; na tę obserwację wskazuje rosnące przesunięcie w czasie momentu zakończenia badania, tj. aż do momentu granicznego w danym roku, ustalonego jako obowiązującego zgodnie z przepisami prawa;
- b) zmiany – w okresie pandemii – w dystansie (odległości) pomiędzy firmą audytorską, a badanym podmiotem, co zaowocowało obserwacją, że zmiany mediany odległości nie są duże, ale ciągle się zwiększające i mogą świadczyć o podejmowaniu przez firmy audytorskie odmiennego (zdalnego) sposobu działania co spowodowane było uwarunkowaniami pandemicznymi;

- c) sezonowość wykonywania badań sprawozdań finansowych, dzięki czemu można zaobserwować ciekawe spostrzeżenia co do wpływu tejże sezonowości na wynagrodzenie firmy audytorskiej.

Przeprowadzona analiza nie wyczerpuje wszystkich czynników, które mogą mieć znaczenie dla kształtowania wysokości wynagrodzenia dla firmy audytorskiej za badanie sprawozdań finansowych, wykonywaną w okresie pandemii. Uwarunkowania pandemiczne w Polsce są daleko bardziej złożone niż te, których charakterystyk dostarcza *Baza danych sprawozdań firm audytorskich, 2020-2022*, tworzona w PANA. To sprawia, iż przedstawione rozumowanie i powstały w jego efekcie model może dalej być rozwijany, uzupełniany o czynniki i związane z nim parametry makroekonomiczne charakteryzujące gospodarkę Polską w okresie pandemii. Takie badanie może być też asumptem do badań porównawczych, międzynarodowych, tworząc w ten sposób – niestety dzięki globalnemu zasięgowi pandemii – kulturowy obraz podjętego problemu.

Wyrażając nadzieję, że sytuacja się nie powtórzy, poczynione modelowanie można jednak traktować jako poznawcze w zakresie reagowania firm audytorskich na zdrowotny kryzys pandemiczny przyczyniający się do zmiany sposobu podejścia do badania i szerszego wykorzystania narzędzi informatycznych w badaniu.

Zdaniem autorki, badanie czynników wpływających na wynagrodzenia powinno być rozciągnięte poza okres pandemii, co pozwoliłoby uzyskać zrozumienie procesów zainicjowanym w tym czasie.

Bibliografia

- Baklarz, A., Kreis, M. (2022). *Usługi firm audytorskich w 2021 roku – analiza na podstawie sprawozdań rocznych*. Witryna Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego: <https://pana.gov.pl/komentarze-i-opracowania/uslugi-firm-audytorskich-w-2021-roku-analiza-na-podstawie-sprawozdan-rocznych/> [dostęp: 27 sierpnia 2023].
- Baklarz A., Kreis, M. (2023). *Usługi firm audytorskich w 2022 r. na podstawie sprawozdań rocznych*. Wybrane zagadnienia. Witryna Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego: <https://pana.gov.pl/komentarze-i-opracowania/uslugi-firm-audytorskich-2022/> [dostęp: 27 sierpnia 2023].
- Jarva, H., Zeitler, T. (2023), „*Implications of the COVID-19 pandemic on internal auditing: a field study*”, *Journal of Applied Accounting Research*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JAAR-12-2021-0333>
- Haddad H., Al-Bawab A., Ahmad M. (2023). *The Impact of Covid -19 Pandemic on the Auditing Profession*. *Journal of Law and Sustainable Development*. 8. 1-21. 10.55908/sdgs.v11i10.1783.

- Krajowy Standard Badania 600 (2019). *Krajowy Standard Badania 600 w brzmieniu Międzynarodowego Standardu Badania. Załącznik nr 1.26 do uchwały Nr 3430/52a/2019 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów.* (2019, marzec 21). [dostęp: 9 września 2023].
- Mierzejewska W., Dziurski P. (2021), *Wpływ pandemii na strategie innowacji realizowane przez przedsiębiorstwa w Polsce.* W: *Nauki ekonomiczne przed, w czasie i po pandemii*, red. J. Wielgórska-Leszczynska, M. Matuszewicz, Warszawa 2021, s. 281-299.
- Rozporządzenie (2014). *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 537/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie szczegółowych wymogów dotyczących ustawowych badań sprawozdań finansowych jednostek interesu publicznego, uchylające decyzję Komisji 2005/909/WE* Tekst mający znaczenie dla EOG.
- Rozporządzenie (2021). *Rozporządzenie Ministra Finansów, Funduszy i Polityki Regionalnej z dnia 18 stycznia 2021 r. w sprawie rocznej sprawozdawczości firm audytorskich* (Dz. U. 2021 poz. 218), [dostęp: 9 września 2023].
- Sharma, N., Sharma, G., Joshi, M. and Sharma, S. (2022), „*Lessons from leveraging technology in auditing during COVID-19: an emerging economy perspective*”, *Managerial Auditing Journal*, Vol. 37 No. 7, pp. 869-885. <https://doi.org/10.1108/MAJ-07-2021-3267>
- Ustawa (1994). *Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości* (Dz.U. 2023 poz. 120 ze zm.) [dostęp: 9 września 2023].
- Ustawa (2017). *Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym* (Dz. U. 2023 poz. 1015), [dostęp: 9 września 2023].

Zarządzanie ryzykiem nawiązania toksycznej relacji biznesowej z perspektywy przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy

MICHAŁ KACZMARSKI

(<https://orcid.org/0000-0001-5100-0308>)

Streszczenie

Cel: Celem artykułu jest wprowadzenie do problematyki zarządzania ryzykiem oraz standardu należytej staranności w ramach nawiązania relacji biznesowej z klientem przez osoby wykonujące zawody zaufania publicznego, w szczególności biegłych rewidentów, w kontekście przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy.

Metodyka/podejście badawcze: Badania literaturowe oraz przegląd krajowych i europejskich regulacji prawnych odnoszących się do problematyki przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz wykonywania zawodu biegłego rewidenta.

Wyniki: Na podstawie przeglądu literatury oraz treści regulacji prawnych odnoszących się do przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz wykonywania zawodu biegłego rewidenta zidentyfikowane zostały kluczowe obszary ryzyka oraz wymogi prawne w zakresie zarządzania ryzykiem ekspozycji na udział w procederze prania pieniędzy. Przeprowadzona analiza pozwoliła na zaproponowanie szeregu rekomendacji w zakresie ograniczania ekspozycji na świadome bądź nieświadome włączenie biegłego w działania o znamionach bezprawności w kontekście obowiązków prawnych w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy.

Ograniczenia/implikacje badawcze: Badania literaturowe oraz przegląd regulacji prawnych objął jedynie dokumenty wyselekcjonowane przez autora, które ten uznał za kluczowe z perspektywy celu analizy. Tekst nie stanowi zatem wyczerpującego przeglądu wszystkich adekwatnych dla problematyki przeciwdziałania praniu pieniędzy treści dostępnych w domenie publicznej.

Oryginalność/wartość: Zebranie w jednym miejscu wiedzy nt. ryzyka jakie towarzyszy wykonywaniu zawodu biegłego rewidenta w kontekście wymogów regulacyjnych w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz ekspozycji na ryzyko włączenia biegłego w proceder prania pieniędzy.

Słowa kluczowe: pranie pieniędzy, przeciwdziałanie praniu pieniędzy, AML, przestępczość gospodarcza, przestępczość finansowa, zarządzanie ryzykiem nadużyć, należyta staranność, compliance

Wprowadzenie

Pranie pieniędzy to poważne przestępstwo, którego istotą jest nadawanie pozorów legalności wartościom majątkowym pochodzącym z popełniania innych przestępstw. Organizacja logistyki procederu prania pieniędzy jest często domeną zorganizowanych grup przestępczych, które w ten sposób ukrywają swoje przychody przed organami ścigania, zapewniając sobie jednocześnie możliwość kontynuacji przestępczej działalności. Zdarza się, że grupy przestępcze podejmują próby wykorzystania przedstawicieli zawodów zaufania publicznego do prania pieniędzy, najczęściej w charakterze tzw. *gatekeepers*, tj. osób ułatwiających dostęp do różnych usług – zwłaszcza finansowych – który bez udziału profesjonalnego uczestnika obrotu byłby niemożliwy lub znacznie utrudniony. Z uwagi na ryzyko związane z ekspozycją zawodów zaufania publicznego na pranie pieniędzy zostały one włączone do grupy tzw. instytucji obowiązanych w rozumieniu przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy.

Niniejszy tekst przybliży czytelnikowi problematykę zarządzanie ryzykiem nawiązania toksycznej relacji biznesowej z perspektywy przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz biegłego rewidenta, jako instytucji obowiązanej, koncentrując się na problematyce należytej staranności w nawiązywaniu relacji biznesowych z klientami, w ramach profesjonalnego obrotu gospodarczego.

W dobie gospodarki globalnego ryzyka (WHO, 2023), staranność w doborze partnerów biznesowych ma niebagatelne znaczenie dla przedsiębiorstwa. Ryzyka związane z nawiązaniem nowej relacji biznesowej lub kontynuacją już istniejącej mogą być wielorakie, jak choćby ryzyko naruszenia sankcji gospodarczych lub przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy, w przypadku nawiązania relacji z klientem, który próbuje wykorzystać naszą wiarygodność jako trampolinę do popełniania nadużyć finansowych.

Niniejsze opracowanie koncentruje się jedynie na ryzyku nawiązania relacji z podmiotem, który w ramach prowadzonej działalności gospodarczej może popełniać

czynny opisane w art. 299 § 1 kodeksu karnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.), czyli przestępstwo prania pieniędzy. Dodatkowo rozważania zostały zawężone podmiotowo do szczególnej grupy tzw. instytucji obowiązanych w rozumieniu art. 2 ust. 1 ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124), tj. tzw. niefinansowych instytucji obowiązanych, a dalej do zawodu zaufania publicznego związanego z profesjonalnym stosowaniem wiedzy z zakresu rachunkowości, tj. biegłego rewidenta.

Staranność w nawiązaniu relacji biznesowej z klientem ma szczególne znaczenie z perspektywy odpowiedzialności osobistej biegłego rewidenta lub firmy audytorskiej, którą reprezentuje, zresztą nie tylko na etapie nawiązania relacji biznesowej, ale także w czasie realizacji zawartej z klientem umowy.

W relacjach biznesowych do oceny staranności w nawiązaniu stosunków gospodarczych z kontrahentem ogólną zasadę wprowadza art. 355 § 2 kodeksu cywilnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.), który stanowi, że „*należyta staranność w zakresie prowadzonej działalności gospodarczej określa się przy uwzględnieniu zawodowego charakteru tej działalności*”. Zapis ten interpretowany jest jako obowiązek szczególnej staranności po stronie profesjonalnych uczestników obrotu gospodarczego. Sąd Najwyższy w swoich orzeczeniach i uchwałach nie pozostawia w tym kontekście żadnych wątpliwości, wskazując, że „*w doktrynie (stosowania prawa) i orzecznictwie (sądów) przyjęto, że o należytej staranności decydują przesłanki obiektywne i abstrakcyjne, tj. niezależne od indywidualnych właściwości sprawcy szkody*”. (OSNC 1991, nr 1, poz. 3), dodając, że „*w istotę działalności gospodarczej wkomponowane jest wymaganie posiadania niezbędnej wiedzy fachowej, obejmującej nie tylko czysto formalne kwalifikacje, ale także doświadczenie wynikające z praktyki zawodowej oraz ustalone zwyczajowo standardy (np. dobre praktyki i kodeksy etyki)*” (IV CK 100/05, LEX nr 187120).

Biegły rewident, wykonując swój zawód, obowiązany jest w szczególności do „*stałego podnoszenia kwalifikacji zawodowych, w tym przez odbywanie obligatoryjnego doskonalenia zawodowego w każdym roku kalendarzowym*”, co podlega dokumentacji i weryfikacji przez Krajową Radę Biegłych Rewidentów (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015, art. 9).

Biegły, wykonując swoje zadania, działa w ramach tzw. umowy wzajemnej w rozumieniu art. 487 § 2 kodeksu cywilnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.), tj. „*gdy obie strony zobowiązują się w taki sposób, że świadczenie jednej z nich ma być odpowiednikiem świadczenia drugiej*”. Istotą świadczenia biegłego rewidenta lub reprezentowanej przez niego firmy audytorskiej będzie w ramach stosunku umownego wzajemnego, w szczególności, wykonywanie czynności rewizji finansowej w rozumieniu art. 3, w związku z art. 2 ust. 7 ustawy o biegłych rewidentach. (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015) Świadczeniem wzajemnym klienta natomiast będzie wynagrodzenie za wykonaną pracę. W ramach umowy wzajemnej

obie strony pozostają wobec siebie wierzycielami i dłużnikami. Przy czym zakres obowiązków biegłego rewidenta wynika nie tylko z treści samej umowy z klientem, ale także w szczególności z zapisów ustaw, m.in. ustawy o biegłych rewidentach (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015) oraz ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124) Wspomniane regulacje uzupełniają treść pojęcia staranności w rozumieniu przywoływanego wcześniej art. 355 § 2 kodeksu cywilnego, w ślad za zapisem art. 56 kodeksu cywilnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.), który stanowi, że „czynność prawna (np. zawarcie umowy) wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz również te, które wynikają z ustawy, zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów”.

Biorąc pod uwagę, że tytuł niniejszego opracowania odwołuje się do perspektywy przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy, dalsza jego część skupi się na treści zakresu obowiązków biegłego rewidenta, wynikających z przywołanej ustawy oraz ustalonych zwyczajów, czyli dobrych praktyk rynkowych. Te ostatnie omówione zostaną w kontekście opublikowanego w czerwcu 2023 roku badania przeprowadzonego przez Stowarzyszenie Biegłych ds. Audytu Śledczego (ang. *Association of Certified Fraud Examiners*, dalej ACFE) oraz firmę Thomson Reuters, pt. „*Combating business-to-business fraud: Benchmarking Report*” (ACFE i Thomson Reuters, 2023).

Z podejmowaniem relacji gospodarczych z podmiotem zaangażowanym w pranie pieniędzy wiąże się bowiem szereg ryzyk, z których kluczowym wydaje się kwestia odpowiedzialności karnej i administracyjnej, zarówno po stronie biegłego rewidenta, jaki i samej firmy audytorskiej, a także ryzyko utraty reputacji, choć lista potencjalnych zagrożeń nie zostaje z pewnością wyczerpana na tych dwóch elementach.

Szczegółowe omówienie zagrożeń związanych z ryzykiem podjęcia współpracy z podmiotem zaangażowanym w pranie pieniędzy oraz obowiązków nałożonych w tym zakresie na biegłych rewidentów przez ustawę o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124), wraz z kontekstem wyników badań ACFE i Thomson Reuters, znajduje się w dalszej części tekstu (ACFE i Thomson Reuters, 2023).

1. Pranie pieniędzy jako czyn zabroniony i kontekst instytucji obowiązanych

Pranie pieniędzy to czyn zabroniony, którego istotą jest nadawanie pozorów legalności korzyściom majątkowym pochodzącym z popełnienia innego czynu zabronionego, tzw. czynu bazowego. Krajowa definicja ustawowa prania pieniędzy znajduje się – jak już wspomniano we wstępie – w art. 299 § 1 kodeksu karnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.), który stanowi, że „ *kto środki płatnicze, instrumenty finansowe, papiery wartościowe, wartości dewizowe, prawa majątkowe lub inne mienie ruchome lub*

nieruchomości, pochodzące z korzyści związanych z popełnieniem czynu zabronionego, przyjmuje, posiada, używa, przekazuje lub wywozi za granicę, ukrywa, dokonuje ich transferu lub konwersji, pomaga do przenoszenia ich własności lub posiadania albo podejmuje inne czynności, które mogą udaremnić lub znacznie utrudnić stwierdzenie ich przestępnego pochodzenia lub miejsca umieszczenia, ich wykrycie, zajęcie albo orzeczenie przepadku, podlega karze pozbawienia wolności”.

W Polsce karalność za pranie pieniędzy opiera się o winę umyślną. Osoba, która dopuszcza się prania pieniędzy, np. ukrywa mienie ruchome lub nieruchome pochodzące z popełnienia innego czynu zabronionego, podlega odpowiedzialności karnej, jeżeli działa ze świadomością, że jej aktywność lub zaniechanie wypełnia znamiona czynu zabronionego z art. 299 § 1 kodeksu karnego. Ciężar dowodu wykazania winy, tj. owej świadomości wypełnienia znamion przestępstwa spoczywa na oskarżycielu publicznym, zgodnie z zasadą, że:

- *„oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem”,* (Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm., art. 5)
- *„niedające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego”* (Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm., art. 5) natomiast,
- *„organ powołany do ścigania przestępstw jest obowiązany do wszczęcia i przeprowadzenia postępowania przygotowawczego, a oskarżyciel publiczny także do wniesienia i popierania oskarżenia o czyn ścigany z urzędu”, a także, że „z wyjątkiem wypadków określonych w ustawie lub w prawie międzynarodowym nikt nie może być zwolniony od odpowiedzialności za popełnione przestępstwo”.* (Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm., art. 10).

Warto być może wskazać, że w wielu krajach, np. w Wielkiej Brytanii, odpowiedzialność za pranie pieniędzy może również pojawić się w przypadku winy nieumyślnej, tj. np. w sytuacji, gdzie sprawca obejmuje w posiadanie składnik aktywów w zamian za cenę niższą niż jego wartość rynkowa. (UK *Proceeds of Crime Act 2002*, art. 329). Odpowiedzialność w ramach brytyjskiej ustawy *Proceeds of Crime Act 2002* zbliżona jest zatem do krajowej – polskiej regulacji – odpowiedzialności za paserstwo nieumyślne z art. 292 kodeksu karnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.), który stanowi, że *„kto rzecz, o której na podstawie towarzyszących okoliczności powinien i może przypuszczać, że została uzyskana za pomocą czynu zabronionego, nabywa lub pomaga do jej zbycia albo tę rzecz przyjmuje lub pomaga do jej ukrycia, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności”.* Zapisy brytyjskiej ustawy *Proceeds of Crime Act 2002* stanowią zresztą realizację rekomendacji art. 9 ust. 3 Konwencji Rady Europy z 16 maja 2005 roku o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy, podpisanej w Warszawie, która wskazuje że: *„każda strona może przyjąć, że do uznania za czynności sprawcze prania pieniędzy wystarczy, że sprawca podejrzewał, że mienie*

obejmowane w posiadanie pochodzi z popełnienia czynu zabronionego lub powinien być założyciel, że mienie pochodzi z popełnienia innego czynu zabronionego na podstawie towarzyszących okoliczności”. (Council of Europe, CETS No. 198, 2005).

Podsumowując wywód o przesłankach odpowiedzialności za pranie pieniędzy, warto wspomnieć, że biegli rewidentzi stanowią grupę zawodową, która weszła do grona instytucji obowiązanych w rozumieniu ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124), w związku z powyższym oraz w kontekście przywoływanego już we wstępie art. 355 § 2 kodeksu cywilnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.), oczekuje się od nich zachowania podwyższonego standardu staranności w nawiązywaniu relacji biznesowych z klientami. W tym kontekście należy też pamiętać, o surowej odpowiedzialności karnej w art. 156 ust. 1 ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124), który stanowi, że *„kto, działając w imieniu lub na rzecz instytucji obowiązanej nie dopełnia obowiązku przekazania Generalnemu Inspektorowi Informacji Finansowej zawiadomienia o okolicznościach, które mogą wskazywać na podejrzenie popełnienia przestępstwa prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, lub obowiązku przekazania Generalnemu Inspektorowi zawiadomienia o powzięciu uzasadnionego podejrzenia, że określona transakcja lub wartości majątkowe będące przedmiotem tej transakcji mogą mieć związek z praniem pieniędzy lub finansowaniem terroryzmu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.* Więcej o obowiązkach biegłych rewidentów jako instytucji obowiązanej w dalszej części tekstu.

Nałożenie na biegłych rewidentów, choć również na inne zawody zaufania publicznego, jak np. adwokatów, radców prawnych, notariuszy czy doradców podatkowych, szczególnych obowiązków w odniesieniu do nawiązywania relacji biznesowych z klientami, nie pojawiło się znikąd. Warto w tym kontekście przypomnieć, że założona w 1989 roku przez członków Grupy G7 tzw. Grupa Zadaniowa ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy, ang. *Financial Action Task Force (FATF)* [dostęp: 24/07/2023] już w latach 90-tych poprzedniego wieku wskazywała na rolę tzw. *gatekeepers*, czyli – instrumentalnie wykorzystywanych przez przestępców – przedstawicieli zawodów zaufania publicznego, do ukrywania źródła pochodzenia przestępczych aktywów. W raporcie FATF z 2019 roku pt. *„FATF Guidance for a Risk-Based Approach for the Accounting Profession”* (który zastąpił poprzednią wersję raportu z 2008 roku, a ta jeszcze wcześniejsze rozważania FATF) wskazuje się na następujące obszary podwyższonego ryzyka udziału w procederze prania pieniędzy, leżące po stronie osób wykonujących zawody związane z rachunkowością, w tym biegłych rewidentów i firmy audytorskie (FATF, 2019, s. 11) [dostęp: 24/07/2023]:

- porady finansowo-podatkowe – przestępcy mogą podszywać się pod legalnie działające firmy i szukać wsparcia profesjonalistów w pozyskaniu

środków finansowych, zarządzania kontrolowanym przez siebie kapitałem lub optymalizacji podatkowych. Choć w wielu przypadkach porady takie dotyczyć będą legalnych przychodów, to w przypadku, gdy źródło pochodzenia majątku – bezpośrednio lub pośrednio – związane jest z popełnieniem przestępstw, wszelkie wsparcie w zarządzaniu nim i potencjalnie ukrywaniu źródła pochodzenia wykorzystywanego kapitału, może zostać potraktowane jako współudział lub pomocnictwo w praniu pieniędzy;

- wsparcie w tworzeniu spółek i trustów – przestępcy mogą próbować zamaskować powiązania pomiędzy kontrolowanym przez siebie majątkiem i źródłem jego pochodzenia poprzez tworzenie struktur korporacyjnych oddalających lub eliminujących widoczne dla osób trzecich powiązania osobowe pomiędzy kapitałem i jego rzeczywistym beneficjentem;
- pośrednictwo w nabywaniu lub zbywaniu składników aktywów lub zorganizowanej części przedsiębiorstwa – przestępcy mogą wykorzystywać transfery własności aktywów jako sposób na oddalenie miejsca popełnienia przestępstwa od miejsca korzystania z jego owoców. W ten sposób utrudnione jest zarówno podmiotowe jak i przedmiotowe powiązanie składników aktywów z czynami zabronionymi. Korzystanie z pomocy i reputacji profesjonalnych pośredników i doradców do pełnienia roli przywołanych wcześniej tzw. *gatekeepers* może również służyć uśpieniu czujności organów ścigania oraz innych instytucji obowiązanych, np. banków, które będą często polegać na wiarygodności i staranności w doborze partnerów biznesowych przez biegłych rewidentów i firmy audytorskie;
- wykonywanie transakcji finansowych w imieniu lub na rzecz klienta – przestępcy mogą wykorzystywać do ich przeprowadzania osoby wykonujące zawody związane z rachunkowością, aby uwiarygodnić racjonalność celu gospodarczego operacji finansowej;
- pozyskiwanie dostępu do instytucji finansowych – przestępcy mogą korzystać z usług osób wykonujących zawody związane z rachunkowością jako pośredników w zarządzaniu relacją z instytucjami finansowymi, unikając w ten sposób bezpośredniej ekspozycji na potencjalnie niewygodne pytania.

Warto pamiętać również, że chociaż podstawowym zadaniem firm audytorskich i funkcjonujących w ramach ich struktur biegłych rewidentów jest „*wykonywanie czynności rewizji finansowej*” – art. 47 ust. 1 ustawy o biegłych rewidentach (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015), jednakże przepisy prawa pozwalają – art. 47 ust. 2 ustawy o biegłych rewidentach (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015), aby w przypadku firmy audytorskiej, przedmiotem jej działalności były również:

- usługowe prowadzenie ksiąg rachunkowych i podatkowych;
- doradztwo podatkowe;

- prowadzenie postępowania upadłościowego lub likwidacyjnego;
- działalność wydawnicza lub szkoleniowa w zakresie rachunkowości, rewizji finansowej i podatków;
- wykonywanie ekspertyz lub sporządzanie opinii ekonomiczno-finansowych;
- świadczenie usług doradztwa lub zarządzania, wymagających posiadania wiedzy z zakresu rachunkowości, rewizji finansowej, prawa podatkowego oraz organizacji i funkcjonowania przedsiębiorstw;
- świadczenie usług atestacyjnych innych niż czynności rewizji finansowej, niezastrzeżonych do wykonywania przez biegłych rewidentów;
- świadczenie usług pokrewnych;
- świadczenie innych usług zastrzeżonych w odrębnych przepisach do wykonywania przez biegłych rewidentów. (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015)

Porównując zakres usług biegłych rewidentów i firm audytorskich, dozwolonych w ustawie o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015) ze wskazanymi przez FATF obszarami podwyższonego ryzyka ekspozycji na pranie pieniędzy w odniesieniu do biegłych rewidentów i księgowych (FATF, 2019, s. 11) [dostęp: 24/07/2023], łatwo dostrzec można wiele potencjalnych punktów styczności pomiędzy obszarami ryzyka prania pieniędzy i zakresem dozwolonych przez prawo aktywności biegłych rewidentów i firm audytorskich.

W ramach wykonywania czynności rewizji finansowej biegły może natknąć się na ślady transakcji i innych zdarzeń gospodarczych, które nie znajdują oczywistego uzasadnienia biznesowego i mogą budzić wątpliwości w kontekście potencjalnego związku z praniem pieniędzy. Na przykład, firma klienta firmy audytorskiej pozyskuje nowego akcjonariusza, którego struktura właścicielska nie pozwala na zidentyfikowanie osób kontrolujących ten podmiot, a jednocześnie siedziba akcjonariusza znajduje się w kraju o wysokim indeksie percepcji korupcji, a wraz z pozyskaniem akcjonariusza, wśród kontrahentów spółki pojawiają się nowe podmioty generujące wysokie obroty po stronie przychodów i kosztów, choć same transakcje dokonywane z udziałem tych podmiotów nie wskazują na jakikolwiek sens gospodarczy. Dodatkowo, wynik finansowy operacji z nowymi kontrahentami nie generuje zysku, przy bardzo wysokich obrotach, a ponadto przedmiotem tego obrotu są towary składowane na powierzchni magazynowej podmiotu trzeciego (również nowego dostawcy powierzchni magazynowej, pomimo posiadania przez klienta własnych zasobów magazynowych, w części niewykorzystywanych). Firma klienta nie posiada dowodów księgowych potwierdzających faktyczny przepływ towarów, do których rzekomo odnoszą się przepływy finansowe. Istnieje ryzyko występowania fikcyjnego obrotu towarowego, maskującego prawdziwy sens gospodarczy przepływów finansowych.

Biegły rewident, a co za tym idzie także reprezentowana przez niego firma audytorska, w związku z posiadanym przez siebie statusem instytucji obowiązanej

oraz wymogiem podwyższonego standardu staranności w działaniu wynikającym z zapisów kodeksy cywilnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.) oraz ustawy o biegłych rewidentach (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015), nie mogą pozostać bierni wobec czerwonych flag oraz ryzyka udziału klienta w bezprawnych działaniach.

Status – co najmniej pośredniej – odpowiedzialności firmy audytorskiej za realizację obowiązków wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124), wynika z faktu, że w ślad za art. 3 ust. 2 ustawy o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015), biegły rewident może wykonywać zawód jako:

- osoba fizyczna prowadząca działalność gospodarczą we własnym imieniu i na własny rachunek, lub
- jako wspólnik firmy audytorskiej, lub
- osoba fizyczna pozostająca w stosunku pracy z firmą audytorską lub
- osoba fizyczna, w tym osoba prowadząca działalność gospodarczą, która zawarła umowę cywilnoprawną z firmą audytorską.

W każdym jednak przypadku, gdy biegły rewident działa w strukturach firmy audytorskiej, wykonuje on zawód w imieniu tej firmy audytorskiej.

A zatem, w interesie firmy audytorskiej jest zapewnienie starannego działania przez wszystkich biegłych rewidentów funkcjonujących w jej ramach. Można tutaj posłużyć się ostrożną analogią do przypadku konieczności opracowania procedury grupowej, o której mowa w art. 51 ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124).

Warto w tym miejscu wspomnieć, że Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/849 z dnia 20 maja 2015 r. w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego do prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, zmieniająca rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 i uchylająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/60/WE oraz dyrektywę Komisji 2006/70/WE (Dyrektywa (UE) 2015/849) stanowi w art. 2 ust. 1 pkt. 3) lit. a, że „dyrektywę stosuje się do (...) następujących osób fizycznych lub prawnych podczas wykonywania ich działalności zawodowej: (m.in. w ramach pełnienia roli) biegłych rewidentów”. Dyrektywa odwołuje się wprost do osób fizycznych i prawnych wykonujących działalność biegłego, a zatem również firm audytorskich. Niestety wdrożenie tego zapisu w art. 2 ust. 1 pkt. 15 aktualnie obowiązującej ustawie o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124) pozostaje nieoczywiste, a posiłkowanie się wykładnią rozszerzającą byłoby – w kontekście nakładania obowiązków na przedsiębiorcę – niezgodne z art. 22 Konstytucji RP „ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny” (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.) oraz art. 8 ustawy prawo przedsiębiorców „przedsiębiorca może być obowiązany do określonego zachowania tylko na

podstawie przepisów prawa”. (Dz. U. z 2023 r. poz. 221 z późn. zm.) Warto jednak tę kwestię wyjaśnić, bowiem nawet Polska Izba Biegłych Rewidentów skierowała do Generalnego Inspektora Informacji Finansowej pismo z dnia 30 stycznia 2020 roku zawierające pytanie „czy instytucją obowiązaną jest biegły rewident czy też firma audytorska?”. (PIBR, AML dla biegłych) [dostęp: 28/07/2023] Na dzień powstania niniejszego tekstu, autorowi nie jest znana oficjalna odpowiedź na to pytanie. Jednak, niezależnie od tej odpowiedzi, zawsze warto zadbać o zastosowanie środków należytej staranności po stronie firmy audytorskiej, zarówno w kontekście ryzyka nawiązania toksycznej relacji biznesowej, jak i co najmniej ograniczania ryzyka potencjalnej odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych. (Dz. U. z 2023 r. poz. 659)

Co robić, aby zapewnić zgodność z przepisami o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy i dlaczego bierność nie jest najlepszą opcją oraz w jaki sposób ograniczyć naszą ekspozycję na ryzyko toksycznych relacji biznesowych, o tym w dalszej części tekstu.

2. Konsekwencje prawne nawiązania toksycznej relacji biznesowej w kontekście ekspozycji na pranie pieniędzy

„Toksyczne relacje biznesowe”, za słownikiem języka polskiego (PWN, SJP on-line) [dostęp: 24/07/2023) oraz na potrzeby niniejszego opracowania, zdefiniować można jako takie, gdzie nawiązanie relacji niesie ze sobą negatywne konsekwencje dla jednej ze stron. W przypadku nawiązania przez biegłego rewidenta lub firmę audytorską relacji z podmiotem gospodarczym uwikłanym we wspomniane w tytule tekstu pranie pieniędzy, negatywne konsekwencje mogą być potencjalnie bardzo dotkliwe, zarówno w wymiarze odpowiedzialności biegłych, jako osób fizycznych, jak i samych firm audytorskich, jako podmiotów zbiorowych.

W kontekście krajowych przepisów o odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych (Dz. U. z 2023 r. poz. 659) reżim tej odpowiedzialności za czyny popełnione przez pracowników i podwykonawców zakłada, że w celu postawienia podmiotowi zbiorowemu zarzutów karnych, konieczne jest łączne spełnienie trzech warunków kwalifikujących do takiej odpowiedzialności:

- po pierwsze, wymagany jest tzw. prejudykat, czyli sytuacja, gdzie fakt popełnienia czynu zabronionego przez osobę działającą w imieniu lub na rzecz podmiotu zbiorowego został potwierdzony prawomocnym wyrokiem sądu, skazującym tę osobę (wyjątkiem są przestępstwa przeciwko środowisku, gdzie nie jest wymagany prejudykat);
- po wtóre, czyn popełniony przez osobę działającą w imieniu lub na rzecz podmiotu zbiorowego stanowi tzw. przestępstwo katalogowe z art. 16 ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, (Dz. U. z 2023 r. poz. 659) wśród

przestępstw katalogowych znajduje się m.in. art. 299 kodeksu karnego, czyli udział w procederze prania pieniędzy (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.);

- wreszcie, zachowanie sprawcy czynu katalogowego przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową (może to być np. określone w umowie z klientem wynagrodzenie firmy audytorskiej).

Podmiot zbiorowy ponosi odpowiedzialność karną, jeżeli organ procesowy udowodni w postępowaniu karnym powyższe trzy przesłanki odpowiedzialności wobec osoby fizycznej, a dodatkowo wykaże, że podmiot zbiorowy nie zachował należytej staranności w:

- wyborze swojego przedstawiciela lub pracownika,
- nadzorze nad tą osobą oraz
- organizacji działalności, tutaj w kontekście prania pieniędzy szczególne znaczenie mają zwłaszcza procedury wewnętrzne, szkolenia pracowników, wyznaczenie osoby odpowiedzialnej za przeciwdziałanie praniu pieniędzy oraz udokumentowane monitorowanie realizacji obowiązków wynikających z procedur wewnętrznych oraz przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124).

Potencjalne sankcje – w przypadku prawomocnego skazania – są niezwykle dotkliwe, ponieważ katalog kar przewidzianych ustawą o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych (Dz. U. z 2023 r. poz. 659) obejmuje w szczególności:

- kary finansowe w wysokości od 1000 do 5 000 000 złotych, nie wyższe jednak niż 3% przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono czyn zabroniony będący podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego;
- obligatoryjny przepadek korzyści majątkowej pochodzącej chociażby pośrednio z popełnienia czynu zabronionego;
- zakaz promocji lub reklamy prowadzonej działalności (na okres do lat 5);
- zakaz korzystania z dotacji, subwencji lub innych form wsparcia finansowego środkami publicznymi (na okres do lat 5);
- zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne (na okres do lat 5), wreszcie
- podanie wyroku do publicznej wiadomości.

Dodatkowo, potencjalna odpowiedzialność karna firmy audytorskiej oraz biegłego rewidenta wynika również z zapisów ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, a także art. 299 kodeksu karnego (tutaj warto przypomnieć o odpowiedzialności jedynie za umyślność działania lub zaniechania).

Przepisy karne i kary administracyjne przewidziane w rozdziałach 13 i 14 ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124) obejmują w szczególności:

- karę pieniężną nakładaną do wysokości dwukrotności kwoty korzyści osiągniętej lub straty unikniętej przez instytucję obowiązaną w wyniku naruszenia albo – w przypadku, gdy nie jest możliwe ustalenie tej korzyści

lub straty – do wysokości równowartości kwoty 1 000 000 euro (instytucje finansowe podlegają oczywiście wyższym progom kar finansowych);

- publikację informacji o instytucji obowiązanej oraz zakresie naruszenia przepisów ustawy przez tę instytucję w Biuletynie Informacji Publicznej na stronie urzędu obsługującego ministra właściwego do spraw finansów publicznych;
- nakaz zaprzestania podejmowania przez instytucję obowiązaną określonych czynności;
- cofnięcie koncesji lub zezwolenia albo wykreślenie z rejestru działalności regulowanej;
- zakaz pełnienia obowiązków na stanowisku kierowniczym przez osobę odpowiedzialną za naruszenie przez instytucję obowiązaną przepisów ustawy, przez okres nie dłuższy niż rok;
- karę pozbawienia wolności do lat 5 dla osób, które m.in. *„nie dopełniają obowiązku przekazania Generalnemu Inspektorowi Informacji Finansowej zawiadomienia o okolicznościach, które mogą wskazywać na podejrzenie popełnienia przestępstwa prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, lub obowiązku przekazania Generalnemu Inspektorowi Informacji Finansowej zawiadomienia o powzięciu uzasadnionego podejrzenia, że określona transakcja lub wartości majątkowe będące przedmiotem tej transakcji mogą mieć związek z praniem pieniędzy lub finansowaniem terroryzmu”*.

Ponadto, odpowiedzialność karna nie zamyka drogi do ewentualnych roszczeń cywilnych wobec audytora (zależnie od konfiguracji odpowiedzialności karnej i zawinięcia, zarówno biegłego rewidenta, jak i samej firmy audytorskiej). Może bowiem zdarzyć się roszczenie odszkodowawcze ze strony interesariuszy, którzy stwierdzą, że ponieśli szkodę w związku z brakiem staranności w przeciwdziałaniu praniu pieniędzy po stronie audytora sprawozdania finansowego. Na przykład, biegły rewident bada sprawozdanie finansowe spółki akcyjnej, jednak w raporcie z przeprowadzonych czynności rewizji finansowej nie wnosi żadnych zastrzeżeń, choć w okresie sprawozdawczym klient audytowy dopuszczał się prania pieniędzy, co wpływało na rzetelność i wiarygodność treści sprawozdania finansowego. W międzyczasie, badana spółka emituje nowe akcje lub obligacje, które nabywają inwestorzy, polegając na braku zastrzeżeń biegłego co do prawidłowej prezentacji sytuacji finansowej emitenta. Następnie okazuje się, że emitent był zamieszany w popełnianie przestępstw wobec swoich klientów lub był wykorzystywany do prania pieniędzy, a biegły nie wykazał się starannym działaniem w ocenie skutków tego bezprawnego działania, choć powinniśmy byli zadać trudne pytania do niektórych zapisów sprawozdania finansowego, zanim nieprawidłowe działanie klienta stało się faktem medialnym. Inwestorzy tymczasem, ponoszą szkodę w wyniku chybionej inwestycji, mają problem z windykacją wierzytelności od emitenta, np. z uwagi na czynności postępowania

przygotowawczego prowadzonego przez prokuraturę. Dlatego występują z roszczeniem odszkodowawczym wobec firmy audytorskiej, twierdząc, że jej raport z przeprowadzonego audytu finansowego wprowadził ich w błąd i był bezpośrednią przyczyną dokonania niekorzystnego rozporządzenia mieniem, tj. błędnej inwestycji, która doprowadziła do pojawienia się szkody.

To scenariusz, którego nie wolno pomijać, lub który zawsze powinniśmy mieć w tyle głowy (tj. tzw. test pierwszych stron gazet). Zwłaszcza, że – w najczarniejszym wariantcie – udowodnienie firmie audytorskiej odpowiedzialności karnej tytułem braku staranności w nadzorze, wyborze i organizacji pracy, wobec pracownika, który dopuścił się współdziałania z klientem firmy audytorskiej w popełnieniu przestępstwa prania pieniędzy, może prowadzić do utraty ochrony ubezpieczeniowej firmy audytorskiej z tytułu roszczeń odnoszących się do skutków udziału ubezpieczonego w popełnieniu przestępstwa prania pieniędzy z art. 299 kodeksu karnego. Ten bardzo niekorzystny scenariusz, choć mało prawdopodobny, nie jest niemożliwy.

W tym miejscu warto ewentualnie dodać, że stwierdzenie w procesie karnym winy po stronie biegłego rewidenta lub zawinionego braku staranności po stronie firmy audytorskiej, ułatwia dochodzenie roszczeń po stronie powoda w procesie cywilnym. Zgodnie z dyspozycją art. 11 kodeksu postępowania cywilnego *„ustalenia wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa wiążą sąd w postępowaniu cywilnym”* (Dz. U. z 2021 r. poz. 1805 z późn. zm.). Tymczasem, każdy wyrok skazujący potwierdza również zawinione działanie lub zaniechanie skazanego, ponieważ wina, obok bezprawności i szkodliwości społecznej czynu, stanowi jedna z trzech koniecznych przesłanek odpowiedzialności karnej, art. 1 kodeksu karnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.) wskazuje bowiem, że:

- odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia,
- nie stanowi przestępstwa czyn zabroniony, którego społeczna szkodliwość jest znikoma,
- nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu.

Zgodnie z dyspozycją art. 413 § 1 ust. 5 kodeksu postępowania karnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm.) *„każdy wyrok (sądu karnego) powinien zawierać (...) rozstrzygnięcie”, które to rozstrzygnięcie w praktyce „przybiera postać uznania oskarżonego za winnego określonego przestępstwa”*. (Stefański, Zabłocki, 2021) W orzecznictwie sądów karnych nie budzi przy tym wątpliwości, że *„pominięcie w orzeczeniu zwrotu o uznaniu oskarżonych za winnych popełnienia zarzucanego im czynu jest uchybieniem procesowym”*. (II AKa 30/99, Wokanda 2000, nr 2, poz. 43).

Tym samym, sąd cywilny zobowiązany jest uznać prawomocny wyrok karny za wystarczającą przesłankę potwierdzającą zawinienie oraz opis czynu z sentencji wyroku karnego (ponieważ *„ustalenia wydanego w postępowaniu karnym wyroku*

karnego skazującego wiązać sąd cywilny co do wszystkich okoliczności faktycznych koniecznych dla bytu przestępstwa, za które skazany został sprawca, a w szczególności wszystkich okoliczności należących do znamion strony przedmiotowej i podmiotowej”, (Manowska, LEX/el. 2022, art. 11) co istotnie ułatwia wykazanie związku przyczynowo skutkowego pomiędzy zawinionym czynem i skutkiem, w postaci dochodzonego w prorr.ie karnym odszkodowania za wyrządzoną szkodę.

Kodeks cywilny w art. 415 stanowi natomiast, że „kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia” (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.). Ponadto, art. 430 kodeksu cywilnego (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.) wprowadza odpowiedzialność za podwładnych, wskazując, że „kto na własny rachunek powierza wykonanie czynności osobie, która przy wykonywaniu tej czynności podlega jego kierownictwu i ma obowiązek stosować się do jego wskazań, ten jest odpowiedzialny za szkodę wyrządzoną z winy tej osoby przy wykonywaniu powierzonej jej czynności”.

Zakres odpowiedzialności odszkodowawczej wskazuje natomiast art. 361 kodeksu cywilnego, stanowiąc, że „zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła, a naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono”. (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.)

3. Zarządzanie ryzykiem ekspozycji na pranie pieniędzy

Zważywszy na dotkliwe kary związane z nawiązaniem relacji z podmiotem zaangażowanym w pranie pieniędzy, a w kontekście zapisów ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124), odpowiedzialność za niewprowadzenie procedur i prewencyjnych mechanizmów kontrolnych przewidzianych tą ustawą, niezwykle istotne staje się zarządzanie – przez biegłego rewidenta oraz firmę audytorską – ryzykiem nawiązania toksycznej relacji z klientem.

Jedynie dla porządku, podsumujmy, że ryzyko to mierzalne prawdopodobieństwo wystąpienia szkody, (Wikipedia, Ryzyko) [dostęp: 28/07/2023] a zatem w ślad za art. 361 § 2 kodeksu cywilnego „*straty, którą poszkodowany poniósł, oraz korzyści, którą mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono*” (Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.).

Dodatkowo, żyjemy obecnie w społeczeństwie światowego ryzyka, a wiek XXI to czas globalizacji ryzyka, gdzie nic, co się dzieje, nie jest zdarzeniem tylko lokalnym, a wszystkie istotne zagrożenia stały się zagrożeniami światowymi. (Beck, 2012) W tym kontekście, relacje z klientami musimy postrzegać nie tylko z perspektywy krajowej, ale również w kontekście międzynarodowym. Przekładając tę obserwację na grunt

prania pieniędzy, bardzo często czyn bazowy w rozumieniu art. 299 kodeksu karnego popełniany jest w znacznym oddaleniu od miejsca dokonywania prania pieniędzy, czyli np. poza terytorium kraju, ale korzyści z jego popełnienia trafiają do Polski.

Zarządzanie ryzykiem, definiowane jest natomiast jako „skoordynowane działanie dotyczące kierowania i nadzorowania organizacją w odniesieniu do ryzyka”, (PKN, Zarządzanie ryzykiem) [dostęp: 21/07/2023] a działania podejmowane w ramach zarządzania ryzykiem obejmują „jego identyfikację, analizę, a następnie ewaluację”. (PKN, Zarządzanie ryzykiem) [dostęp: 21/07/2023]

Przekładając powyższą definicję, udostępnioną na stronie Polskiego Komitetu Normalizacyjnego (PKN) [dostęp: 21/07/2023] na język biznesu, chodzi o:

- diagnozę prawdopodobieństwa wystąpienia szkody w organizacji oraz wycenę wysokości tej potencjalnej szkody (w przypadku zmaterializowania się ryzyka w postaci zdarzenia wywołującego szkodę), tj. określenie mierzono-go w pieniądzu potencjalnego wpływu zmaterializowania się ryzyka na wyniki działalności organizacji oraz wskazanie prawdopodobieństwa tej materializacji (tzw. ryzyko inherentne), oraz
- korektę diagnozy wobec ryzyka inherentnego w oparciu o zidentyfikowane mechanizmy kontrolne w procesach biznesowych, prowadzące do ograniczenia wpływu ryzyka na organizację (w kontekście prawdopodobieństwa lub wartości potencjalnej szkody); wynikiem korekty jest określenie poziomu tzw. ryzyka rezydualnego,
- określenie poziomu apetytu na ryzyko w organizacji, tj., jeśli poziom ryzyka rezydualnego mieści się w przestrzeni akceptowalnego przez organizację poziomu ryzyka, może ona poprzestać na monitorowaniu czy nie doszło do zmiany poziomu prawdopodobieństwa i wartości potencjalnej szkody. Jeśli natomiast apetyt na ryzyko jest niższy niż ekspozycja na ryzyko rezydualne, wtedy konieczne jest opracowanie strategii i planu ograniczenia ekspozycji na ryzyko w celu jej przybliżenia do poziomu akceptowalnego przez kierownictwo firmy.

Oczywiście fundamenty metodyki zarządzania ryzykiem nie różnią się istotnie od ogólnej teorii zarządzania, rozumianej jako „zestaw działań obejmujących planowanie, podejmowanie decyzji, organizowanie oraz przewodzenie, skierowanych na zasoby organizacji (ludzkie, finansowe, rzeczowe i informacyjne) i wykonywane z zamiarem osiągnięcia celów organizacji w sposób sprawny i skuteczny”. (Kisielnicki, 2008, s. 14)

Najbardziej aktualna i dostępna w domenie publicznej Krajowa ocena ryzyka prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu sporządzona została przez Ministerstwo Finansów (Departament Informacji Finansowej) w roku 2019. (Departament Informacji Finansowej, Krajowa ocena ryzyka, 2019, s. 148-149) [dostęp: 27/07/2023] W dokumencie tym możemy znaleźć informację, że w roku 2017 Departament Informacji Finansowej Ministerstwa Finansów rozesłał, do instytucji obowiązanych

i jednostek współpracujących, ankietę z prośbą o wskazanie pięciu właściwości podmiotów uczestniczących w obrocie gospodarczym, albo produktów lub usług obecnych na rynku finansowym, które są lub mogą być najczęściej wykorzystywane do prania pieniędzy. Ankieta zawierała listę potencjalnych obszarów ryzyka, wśród nich pojawiła się również kategoria obszaru ryzyka prania pieniędzy pt. „*usługi świadczone przez biegłych rewidentów*”.

W wyniku przeprowadzenia ankiety najwyższe noty zagrożenia praniem pieniędzy otrzymały:

- obrót kryptowalutami;
- transgraniczny fizyczny przewóz pieniędzy, papierów wartościowych oraz innych wysoko cennych składników aktywów (m.in. dzieła sztuki, biżuteria, kamienie szlachetne, złoto, dobra luksusowe);
- siedziba klienta w rajach podatkowych i finansowych;
- gry na automatach oraz wymiana żetonów w kasynach gry;
- kupno/sprzedaż.

W odniesieniu do biegłych rewidentów i firm audytorskich, informacja o powyższych obszarach ryzyka może mieć znaczenie na etapie oceny ryzyka nawiązania relacji z klientem zaangażowanym w jedną z wymienionych wyżej aktywności. Dodatkowo, *Krajowa ocena ryzyka prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu* zawiera m.in. scenariusze ryzyka odnoszącego się do zawodów zaufania publicznego, m.in. biegłych rewidentów. Scenariusze te dostępne są w aneksie nr 2 do ww. krajowej oceny, pt. *Scenariusze ryzyka prania pieniędzy*. (Departament Informacji Finansowej, Aneks nr 2 do Krajowej oceny ryzyka, 2019, s. 35) [dostęp: 27/07/2023] Wzmiankowany scenariusz, odnoszący się do biegłych rewidentów i firm audytorskich, brzmi następująco: *wspomaganie przestępców (często bez świadomości rzeczywistego celu) w przeprowadzaniu transakcji zakupu nieruchomości i towarów o wysokiej wartości, tworzeniu i prowadzeniu podmiotów gospodarczych, fundacji i trustów, a także realizacji transakcji finansowych poprzez użyczenie swoich rachunków bankowych*.

Choć wskazany wyżej scenariusz nie wydaje się odnosić do podstawowej działalności biegłego rewidenta – tj. rewizji finansowej – jednakże, wzmiankowane „*wspomaganie*” w „*tworzeniu i prowadzeniu podmiotów gospodarczych*” może być w konkretnych stanach faktycznych interpretowane szeroko, choć oczywiście – w ostatecznym rozrachunku – potencjalna odpowiedzialność karna za „*wspomaganie*” będzie wymagała wykazania winy umyślnej po stronie sprawcy (biegłego), któremu próbowano by postawić zarzut prania pieniędzy lub pomocnictwa w tym procederze. Nie można też zapominać o usługach dodatkowych, możliwych w świetle art. 47 ust.2 ustawy o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015), które również mogą odnosić się do wskazanego wyżej scenariusza ryzyka prania pieniędzy.

W Krajowej ocenie ryzyka prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu (Departament Informacji Finansowej, Krajowa ocena ryzyka, 2019) [dostęp: 27/07/2023] Departament Informacji Finansowej podkreśla, że w odniesieniu do zawodów zaufania publicznego „*istnieje duże prawdopodobieństwo, że przypadek prania pieniędzy w zakresie analizowanych scenariuszy zostanie wykryty, a następnie w wyniku dochodzenia/śledztwa nastąpi oskarżenie i skazanie sprawców*”. (Departament Informacji Finansowej, Aneks nr 2 do Krajowej oceny ryzyka, 2019, s. 35) [dostęp: 27/07/2023]. Wskazuje jednakże na fakt, że „*podmioty świadczące tego typu usługi są instytucjami obowiązany [w rozumieniu ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu] i posiadają pewną świadomość swoich obowiązków z zakresu przeciwdziałania praniu pieniędzy. Jednakże nie przekazują lub przekazują relatywnie mało informacji o podejrzanych transakcjach/podejrzanej działalności do Departamentu*”, (Departament Informacji Finansowej, Aneks nr 2 do Krajowej oceny ryzyka, 2019, s. 35) [dostęp: 27/07/2023] W ocenie Departamentu Informacji Finansowej „*wykorzystanie pośrednictwa innych podmiotów w celu transferowania i legitymizowania środków pochodzących z nielegalnych źródeł stwarza bardzo wysokie zagrożenie praniem pieniędzy*”, (Departament Informacji Finansowej, Aneks nr 2 do Krajowej oceny ryzyka, 2019, s. 35) [dostęp: 27/07/2023] a jednocześnie Departament Informacji Finansowej „*ma ograniczoną możliwość gromadzenia i analizowania informacji*”, (Departament Informacji Finansowej, Aneks nr 2 do Krajowej oceny ryzyka, 2019, s. 35) [dostęp: 27/07/2023] zapewne z uwagi na niski poziom zgłoszeń o transakcjach podejrzanych, w powiązaniu z niewielkim zakresem danych, które – w odniesieniu do klientów zawodów zaufania publicznego – Departament może analizować w sposób zautomatyzowany, co zresztą wynika z istoty charakteru „*zawodu zaufania publicznego*”.

Można zatem podsumować, że biegli rewidenci i firmy audytorskie podlegają obowiązkowi wynikającym z przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy, a ryzyko „*wykorzystania ich pośrednictwa w celu legitymizowania środków pochodzących z nielegalnych źródeł stwarza bardzo wysokie zagrożenie praniem pieniędzy*” (Departament Informacji Finansowej, Aneks nr 2 do Krajowej oceny ryzyka, 2019, s. 35) [dostęp: 27/07/2023], z czego można wyciągnąć wniosek, że wymóg staranności po stronie biegłych rewidentów i firm audytorskich jest koniecznością. Zwłaszcza, że wykazanie się należyłą starannością to jedyny sposób na obronę przez zarzutami karnymi lub karami administracyjnymi przewidzianymi w przepisach o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy. Zdolność wykazania się należyłą starannością ma zresztą szczególną doniosłość wobec twierdzenia Departamentu Informacji Finansowej Ministerstwa Finansów, że „*istnieje duże prawdopodobieństwo, że przypadek prania pieniędzy zostanie wykryty, a następnie w wyniku dochodzenia/śledztwa nastąpi oskarżenie i skazanie sprawców*” (Departament

Informacji Finansowej, Aneks nr 2 do Krajowej oceny ryzyka, 2019, s. 35) [dostęp: 27/07/2023].

Problematyka prawidłowości wdrożenia procedur dotyczących przeciwdziałania praniu pieniędzy przez biegłych rewidentów oraz firmy audytorskie jest obszarem nadzoru po stronie zarówno Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego – w trybie art. 88 i następujących przepisów ustawy o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015), jak i Generalnego Inspektora Informacji Finansowej, w trybie art. 130 ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124). Niemniej posiadanie procedury to jedynie element skutecznego programu przeciwdziałania praniu pieniędzy. Drugim ważnym elementem jest jej odważne stosowanie. Odważne, bo w pewnych sytuacjach prowadzące do odmowy zawarcia umowy z klientem, jej rozwiązania i zawiadomienia Generalnego Inspektora Informacji Finansowej lub zgłoszenia do Generalnego Inspektora informacji o podejrzanym zachowaniu klienta (ang. SAR lub ang. *Suspicious Activity Report*). Wszystko to oczywiście może doprowadzić do rezygnacji z części przychodów, a to wiąże się nieuchronnie z wystąpieniem konfliktu interesów i mechanizmami znanymi z tzw. trójkąta Cressey'a (zwanego też trójkątem nadużyć) (Wikipedia, Donald Cressey) [dostęp: 27/07/2023].

Problematyka przeciwdziałania praniu pieniędzy pozostaje też aktualnym i priorytetowym zagadnieniem na agendzie nie tylko krajowej (PANA), ale także europejskich agencji nadzoru audytowego, o czym świadczyć może chociażby treść tzw. „Raportu na 2023 rok dotyczącego egzekwowania przepisów” (ang. „*Report on the 2023 CEAOB Enforcement Questionnaire*”), (PANA, 2023) [dostęp: 27/07/2023] przygotowanego przez podgrupę ds. dochodzeń KEONA, funkcjonującą przy Komitecie Europejskich Agencji Nadzoru Audytowego (KEONA) (ang. *Committee of European Auditing Oversight Bodies lub CEAOB*). Raport zawiera informację, że luki w mechanizmach kontrolnych dotyczących przeciwdziałania praniu pieniędzy były przedmiotem postępowań administracyjnych oraz reakcji organów nadzoru o charakterze zarówno niefinansowym (w wielu krajach UE), jak i finansowym (w Szwecji), w odniesieniu do wielu podmiotów niestosujących się do regulacji w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy.

Aby uniknąć niedogodności udziału w postępowaniach administracyjnych i karnych, dotyczących naruszenia zapisów ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124), warto więc przyjrzeć się zakresowi obowiązków, które wspomniana ustawa nakłada na instytucje obowiązane, w ramach systemu przeciwdziałania wykorzystywania krajowego systemu finansowego do prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu, a pośrednio również przestrzegania sankcji gospodarczych skierowanych przeciw Rosji w związku z agresją zbrojną wobec Ukrainy. (Consilium Europa, UE, Podsumowanie) [dostęp: 28/07/2023]

Obowiązki instytucji obowiązanych wynikające z krajowej ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124) znaleźć można w jej rozdziałach 4, 5, 7, 8, 9 i 10. Obowiązki te w odniesieniu do biegłych rewidentów sprowadzają się do kwestii przedstawionych poniżej.

- 1) Opracowanie oceny ryzyka ekspozycji na pranie pieniędzy, z uwzględnieniem profilu działalności (świadczonej usługi) oraz czynników ryzyka dotyczących klientów, państw lub obszarów geograficznych, transakcji lub kanałów ich dostaw.

Ocena ryzyka musi być udokumentowana i aktualizowana nie rzadziej niż co dwa lata. W opracowaniu oceny ryzyka użyteczne mogą być „Krajowa ocena ryzyka prania pieniędzy” (Departament Informacji Finansowej, Krajowa ocena ryzyka, 2019) [dostęp: 27/07/2023] sporządzana przez Generalnego Inspektora Informacji Finansowej oraz ocena dla terytorium UE sporządzana – na zlecenie Komisji Europejskiej np. dla sektora finansowego – przez Europejską Agencję Nadzoru Bankowego (European Banking Authority – EBA). (EBA, 2021) [dostęp: 27/07/2023]

- 2) Identyfikacji oraz weryfikacji tożsamości:

- a) klienta, czyli drugiej strony umowy z biegłym rewidentem lub firmą audytorską,

- b) beneficjenta rzeczywistego klienta, czyli osoby fizycznej sprawującej bezpośrednio lub pośrednio kontrolę nad klientem poprzez posiadane uprawnienia, które wynikają z okoliczności prawnych lub faktycznych, umożliwiające wywieranie decydującego wpływu na czynności lub działania podejmowane przez klienta.

Jeżeli klient jest osobą prawną lub jednostką organizacyjną, albo trustem – konieczne jest ustalenie struktury własności i kontroli klienta (w praktyce: pomocna jest tutaj prezentacja graficzna w postaci schematu blokowego).

Jeżeli sam klient jest spółką lub kontrolę nad klientem sprawuje spółka, której papiery wartościowe są dopuszczone do obrotu na rynku regulowanym podlegającym wymogom ujawniania informacji wynikającym z przepisów prawa Unii Europejskiej lub odpowiadających im przepisów prawa państwa trzeciego, możemy uznać, że jest ona beneficjentem rzeczywistym klienta

Cennym źródłem wiedzy na temat beneficjentów rzeczywistych podmiotów zbiorowych zarejestrowanych w Polsce jest Centralny Rejestr Beneficjentów Rzeczywistych (CRBR) [dostęp: 27/07/2023], którego funkcjonowanie reguluje ustawa o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124)

Jednakże ustawa o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu wskazuje, że weryfikacja tożsamości beneficjenta rzeczywistego nie może polegać wyłącznie na treści informacji pochodzących z Centralnego Rejestru Beneficjentów Rzeczywistych lub podobnego rejestru w innym kraju (w praktyce: warto poprosić klienta o dostarczenie dokumentów korporacyjnych potwierdzających tożsamość beneficjenta rzeczywistego, np. w postaci odpisu z księgi akcji lub umowy spółki, albo informacji dostępnej w KRS lub podobnym rejestrze. W przypadku, gdy jest to utrudnione możemy posłużyć się wiedzą pozyskaną z jednej z komercyjnych baz danych lub w przypadku wątpliwości co do wiarygodności dokumentów dostarczonych przez klienta, skorzystać w pomocy wywiadowni gospodarczej).

Dodatkowo, jeżeli w toku weryfikacji tożsamości beneficjenta rzeczywistego okaże się, że istnieją rozbieżności pomiędzy treścią Centralnego Rejestru Beneficjentów Rzeczywistych i danymi uzyskanymi od klienta lub na temat klienta z innych źródeł, instytucja obowiązana odnotowuje rozbieżności między informacjami zgromadzonymi w rejestrze a ustalonymi przez nią informacjami o beneficjencie rzeczywistym klienta i podejmuje czynności w celu wyjaśnienia przyczyn tych rozbieżności. W przypadku potwierdzenia odnotowanych rozbieżności instytucja obowiązana przekazuje ministrowi właściwemu ds. finansów publicznych zweryfikowaną informację o tych rozbieżnościach wraz z uzasadnieniem i dokumentacją dotyczącą odnotowanych rozbieżności;

- c) osoby reprezentującej klienta w ramach podpisania umowy oraz składania oświadczeń woli w imieniu klienta (w praktyce: pełnomocnictwo lub potwierdzenie uprawnienia do reprezentacji wynikający z KRS (KRS on-line) [dostęp: 27/07/2023] lub innego rejestru spółek, np. brytyjskiego *Companies House*. (UK Companies House) [dostęp: 27/07/2023]).
- 3) W przypadku niemożności przeprowadzenia czynności identyfikacji i weryfikacji tożsamości klienta, beneficjenta rzeczywistego lub osoby reprezentującej klienta, instytucja obowiązana nie może nawiązać relacji gospodarczych z klientem, a dodatkowo powinna rozważyć zawiadomienie Departamentu Informacji Finansowej MF o podejrzeniu praniu pieniędzy (jeżeli okoliczności faktyczne mogą na to wskazywać).
- 4) Bieżącego monitorowania stosunków gospodarczych klienta. W odniesieniu do biegłych rewidentów oraz firm audytorskich – co do zasady – będzie to możliwe w praktyce w trakcie świadczenia usług na rzecz klienta i będzie polegało na zachowaniu krytycznego spojrzenia na oświadczenia i dokumenty dostarczane przez klienta w trakcie świadczenia usług, ale również w oparciu o inne okoliczności w relacji z klientem, jak np. wykorzystanie przez klienta

rachunku bankowego zlokalizowanego w banku lub kraju uznawanym za lokalizację podwyższonego ryzyka, bez racjonalnego uzasadnienia takiego działania.

- 5) Dokumentowania zastosowanych środków bezpieczeństwa finansowego, tak aby na żądanie uprawnionych organów, instytucje obowiązane były w stanie wykazać, że przy uwzględnieniu poziomu rozpoznanego ryzyka prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu związanego z danymi stosunkami gospodarczymi lub transakcją okazjonalną zastosowały odpowiednie środki bezpieczeństwa finansowego. Dokumentacja związana z identyfikacją i weryfikacją tożsamości powinna być na bieżąco aktualizowana i przechowywana przez okres 5 lat, licząc od dnia zakończenia stosunków gospodarczych z klientem. Natomiast wyniki okresowych analiz stosunków gospodarczych każdorazowo przez okres 5 lat od daty ich przeprowadzenia.
- 6) Poinformowania klienta przed nawiązaniem stosunków gospodarczych o przetwarzaniu jego danych osobowych, w szczególności o obowiązkach instytucji obowiązanej wynikających z ustawy w zakresie przetwarzania tych danych (w praktyce: takie oświadczenie legitymizuje nasze pytania o informacje i dane, a dodatkowo wskazuje na podstawę prawną przetwarzania danych osobowych w rozumieniu RODO, (Rozporządzenie (UE) 2016/679)
- 7) W przypadku klientów podwyższonego ryzyka – ze względu na status osoby eksponowanej politycznie lub lokalizację geograficzną podwyższonego ryzyka, albo informację na temat tzw. negatywnych doniesień prasowych (*adverse press*), wymagane są dodatkowe działania po stronie instytucji obowiązanej, jak choćby akceptacja kierownictwa wyższego szczebla dla nawiązania relacji z klientem, czy też bardziej częstotliwe monitorowanie stosunków gospodarczych, w tym niższy próg wiarygodności oświadczeń klienta na temat prowadzonej przez niego działalności gospodarczej, wymaganie dodatkowej dokumentacji na potwierdzenie tych oświadczeń oraz większa dociekliwość w odniesieniu do ustalenia źródła pochodzenia majątku klienta.
- 8) Wprowadzenia wewnętrznej procedury w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, zwaną dalej „*wewnętrzną procedurą instytucji obowiązanej*”. Instytucje obowiązane wchodzące w skład grupy kapitałowej (grupy spółek) wprowadzają grupową procedurę w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, zwaną dalej „*procedurą grupową*”, w celu wykonania ciężących na grupie oraz wchodzących w jej skład podmiotach obowiązków określonych w przepisach o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy.
- 9) W ramach procedury przeciwdziałania praniu pieniędzy konieczne jest uwzględnienie zasad anonimowego zgłaszania przez pracowników

rzeczywistych lub potencjalnych naruszeń przepisów z zakresu przeciwdziałania praniu pieniędzy (*whistleblowing*).

- 10) Zapewnienia szkoleń z zakresu przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy (w praktyce: warto dokumentować te szkolenia, w ramach ścieżki audytu potwierdzającej staranność w działaniu).
- 11) Zawiadomienia Generalnego Inspektora Informacji Finansowej o okolicznościach, które mogą wskazywać na podejrzenie popełnienia przestępstwa prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu. Zawiadomienie jest przekazywane niezwłocznie, nie później jednak niż w terminie 2 dni roboczych od dnia potwierdzenia przez instytucję obowiązana podejrzenia. Instytucja obowiązana nie może informować klienta o zawiadomieniu skierowanym do Generalnego Inspektora Informacji Finansowej. Złamanie tego zakazu wiąże się z karami finansowymi dla instytucji obowiązanej.
- 12) W celu przeciwdziałania terroryzmowi oraz finansowaniu terroryzmu instytucje obowiązane stosują również szczególne środki ograniczające wobec osób i podmiotów znajdujących się na tzw. listach terrorystycznych (krajowych oraz stosowanych przez Radę Bezpieczeństwa ONZ). W praktyce mamy jeszcze sankcje unijne oraz amerykańską listę utrzymywaną przez Biuro ds. Kontroli Aktywów Zagranicznych. (*OFAC*) [dostęp: 27/07/2023]

Warto w tym miejscu pamiętać o sankcjach wobec Rosji związanych z agresją rosyjską na Ukrainę, w ramach których, poza ustawą o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu wprowadzono ograniczenia w nawiązywaniu relacji z podmiotami objętymi sankcjami. Na przykład od dnia 4 czerwca 2022 roku zabronione jest świadczenie, bezpośrednio lub pośrednio, usług księgowych i audytorskich, w tym badań sprawozdań finansowych, prowadzenia ksiąg rachunkowych i doradztwa podatkowego, a także doradztwa biznesowego i zarządczego lub public relations na rzecz instytucji państwowych oraz spółek i innych podmiotów prawa zarejestrowanych na terytorium Rosji. (*Consilium, Europa, UE*) [dostęp: 27/07/2023]

W praktyce szczególne środki ograniczające i pozostałe sankcje gospodarcze, wymagają bieżącej weryfikacji obecności klientów, ich beneficjentów rzeczywistych i reprezentantów klientów na listach sankcyjnych, które podlegają bieżącej aktualizacji. W przypadku większych firm audytorskich taka weryfikacja jest praktycznie niemożliwa bez zastosowania technologii wspierającej weryfikację (choćby w kontekście różnych zapisów imion i nazwisk pochodzenia zagranicznego) oraz wsparcia komercyjnych narzędzi dostarczających dane na temat aktualnych list sankcyjnych oraz rozwiązań automatyzujących bieżącą (okresową/cykliczną) weryfikację klientów względem aktualnych list sankcyjnych.

W przypadku instytucji obowiązanych prowadzących działalność jednoosobowo zadania związane z realizacją obowiązków w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy wykonuje osoba prowadząca tę działalność. W innych przypadkach, instytucje obowiązane wyznaczają kadre kierowniczą wyższego szczebla odpowiedzialną za wykonywanie obowiązków określonych w ustawie, a ponadto pracownika zajmującego kierownicze stanowisko odpowiedzialnego za zapewnienie zgodności działalności instytucji obowiązanej oraz jej pracowników i innych osób wykonujących czynności na rzecz tej instytucji obowiązanej z przepisami o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu.

Oczywiście treść zakresu obowiązków instytucji obowiązanych przewidzianych ustawą ma być, co do zasady proporcjonalna do profilu działalności instytucji obowiązanej, a ponadto cenne wsparcie w zakresie jej stosowania znaleźć można w Komunikatach Generalnego Inspektora Informacji Finansowej dostępnych na stronie Departamentu Informacji Finansowej Ministerstwa Finansów, w sekcji „Komunikaty”. (Generalny Inspektor Informacji Finansowej, Komunikaty) [dostęp: 27/07/2023].

Brak stosowania środków bezpieczeństwa finansowego skutkuje natomiast dotkliwymi karami, o czym była już mowa we wcześniejszej części tekstu – rozdziały 13 i 14 ustawy (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124).

Ciekawym punktem odniesienia dla rozwiązań stosowanych przez przedsiębiorców na całym świecie w ramach zarządzania ryzykiem na etapie nawiązania relacji z kontrahentem jest raport pt. „*Combating business-to-business fraud: Benchmarking Report*”, opublikowany w czerwcu 2023 roku przez Stowarzyszenie Biegłych ds. Audytu Śledczego (ACFE) oraz Thomson Reuters. (ACFE i Thomson Reuters, 2023) Raport wskazuje, że niezależnie od statusu instytucji obowiązanej, najistotniejszymi obszarami ryzyka analizowanymi w trakcie nawiązania relacji z klientem są:

- ryzyko obecności klienta, członka jego organu lub pełnomocnika albo beneficjenta rzeczywistego klienta na liście sankcji międzynarodowych (zarówno antyterrorystycznych, jak i gospodarczych, jak w przypadku Rosji) – 75% badanych uznało to ryzyko za kluczowe,
- współpraca z branżą podwyższonego ryzyka lub klientem z kraju wysokiego ryzyka (korupcja, sankcje gospodarcze, itd.) – odpowiednio 65% i 63% badanych,
- status osoby eksponowanej politycznie (PEP) oraz obecność w rejestrach karnych lub udział w medialnych sporach prawnych – odpowiednio 61% i 60% badanych,
- dalsze miejsca zajmowała osoba beneficjenta rzeczywistego zlokalizowana w kraju wysokiego ryzyka lub negatywne doniesienia medialne, ale niezwiązane z odpowiedzialnością karną lub głośnymi postępowaniami cywilnymi – odpowiednio 55% i 48% badanych.

Nie jest zaskoczeniem, że obszary ryzyka znane nam już z ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy (Dz. U. z 2023 r. poz. 1124) pojawiły się również w ramach badania ACFE i Thomson Reuters nt. ogólnego zarządzania ryzykiem toksycznej relacji z kontrahentem. (ACFE i Thomson Reuters, 2023) To wynik wspomnianego już wcześniej syndromu społeczeństwa światowego ryzyka, (Beck 2012) oraz globalizacji ryzyka w ramach ogólnego trendu globalizacji i kolonizacji gospodarki przez ryzyko (WHO, 2023).

Raport ACFE i Thomson Reuters wskazuje również, że dwa kluczowe aspekty oceny podczas nawiązywania relacji z nowymi klientami wśród badanych to:

- identyfikacja i weryfikacja tożsamości beneficjentów rzeczywistych oraz
- przeprowadzanie screeningu wobec sankcji.

Przy czym, najpopularniejszym źródłem informacji o beneficjencie rzeczywistym są informacje przekazywane bezpośrednio przez klienta (81% badanych). Inne typowe metody pozyskania wiedzy o beneficjencie rzeczywistym to korzystanie z zewnętrznego dostawcy danych (71%) lub prowadzenie badań internetowych typu *open source* (OSINT) – 59%. (ACFE i Thomson Reuters, 2023, s. 16)

Ponadto, procedury najczęściej obecnie wykorzystywane przez większość organizacji do bieżącego monitorowania relacji biznesowej, po jej nawiązaniu to:

- monitorowanie negatywnych doniesień medialnych nt. klientów oraz
- zautomatyzowana okresowa weryfikacja na listach sankcji.

Co więcej, dwa obszary, które cechuje największy potencjał do wykorzystania w procesie bieżącego monitorowania relacji z klientem to:

- wykorzystanie sztucznej inteligencji/uczenia maszynowego oraz
- wykorzystanie danych zgromadzonych w ramach konsorcjum firm.

Chociaż większość organizacji nie stosuje jeszcze tych rozwiązań, ponad 40% badanych spodziewa się, że zrobi to w najbliższej przyszłości. (ACFE i Thomson Reuters, 2023, s. 19)

W tym miejscu warto może wspomnieć, że inicjatywę takiego konsorcjum w wymianie danych rozpoczęły w Polsce Związek Banków Polskich (ZBP) oraz Krajowa Izba Rozliczeniowa (KIR) w ramach inicjatywy tzw. Sektorowego Centrum Usług AML dla sektora instytucji finansowych (SCU AML).

Zgodnie z założeniami autorów projektu, Sektorowe Centrum Usług AML „*to partnerskie przedsięwzięcie KIR i ZBP oraz banków, które ma na celu przygotować i udostępnić katalog usług wspierających procesy AML/CFT. Celem SCU AML jest podniesienie jakości procesów AML/CFT poprzez wymianę i współdzielenie informacji w sektorze bankowym oraz redukcja kosztów tego procesu przez standaryzację i centralizację pewnych działań. SCU AML dostarczy bankom informacji, których dany bank nie jest w stanie zidentyfikować. Uzyskiwane wyniki z analiz prowadzonych na danych sektorowych są absolutnie unikalne i niemożliwe do pozyskania samodzielnie przez pojedynczy bank*”. (KIR, SCU AML) [dostęp: 27/07/2023]

Na zakończenie wywodu na temat zarządzania ryzykiem ekspozycji na pranie pieniędzy oraz należytej staranności w tym zakresie, warto wspomnieć raz jeszcze przywołany już wcześniej trójkąt Cressey'a. Donald Cressey poświęcił swoje życie badaniom nt. przestępczości zorganizowanej oraz pracowniczej z perspektywy psychologiczno-kryminalistycznej. W wyniku badań nad przestępczością pracowniczą (*occupational fraud*) stworzył teorię tzw. trójkąta nadużyć, często nazywanego też trójkątem Cressey'a. (Wikipedia, Fraud Triangle) [dostęp: 27/07/2023] W ramach tej teorii warunkami koniecznymi wystąpienia nadużycia są:

- sposobność, czyli wiedza nt. luk w mechanizmach kontrolnych firmy, która pozwala na zrealizowanie nadużycia,
- presja, czyli imperatyw sprawczy (może mieć charakter korupcyjny, związany z nagrodą w zamian za działanie lub zaniechanie niezgodne z procedurami albo prawem; ewentualnie może wynikać z subiektywnej konieczności zaadresowania potrzeby finansowej lub silnej potrzeby przynależności, za sprawą czego ulegamy presji z obawy przed wykluczeniem),
- racjonalizacja, czyli zbiór zasad wyznawanych przez sprawcę nadużycia, które subiektywnie bagatelizują naganność popełnionego nadużycia, albo usprawiedliwiają jego działanie lub zaniechanie w imię ochrony dobra wyższego rzędu. Innymi słowy sprawca posiada wewnętrzny imperatyw stworzenia subiektywnie pozytywnej oceny jego obiektywnie negatywnego zachowania. W praktyce racjonalizacja sprawcy nadużycia jest pochodną kultury organizacji i braku proaktywnego promowania i nagradzania pozytywnych wzorców zachowań.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że Departament Sprawiedliwości USA (DOJ) [dostęp: 27/07/2023] oraz Komisja Papierów Wartościowych i Giełd (SEC) [dostęp: 27/07/2023] w wytycznych nt. zgodności z tamtejszą ustawą antykorupcyjną FCPA (ang. „*Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act, Second Edition*”) (SEC i DOJ, 2020) [dostęp: 27/07/2023] wskazują na wartość tworzenia pozytywnej kultury uczciwości poprzez kreowanie zachęt dla działań etycznych oraz ich nagradzanie. W wytycznych możemy przeczytać, że „*DOJ i SEC uznają, że pozytywna motywacja poprzez zachęty do działań etycznych może prowadzić do promowania zachowań zgodnych z przepisami. Zachęty mogą przybierać różne formy, takie jak oceny okresowe i awanse personelu, nagrody za doskonalenie i rozwój programu zgodności firmy oraz nagrody za przywództwo w zakresie etyki i zgodności*”. (SEC i DOJ, 2020, s. 61).

Podsumowanie

W kontekście skutecznego zarządzania ryzykiem ekspozycji na toksyczne relacje biznesowe w świetle przepisów o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy trójką nadużył Donalda Cressey'a wskazuje drogę do samodoskonalenia.

Nie ma bowiem organizacji całkowicie odpornych na nadużycia, w tym pranie pieniędzy, ponieważ nadużycia popełniają ludzie, którzy albo świadomie nie stosują procedur, albo ich nie znają, albo wiedzą, że istnieje luka w procedurach i wykorzystują tę lukę w sposób instrumentalny.

Walka z praniem pieniędzy wymaga więc nie tylko procedur i szkoleń, ale również zarządzania nieuzasadnioną i nadmierną presją, a także pozytywnej racjonalizacji, związanej z promowaniem i nagradzaniem zachowań etycznych.

W tym kontekście warto pamiętać o siedemnastu (17) priorytetach (celach) zrównoważonego rozwoju ONZ, nakreślonych w perspektywie do roku 2030 (ang. *SDG* lub *Sustainable Development Goals*). (ONZ, *SDG*) [dostęp: 27/07/2023] W ramach priorytetu szesnastego (16.) pt. „*Pokój, sprawiedliwość i silne instytucje, chodzi również o „znaczące ograniczenie nielegalnych przepływów finansowych oraz zwalczanie wszelkich form przestępczości zorganizowanej”*”, aby stworzyć lepsze środowisko wzrostu społeczno-gospodarczego dla przyszłych pokoleń.

Walka z przestępczością zorganizowaną nie będzie natomiast skuteczna, jeżeli pozwolimy przestępcom korzystać z korzyści pochodzących z popełniania przestępstw. Możliwość korzystania z owoców przestępstwa, nie będzie natomiast możliwa, bez prania pieniędzy.

Elementem walki z praniem pieniędzy jest również unikanie toksycznych relacji biznesowych oraz zarządzanie ryzykiem ekspozycji na takie relacje po stronie zawodów zaufania publicznego, a w szczególności biegłych rewidentów. Dzięki stosowaniu środków bezpieczeństwa finansowego możliwe jest natomiast jednoczesne osiągnięcie dwóch korzyści. Pierwsza to ograniczenie ryzyka wykorzystania biegłego rewidenta lub firmy audytorskiej do prania pieniędzy, a druga to ograniczenie ryzyka ekspozycji biegłych rewidentów i firm audytorskich na wszelkie nadużycia, daleko wykraczające poza zbiór czynów definiowanych jako pranie pieniędzy.

Bibliografia

- „*Combating business-to-business fraud: Benchmarking Report*”, ACFE, Thomson Reuters, 2023.
- „*Kodeks postępowania karnego. Tom. III. Komentarz do art. 297-424*”, R. A. Stefański, S. Zabłocki (w:) R. A. Stefański, S. Zabłocki, Warszawa 2021, art. 413 (wydanie elektroniczne).

- „Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1-477(16)”, M. Manowska (w:) A. Adamczuk, P. Pruś, M. Radwan, M. Sieńko, E. Stefańska, M. Manowska, LEX/el. 2022, art. 11.
- „Społeczeństwo światowego ryzyka. W poszukiwaniu utraconego bezpieczeństwa”, Ulrich Beck, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, 2012.
- „Zarządzanie”, Jerzy Kisielnicki, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008.

Źródła on-line

- „Global Risk Report 2023”, WHO, 2023, źródło: https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023?gclid=Cj0KCQjw2e1BhCCARIsAG0P-f8um41SvBwlHRiS5rY67M2-WLJybzes2R_tWoAEVPM75FxRS4VJ-DQa-AmtzEALw_wcB (dostęp: 21/07/2023 r.).
- UK Proceeds of Crime Act 2002 (źródło: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/29/part/7>; dostęp: 22/07/2023).
- Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism (CETS No. 198, 2005), źródło: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full=-list?module=treaty-detail&treaty-num=198> (dostęp: 24/07/2023).
- FATF – misja i historia, <https://www.fatf-gafi.org/en/the-fatf/who-we-are.html> (dostęp: 24/07/2023).
- „FATF Guidance for a Risk-Based Approach for the Accounting Profession”, FATF, Paryż, 2019, s. 11; <https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Fatfrecommendations/Rba-accounting-profession.html> (dostęp: 24/07/2023).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/849 z dnia 20 maja 2015 r. w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego do prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, zmieniająca rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 i uchylająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/60/WE oraz dyrektywę Komisji 2006/70/WE, źródło: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32015L0849> (dostęp: 28/07/2023).
- Informacja na stronie PIBR – AML dla biegłych, <https://www.pibr.org.pl/aktualnosci/1362,AML-praktyczne-wsparcie-dla-bieglych-rewidentow> (dostęp: 28/07/2023).
- Definicje PWN, <https://sjp.pwn.pl/> (dostęp: 24/07/2023).
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ryzyko> (dostęp: 28/07/2023).
- <https://wiedza.pkn.pl/web/wiedza-normalizacyjna/zarzadzanie-ryzykiem> (dostęp: 21/07/2023 r.).

- Polski Komitet Normalizacyjny – informacja o PKN, <https://www.pkn.pl/> (dostęp: 21/07/2023 r.).
- „Krajowa ocena ryzyka prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu” Ministerstwo Finansów, Departament Informacji Finansowej, Warszawa, 2019 (źródło: <https://www.gov.pl/web/finanse/krajowa-ocena-ryzyka-prania-pieniedzy-oraz-finansowania-terroryzmu>, dostęp: 27/07/2023).
- „Aneks 2 – Scenariusze ryzyka prania pieniędzy”, s. 35 (w:) „Krajowa ocena ryzyka prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu” Ministerstwo Finansów, Departament Informacji Finansowej, Warszawa, 2019 (źródło: <https://www.gov.pl/web/finanse/krajowa-ocena-ryzyka-prania-pieniedzy-oraz-finansowania-terroryzmu>, dostęp: 27/07/2023).
- https://en.wikipedia.org/wiki/Donald_Cressey (dostęp: 27/07/2023).
- <https://pana.gov.pl/wspolpraca-miedzynarodowa/report2023ceaob/> (dostęp: 27/07/2023).
- Komitet Europejskich Agencji Nadzoru Audytowego, https://finance.ec.europa.eu/regulation-and-supervision/expert-groups-comitology-and-other-committees/committee-european-auditing-oversight-bodies_en (dostęp: 27/07/2023)
- „Raport na 2023 rok dotyczącego egzekwowania przepisów” (ang. „Report on the 2023 CEAOB Enforcement Questionnaire”), wersja on-line: https://finance.ec.europa.eu/document/download/4e135d60-a6c4-475b-98f1-cd5e6180dc80_en?filename=ceaob-enforcement-questionnaire-report-2023_en.pdf (dostęp: 27/07/2023).
- Sankcje UE wobec Rosji (podsumowanie), <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> (dostęp: 28/07/2023).
- Sankcje wobec Rosji – ograniczenia w świadczeniu usług <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/#services> (dostęp: 27/07/2023)
- Baza sankcji OFAC, <https://ofac.treasury.gov/> (dostęp: 27/07/2023).
- “2021 Guidelines on customer due diligence and the factors credit and financial institutions should consider when assessing the money laundering and terrorist financing risk associated with individual business relationships and occasional transactions (The ML/TF Risk Factors Guidelines)” under Articles 17 and 18(4) of Directive (EU) 2015/849”, źródło: <https://www.eba.europa.eu/regulation-and-policy/anti-money-laundering-and-e-money/vised-guidelines-on-ml-tf-risk-factors> (dostęp: 27/07/2023).
- Centralny Rejestr Beneficjentów Rzeczywistych, <https://crbr.podatki.gov.pl/adcrbr/#wyszukaj> (dostęp: 27/07/2023).
- KRS on-line, <https://wyszukiwarka-krs.ms.gov.pl/> (dostęp: 27/07/2023).

- UK Companies House, <https://www.gov.uk/get-information-about-a-company> (dostęp: 27/07/2023).
- Komunikaty Generalnego Inspektora Informacji Finansowej, <https://www.gov.pl/web/finanse/komunikaty-giif> (dostęp: 27/07/2023).
- Sektorowe Centrum Usług AML – informacja ogólna KIR, <https://www.kir.pl/nasza-oferta/banki/centrum-wymiany-informacji/scu-aml> (dostęp: 27/07/2023)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Accounting_scandals#The_fraud_triangle
- DOJ – informacja ogólna, <https://www.justice.gov/> (dostęp: 27/07/2023).
- SEC – informacja ogólna, <https://www.sec.gov/> (dostęp: 27/07/2023).
- „A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act, Second Edition”, the Criminal Division of the U.S. Department of Justice and the Enforcement Division of the U.S. Securities and Exchange Commission, lipiec 2020, wersja elektroniczna (źródło: <https://www.justice.gov/criminal-fraud/fcpa-resource-guide>, dostęp: 27/07/2023).
- Priorytety SDG ONZ, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (dostęp: 27/07/2023).
- SDG ONZ nr 16, <https://www.unodc.org/unodc/en/about-unodc/sustainable-development-goals/sdg16-peace-and-justice.html> (dostęp: 27/07/2023).

Akty prawne i orzecznictwo sądów

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych) (Dz. U. UE. L. z 2016 r. Nr 119, str. 1 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1805 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1375 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 659), art. 6 - 9.

- Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1015).
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. - Prawo przedsiębiorców (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 221 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1124).
- Uchwała Sądu Najwyższego, SN(7z) z 28.09.1990 r., III CZP 33/90, OSNC 1991, nr 1, poz. 3.
- Wyrok SN z 22.09.2005 r., IV CK 100/05, LEX nr 187120.
- Wyrok SA w Katowicach z 18.03.1999 r., II AKa 30/99, Wokanda 2000, nr 2, poz. 43.

Imperatywy ładu korporacyjnego

ANNA KARMAŃSKA

<https://orcid.org/0000-0002-8770-4611>

Streszczenie

Cel: Celem poniższego tekstu jest zasadniczo zwrócenie uwagi na: (1) dynamikę i kierunek ewolucji zasad ładu korporacyjnego jako wytycznych dla wprowadzania globalnego porządku w tym zakresie, (2) znaczenie tegoż ładu dla zrównoważonego rozwoju podmiotów gospodarczych oraz (3) związany z tym standard raportowania, który – jako koncepcyjna rama przedstawiania informacji sprawozdawczej na temat ładu korporacyjnego organizacji gospodarczych w Unii Europejskiej – stanowi ważki element ich polityki.

Metodyka/podejście badawcze: Podstawą prezentacji jest analiza oficjalnych komunikatów i wytycznych zamieszczanych na stronach OECD (i innych przywoływanych instytucji), które łącznie wykorzystane tu zostały do stworzenia obrazu ram/zasad ładu korporacyjnego w wymiarze globalnym, a następnie konfrontacja z regulacją prawną, przedstawiającą standard raportowania tegoż ładu w przestrzeni Unii Europejskiej.

Wyniki: Niniejszy tekst wskazuje na potrzebę weryfikacji funkcjonowania ładu korporacyjnego w praktyce, jednocześnie w dwóch płaszczyznach: makroekonomicznej i mikroekonomicznej. Za kluczową przesłankę uznaje imperatyw zrównoważonego rozwoju. Przedstawia sześć rekomendacji kierunkowych dla doskonalenia praktyki organizacji i raportowania ładu korporacyjnego w ujęciu mikroekonomicznym.

Ograniczenia/implikacje badawcze: Tekst ten koncentruje się – ze względu na tempo zmian, z jednej strony w wytycznych dotyczących ładu korporacyjnego o globalnym zasięgu, z drugiej zaś prawa UE odnoszącego się do raportowania zrównoważonego rozwoju – na potrzebie rozpoznania obecnego kształtu zasad i reguł występujących na obu płaszczyznach. Badanie ich oddziaływania na różne obszary funkcjonowania organizacji gospodarczych oraz wykonywanie różnorodnych analiz

porównawczych (i innych) będzie bowiem możliwe dopiero w przyszłości (od 2025 roku poczynając), w miarę ich implementowania w praktyce.

Oryginalność/wartość: Wartości tego opracowania można upatrywać w uporządkowaniu wiedzy w tytułowym obszarze, w zaprezentowaniu – w rysie historycznym – globalnego (OECD) podejścia i instytucjonalnego otoczenia mającego znaczenie dla sformułowania ramowych zasad ładu korporacyjnego. Jego użyteczność jest wsparta podaniem rekomendacji, które mogą być traktowane jak kierunkowskaz w weryfikowaniu – na poziomie organizacji gospodarczej – obecnych praktyk w tym obszarze.

Słowa kluczowe: ład korporacyjny, OECD, sprawozdawczość, zrównoważony rozwój, epidemia, Covid-19, ESG.

Wprowadzenie

Ląd korporacyjny (*corporate governance*)¹ to pojęcie często przywoływane w różnych kontekstach, ale równie często jest różnie rozumiane lub w ogóle niejasne. Tymczasem „ład korporacyjny” ważny jest z kilku powodów, w tym przede wszystkim ze względu na bezpieczeństwo obrotu gospodarczego (w znaczeniu przejrzystości i wiarygodności informacji na temat działalności podmiotów gospodarczych, ważnych w decyzjach różnych grup interesariuszy) oraz stabilność instytucjonalną (w znaczeniu funkcjonowania organów spółek, zapewniających możliwość realizowania celów przedsiębiorstwa). W tym drugim przypadku ład korporacyjny powinien „spinać” różne interesy i cele osób zaangażowanych w funkcjonowanie przedsiębiorstwa w taki sposób, aby działania były spójne i skoncentrowane na długoterminowych celach przedsiębiorstwa.

Za sprawą różnych kryzysowych globalnych wydarzeń ład korporacyjny znalazł się obecnie w centrum uwagi. Formy przywództwa, zarówno w organizacjach gospodarczych prywatnych, jak i w instytucjach publicznych stały się obiektem uwagi naukowców dociekających relacji pomiędzy różnymi atrybutami działalności gospodarczej a ładem korporacyjnym. W centrum uwagi znalazły się nie tylko systemy kontroli wewnętrznej i zarządzanie ryzykiem. Zwrócono się również w kierunku organów regulacyjnych, które skoncentrowały się na zwiększeniu

¹ W polskiej literaturze przedmiotu trudno znaleźć powszechnie akceptowane tłumaczenie terminu *corporate governance*, jak i wykładnię znaczenia tego pojęcia. Najczęściej spotkać można następujące propozycje przekładu: kontrola w korporacji; ład korporacyjny; nadzór właścicielski; nadzór korporacyjny; władztwo korporacyjne. (Herdan, Stuss, Krasodomska, 2009, 13).

wymogów dotyczących ujawniania informacji związanych z ładem korporacyjnym. Działania w tym kierunku uzasadnia powszechne już dziś zorientowanie (wrażliwość) na kwestie zrównoważonego rozwoju różnych grup interesariuszy działalności organizacji gospodarczych, które wykraczają w swojej idei poza obszar ekonomiczny i wymagają harmonizacji celów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych.

Ład korporacyjny obejmuje prawa i regulacje obligatoryjne zawarte w aktach prawnych (np. w ustawach Kodeks spółek handlowych, Prawo bankowe, przepisach branżowych itp.) oraz zalecenia, których stosowanie jest dobrowolne. „Do ekonomii pojęcie *corporate governance* wprowadził A. Smith, który – w pracy z 1776 r. zatytułowanej *The Wealth of Nations* – po raz pierwszy zwrócił uwagę na występujące w ówczesnych korporacjach rozdzielenie własności i kontroli. Do współczesnej teorii ekonomii pojęcie to zostało wprowadzone w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. przez A. Berle’a i G. Meansa. Obserwowali oni funkcjonowanie amerykańskich korporacji, analizując związki między własnością, nadzorem korporacyjnym, a efektami działalności gospodarczej.” (Herdan, Stuss, Krasodomska, 2009, 14-15).

Przegląd definicji *corporate governance* przeprowadzony przez Mirelę Oana i Melindę Timea (Oana, Timea, 2015, 9-14) oraz Agnieszkę Herdan i in. (Herdan, Stuss, Krasodomska, 2009, 13) pozwolił stwierdzić, że wszystkie one zasadzają się na mniej lub bardziej określonych założeniach co do jego istoty, zależą zarówno od dziedzin nauki, w których ich autorzy funkcjonują, jak i od kulturowych, krajowych uwarunkowań działalności gospodarczej organizacji w krajach, z których wywodzą się badacze mający istotny wpływ na sposób badania i opisywania „zjawiska” ładu korporacyjnego.

Kwestie ładu korporacyjnego są obiektem badań naukowych w różnych aspektach i kontekstach, a ponadto podejmowane są coraz bardziej intensywnie w różnych częściach globu, co dodatkowo podkreśla wagę problemu. W tym miejscu przywołuje się zaledwie kilka z nich, celem zobrazowania aktualnych trendów badawczych. I tak, przykładowo: Farooq i in. (2015) zauważyli, że częstym obiektem badań naukowych są determinanty dobrych praktyk nadzoru korporacyjnego i związek między ładem korporacyjnym a wynikami firmy. Wskazują przy tym, że jako nierozpoznane zostają relacje między ładem korporacyjnym a społeczną odpowiedzialnością biznesu, podczas, gdy firmy o silnym wewnętrznym ładzie korporacyjnym są skłonne inwestować więcej w działania wzmacniające ten aspekt ich funkcjonowania. Ibrahim i Zulkaffi (2016) zweryfikowali istnienie związku między wdrożonymi w spółkach praktykami ładu korporacyjnego, a rodzajami realizowanych praktyk zarządzania zasobami ludzkimi. Murtaza i in. (2016) z kolei – analizując przez pryzmat udziału w rynku – zdiagnozowali związek atrybutów własności i zarządu z wynikami firmy. Pinillos i in. (2020) zbadali,

w jakim stopniu kwestię ładu korporacyjnego wraz z kryteriami środowiskowymi i społecznymi uwzględniają najbardziej znaczące indeksy odnoszące się do zrównoważonego rozwoju. Iglesias i in. (2022) podjęli badanie mające na celu znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy cechy ładu korporacyjnego, takie jak wynagrodzenie kadry kierowniczej, skład zarządu, struktura własności i kontrola są w jakiś sposób wzajemnie powiązane i współzależne od wyników osiąganych przez organizacje gospodarcze. Havel i in. (2023) prezentują, w ujęciu historycznym swojego kraju, rozwój prawa spółek po 1989 r. na tle stopniowej zmiany prawa prywatnego i jego paradygmatów. Zauważają przy tym, że brak praktycznego rozwoju niektórych aspektów ładu korporacyjnego lub społecznej odpowiedzialności biznesu często nie wynika z nieadekwatności regulacji prawnych, ale jest raczej efektem przeceniania cech osobistych przedsiębiorców, ich niechęci do wprowadzania złożonych struktur zarządzania.

Ten syntetyczny przegląd wskazuje na potencjał badań, które podejmowane w odniesieniu do ładu korporacyjnego mogą wzbogacać wiedzę o jego roli i jakości. Mając na uwadze istotne – i jednocześnie mające zasięg globalny – zmiany w wytycznych dotyczących tegoż ładu, należy spodziewać się znaczącego rozwoju badań naukowych nad ładem korporacyjnym. Bowiem jego praktyka nie pozostanie obojętna na pomocne jej – zmienione – wytyczne, które konsumują trudne doświadczenia pandemiczne oraz kierunkową konieczność zrównoważonego rozwoju. Z tego powodu uznaje się tu, iż rozpoznanie najbardziej aktualnych zmian, wskazówek i obowiązków w tym zakresie jest pierwszoplanowe dla ustalania nisz badawczych i weryfikowania, bądź aktualizowania, wyników badań naukowych dotychczas przeprowadzonych.

Mając to na uwadze, poniżej przedstawia się w pierwszej kolejności (w syntetycznym ujęciu historycznym) rozwój zasad ładu korporacyjnego z perspektywy OECD, następnie przybliży się standard raportowania zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do ładu korporacyjnego, obowiązujący w Unii Europejskiej. Ten zamysł – poniekąd edukacyjny – służy zaprezentowaniu dwóch płaszczyzn odnoszących się do ładu korporacyjnego: organizacji ładu w praktyce i raportowania jego interesariuszom informacji na ten temat. W efekcie przedstawionych charakterystyk, uznaje się, iż konfrontacja wytycznych odnośnie do ładu korporacyjnego ze standardem raportowania informacji na jego temat, stanowić może interesujący obszar spostrzeżeń. Ta konstatacja prowadzi autorkę do sformułowania kilku rekomendacji dla praktyki organizacyjnej i sprawozdawczej w tym obszarze.

1. 1999-2020 – imperatywy ładu korporacyjnego z perspektywy OECD

Strażnikiem zasad ładu korporacyjnego, promowanych w skali globalnej przez OECD, a określonych w dokumencie *G20/OECD Principles of Corporate Governance*, jest Komitet ds. Ładu Korporacyjnego OECD (*OECD Corporate Governance Committee*)². Od czasu pierwszej publikacji (w 1999 r.) zasad zebranych w dokumencie pt. *OECD Principles of Corporate Governance (OECD, 1999)* stały się one międzynarodowym punktem odniesienia dla decydentów, inwestorów, korporacji i innych interesariuszy na całym świecie. Ten fakt został wzmocniony dodatkowo poprzez włączenie opracowanych przez OECD zasad ładu korporacyjnego do zestawu kluczowych standardów Rady Stabilności Finansowej (*the Financial Stability Board's Key Standards for Sound Financial Systems (About the FSB, www.)*). Ponadto, stanowią punkt odniesienia – w obszarze ładu korporacyjnego – także w przygotowywaniu przez Bank Światowy i Międzynarodowy Fundusz Walutowy (*World Bank, International Monetary Fund*) raportów tzw. *ROSC (Reports on the Observance of Standards and Codes – ROSCs)*³, które podsumowują stopień, w jakim kraje przestrzegają określonych – międzynarodowo uznanych – norm i kodeksów. Zasady te stanowią również podstawę szeregu dokumentów sektorowych dotyczących ładu korporacyjnego, w tym: zasad ładu korporacyjnego Bazylejskiego Komitetu Nadzoru Bankowego dla banków (*the Basel Committee on Banking Supervision's Corporate governance principles for bank*), wytycznych OECD dotyczących zarządzania funduszami emerytalnymi (*the OECD's Guidelines for Pension Fund Governance*) oraz zasad Międzynarodowego Stowarzyszenia Organów Nadzoru Ubezpieczeniowego dotyczących ładu

² Komitet ds. Ładu Korporacyjnego OECD koordynuje i kieruje pracami Organizacji w zakresie ładu korporacyjnego, nadzoruje wdrażanie zasad ładu korporacyjnego G20/OECD oraz wytycznych OECD dotyczących ładu korporacyjnego w przedsiębiorstwach państwowych, kieruje i wspiera w tej dziedzinie dialog OECD z gospodarkami różnych państw.

³ ROSC podsumowują stopień, w jakim kraje przestrzegają określonych, międzynarodowo uznanych norm i kodeksów. Międzynarodowy Fundusz Walutowy (*International Monetary Fund*) uznał 12 obszarów i związane z nimi standardy za przydatne w pracy operacyjnej Funduszu i Banku Światowego. Obejmują one rachunkowość, audyt, przeciwdziałanie praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu (AML/CFT), nadzór bankowy, ład korporacyjny, rozpowszechnianie danych, przejrzystość fiskalną, niewypłacalność i prawa wierzycieli, nadzór ubezpieczeniowy, przejrzystość polityki pieniężnej i finansowej, systemy płatności oraz regulacje dotyczące papierów wartościowych. Sprawozdania podsumowujące przestrzeganie tych norm przez kraje są przygotowywane i publikowane na wniosek państwa członkowskiego. Krótkie aktualizacje są tworzone regularnie, a nowe raporty są tworzone co kilka lat. Patrz: (*Reports on the Observance, www.*).

korporacyjnego ubezpieczycieli (*International Association of Insurance Supervisors' Principles on Corporate Governance of Insurers*).

Ogłoszone w 1999 roku *Zasady* zostały poddane gruntownemu przeglądowi już w 2002 r., w odpowiedzi między innymi na skandale korporacyjne, które silnie skupiły uwagę rządów na konieczności poprawy praktyk ładu korporacyjnego. Nie bez znaczenia była tu także konstatacja OECD, iż decydenci polityczni są coraz bardziej świadomi tego, jakie znaczenie ma dobry ład korporacyjny w zapewnianiu stabilności rynku finansowego, inwestycji i wzrostu gospodarczego, a na poziomie mikroekonomicznym zauważa się, że rozumienie ładu korporacyjnego i implementowanie jego zasad przyczynia się do konkurencyjności organizacji gospodarczej. Uznano także, iż kwestia ładu korporacyjnego jest ważna także dla rosnącej grupy interesariuszy będących instytucjami zbiorowego inwestowania i funduszami emerytalnymi, działającymi w charakterze powierniczym. Dążąc do zwiększenia wartości swoich inwestycji, grupa ta odgrywa istotną rolę w zapewnianiu dobrych praktyk ładu korporacyjnego. OECD nie mogła być także obojętna wobec faktu, iż w dzisiejszych gospodarkach zainteresowanie ładem korporacyjnym wykracza poza zainteresowanie akcjonariuszy wynikami poszczególnych spółek. W coraz większym stopniu, dobry ład korporacyjny jest bowiem ważny dla różnych – rosnących – segmentów społeczeństwa (OECD, 2004, s. 4).

Weryfikacja zasad podjęta w 2002 roku znalazła finał w 2004 w dokumencie OECD *Principles of Corporate Governance* (OECD, 2004), który – aby zapewnić aktualność zasad i ich adekwatność do dynamicznie zmieniających się uwarunkowań – poddano kolejnemu przeglądowi. Jego efektem był kolejny zestaw wytycznych *G20/OECD Principles of Corporate Governance* (OECD, 2015). Tym razem przegląd wiązał się z podejmowaniem eksperckich i badawczych prac empirycznych i analitycznych, które odnosiły się przede wszystkim do istotnych zmian zarówno w sektorze korporacyjnym, jak i finansowym (OECD, 2015, s. 3-4).

Porównanie literalnego brzmienia imperatywów OECD w zakresie ładu korporacyjnego wynikających z powyższych trzech dokumentów (OECD, 1999), (OECD, 2004), (OECD, 2015) może prowadzić do obserwacji, iż wprowadzane zmiany miały kosmetyczny charakter. Z tego wrażenia wyprowadza jednak analiza szczegółowego rozwinięcia/opisu/skomentowania każdej z kluczowych zasad.

Kierując się zasadniczym celem niniejszego tekstu, w tym miejscu przedstawia się uogólnioną charakterystykę *Zasad* z roku 2015, jako bezpośrednio poprzedzających wersję *Zasad* aktualnie obowiązujących, o czym będzie mowa w dalszej części wywodu.

Przeгляд tekstu *G20/OECD Principles of Corporate Governance (2015)* pozwala na kilka konstatacji, z których większość – co zrozumiałe ze względu na misję OECD – kładzie ciężar bardziej na przedstawianie ogólnych wskazówek o charakterze bardziej makro-, niż mikroekonomicznych. OECD uzasadnia to już

na wstępie *Zasad* podając, że nie mają one na celu przedstawiania szczegółowych przepisów przekładających się wprost na ustawodawstwa krajowe. Raczej pomyślane są jako punkt odniesienia rekomendowany do wykorzystania – przez krajowych decydentów oraz przez uczestników rynku – podczas opracowywania ram prawnych i innych regulacyjnych ustaleń odnoszących się do ładu korporacyjnego, które odzwierciedlają jednak własne uwarunkowania gospodarcze, społeczne, prawne i kulturowe.

Przechodząc do syntetycznej prezentacji zawartości *Zasad* z roku 2015 można zauważyć, co następuje (za: *OECD, 2015*). Po pierwsze, *Zasady* te silniej wy puklają synergię między polityką makroekonomiczną i ładem korporacyjnym, który obejmuje zestaw relacji występujących między kierownictwem spółki, akcjonariuszami i innymi interesariuszami przedsiębiorstwa i jest jednym z kluczowych elementów poprawy wzrostu i zapewnienia integralności rynku i stabilności finansowej. Po drugie, *Zasady* te sformułowane zostały w celu pomocy w ocenie i ulepszaniu ram prawnych, instytucjonalnych i regulacyjnych, które wpływają na ład korporacyjny, a także stanowią wytyczne dla giełd, inwestorów, korporacji i innych podmiotów, które odgrywają ważną rolę w rozwijaniu dobrego standardu i praktyki w tym obszarze. Po trzecie, *Zasady* te wskazują, iż ład korporacyjny zapewnia rozwiązania organizacyjne, w ramach których ustalane są cele funkcjonowania spółki, drogi ich osiągnięcia, sposób monitorowania wyników oraz system motywacyjny z tym związany. Po czwarte, *Zasady* podkreślają, iż chociaż koncentrują się na spółkach notowanych na giełdzie, zarówno finansowych, jak i niefinansowych, mogą być użytecznym narzędziem poprawy ładu korporacyjnego również w spółkach niehandlowych. Po piąte, wskazują na potrzebę stosowania rozwiązań instytucjonalnych zapewniających podstawę skutecznych ram ładu korporacyjnego, w tym odpowiednich instytucji nadzorczych, regulacyjnych i wykonawczych. I wreszcie, po szóste, *Zasady* odnoszą się także do roli interesariuszy w ładzie korporacyjnym i określają (w sposób oparty na gamie sześciu kierunkowych wytycznych), warunki niezbędne do zapewnienia im terminowego i dokładnego ujawniania informacji na temat wszystkich istotnych kwestii dotyczących spółki. Określają również, co jest potrzebne, aby zapewnić strategiczne prowadzenie spółki i skuteczne monitorowanie zarządzania.

2. 2020 – nowe oblicze niepewności za sprawą COVID-19 i rewizja imperatywów ładu korporacyjnego

Bezpośrednią przesłanką kolejnej rewizji zasad ładu korporacyjnego, o której dalej, stało się nowe oblicze niepewności, które pojawiło się za sprawą COVID-19. Oddziaływanie kryzysowych warunków spowodowanych pandemią jest ciągle odczuwane w wielu aspektach funkcjonowania przedsiębiorstw, ale w okresie jej

trwania było dla świata szokujące. Pandemia zakwestionowała podstawowe założenia modelu zarządzania opartego na teorii agencji, która jest jedną z koncepcji teoretycznych ładu korporacyjnego, a której istota wiąże się z prymatem akcjonariuszy (właścicieli)⁴. Pandemia pokazała, że dla funkcjonowania przedsiębiorstwa ma znaczenie każda grupa interesariuszy, a zaspokajanie oczekiwań wielu stron jednocześnie jest wielkim wyzwaniem. W kontekście oddziaływania COVID-19 na ład korporacyjny, szerzej problem ten analizowała Lynn Sharp Paine (Harvard Business School), która swoje obserwacje przedstawiła w publikacji *Covid-19 Is Rewriting the Rules of Corporate Governance*. Podążając za nią, w tym miejscu można uwypuklić, iż sprostanie wyzwaniom, które zrodziła nowa „niepewność” wymaga (Paine, 2020):

- 1) przywiązywania większej uwagi do oddziaływania biznesu na społeczeństwo, reagowania na problemy społeczne i aktywnego udziału w ich rozwiązywaniu oraz wprowadzania rozwiązań systemowych w tym zakresie; odpowiedzialność z tym związana i takie działania stają się bowiem regułą;
- 2) zwrócenia baczniejszej uwagi na wynagrodzenie i jego motywacyjny charakter w sytuacji, gdy niespodziewany spadek koniunktury sprawia, iż cele biznesowe stają się kwestią dalszoplanową;
- 3) bardziej przemyślanych decyzji, ponieważ „maksymalizacja wartości dla akcjonariusza” traci na znaczeniu, jeśli trzeba zaradzić problemom, które nie mają precedensu i inwestować w sprzęt osobistej ochrony zdrowia lub zmieniać profil działania firmy na taki, który służył będzie społeczeństwu w tych trudnych warunkach lepiej, niż dotychczasowa produkcja;
- 4) poświęcania większej uwagi składowi zarządu, także w aspekcie różnorodności;
- 5) wykonywania pracy, która jest coraz bardziej wymagająca dla kierownictwa, biorąc pod uwagę konieczność permanentnego śledzenia i dyskusowania rozwoju sytuacji, aktualizowanie planów bieżących i strategii, stosowania różnych narzędzi mitygowania ryzyka.

Kwestia COVID-19 znalazła odzwierciedlenie także w spostrzeżeniach zaprezentowanych w dwóch raportach OECD z 2021 roku: *The Future of Corporate Governance in Capital Markets Following the COVID-19 Crisis* (The Future, 2021) oraz *OECD Corporate Governance Factbook* (Corporate, 2021). Poczynione w nich diagnozy doprowadziły *OECD Corporate Governance Committee* do decyzji o podjęciu rewizji zasad korporacyjnego ładu z 2015 r.

⁴ Teoria agencji przedstawia przedsiębiorstwo jako sieć kontaktów (zwanymi związkami agencji) występujących pomiędzy udziałowcami, innymi dostawcami źródeł finansowania (kredytodawcami) i menedżerami.

3. 2023 – Kolejna rewizja imperatywów ładu korporacyjnego promowanych przez OECD

Przegląd zasad (*G20/OECD Principles of Corporate Governance, 2015*) rozpoczął się w listopadzie 2021 r. (*Review, www.*) W pracach nad weryfikacją zasad pracowały OECD, G20 i FSB, a także inne kraje (w formule okrągłych stołów, z Azji, Ameryki Łacińskiej oraz Bliskiego Wschodu). Przed tym działaniem postawiono jasny cel: zaktualizowanie zasad ładu korporacyjnego do postaci, która będzie odpowiadać środowisku ukształtowanemu przez COVID-19. Zmiany poszły w kierunku silnej koncentracji na zarządzaniu w warunkach ryzyka oraz poprawie dostępu przedsiębiorstw do źródeł finansowania.

OECD Corporate Governance Committee zidentyfikował (i przedstawił w lutym 2022 r. w raporcie odnoszącym się do tejże rewizji) 10 priorytetowych obszarów, wokół których skoncentrowano uwagę w przeglądzie. Hasłowo zostały one określone następująco (*OECD Secretary, 2022*):

- 1) zarządzanie zmianami klimatycznymi i innymi zagrożeniami środowiskowymi, społecznymi i związanymi z zarządzaniem (ESG),
- 2) trendy własności korporacyjnej i zwiększona koncentracja,
- 3) rola inwestorów instytucjonalnych i zarządzania (*stewardship*),
- 4) rozwój nowych technologii cyfrowych oraz pojawiające się możliwości i zagrożenia,
- 5) zarządzanie kryzysowe i zarządzanie w warunkach ryzyka,
- 6) podejmowanie nadmiernego ryzyka w sektorze przedsiębiorstw niefinansowych,
- 7) rola i prawa dłużników w ładzie korporacyjnym,
- 8) wynagrodzenie kadry kierowniczej,
- 9) rola komitetów audytu,
- 10) różnorodność w zarządach i kierownictwie wyższego szczebla.

W tym dokumencie po kilkakroć podkreślono znaczenie audytów wewnętrznego i zewnętrznego, których jakość jest warunkiem zaufania różnych grup interesariuszy do informacji zarówno finansowych, jak i niefinansowych, przedstawianych przez przedsiębiorstwa (*OECD Secretary, 2022, s. 7, 9, 36, 42*).

Przegląd został przeprowadzony przez Komitet Ładu Korporacyjnego OECD w okresie od listopada 2021 r. do marca 2023 r. i – w efekcie tej 18-sto miesięcznej pracy – zmienione zasady ładu korporacyjnego zatwierdzone zostały na szczycie G20 w dniach 9-10 września 2023 roku (*Review, www.*). Tym samym Zasady ładu korporacyjnego *G20/OECD (2023)* stanowią obecnie najbardziej aktualny międzynarodowy standard ładu korporacyjnego.

Ich zasadniczym celem jest pomaganie decydentom w tworzeniu takich ram prawnych, regulacyjnych i instytucjonalnych ładu korporacyjnego, które będą skutecznie

wspierać efektywność gospodarczą, zrównoważony wzrost i stabilność finansową. Przedstawione w tym dokumencie zasady odzwierciedlają ostatnie zmiany na rynkach kapitałowych oraz w praktykach ładu korporacyjnego. Wprowadzają wiele nowych i zaktualizowanych zaleceń. Dotyczą one praw akcjonariuszy, roli inwestorów instytucjonalnych, ujawniania informacji i sprawozdawczości korporacyjnej, obowiązków rad nadzorczych oraz, po raz pierwszy, zrównoważonego rozwoju (OECD, 2023, s. 3). Jak informuje Mathias Cormann, Sekretarz Generalny OECD, *Zasady ładu korporacyjnego G20/OECD (2023)* są [ciagle – przyp. AK] głównym międzynarodowym punktem odniesienia dla dobrego ładu korporacyjnego. Mają zasięg globalny i chociaż odzwierciedlają doświadczenia i ambicje wielu różnych jurysdykcji, o różnych systemach prawnych i na różnych etapach rozwoju, to „odzwierciedlają one silne pragnienie wszystkich członków OECD i G20, aby *Zasady* zawierały wytyczne dotyczące zrównoważonego rozwoju i odporności spółek oraz pomagały spółkom w zarządzaniu ryzykiem środowiskowym i społecznym, wspierały ujawnianie informacji, ważnych dla akcjonariuszy i innych interesariuszy, a także dookreślały obowiązki zarządów spółek.” (OECD, 2023, s. 3).

Zasady ładu korporacyjnego G20/OECD mają za zadanie pomagać decydom w ocenie i poprawie ram prawnych, regulacyjnych i instytucjonalnych ładu korporacyjnego. Określają one bowiem kluczowe elementy składowe solidnych ram ładu korporacyjnego i oferują praktyczne wskazówki dotyczące ich wdrażania na poziomie krajowym. Zasady zawierają również wytyczne dla giełd papierów wartościowych, inwestorów, korporacji i innych podmiotów, które odgrywają rolę w rozwoju dobrego ładu korporacyjnego (OECD, 2023, s. 51).

Zasady ładu korporacyjnego G20/OECD (2023) obejmują – podobnie jak *G20/OECD (2015)* – sześć imperatywów, których aktualne brzmienie, łącznie z syntetycznym rozwinięciem, przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Imperatywy organizacyjne ładu korporacyjnego według *Zasad ładu korporacyjnego G20/OECD (2023)*

Bloki imperatywów ładu korporacyjnego	Syntetyczna charakterystyka
<p style="text-align: center;">BLOK I.</p> <p>ZAPEWNIENIE PODSTAW DLA SKUTECZNYCH RAM ŁADU KORPORACYJNEGO</p> <p>Ramy ładu korporacyjnego powinny promować przejrzyste i uczciwe rynki oraz efektywną alokację zasobów. Powinny być spójne z zasadami praworządności i wspierać skuteczny nadzór i egzekwowanie prawa.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Ramy ładu korporacyjnego powinny być opracowywane z myślą o ich wpływie na dostęp przedsiębiorstw do finansowania, ogólne wyniki gospodarcze i stabilność finansową, trwałość i odporność przedsiębiorstw, integralność rynku oraz zachęty, jakie stwarzają dla uczestników rynku, a także promowanie przejrzystych i dobrze funkcjonujących rynków.</i> • <i>Wymogi prawne i regulacyjne, które mają wpływ na praktyki ładu korporacyjnego, powinny być spójne z zasadami praworządności, przejrzyste i możliwe do wyegzekwowania. Kodeksy ładu korporacyjnego mogą stanowić uzupełniający mechanizm wspierający rozwój i ewolucję najlepszych praktyk spółek, pod warunkiem, że ich status zostanie należycie określony.</i> • <i>Podział obowiązków pomiędzy poszczególnymi organami i organami samoregulacyjnymi powinien być jasno sformułowany i służyć interesowi publicznemu.</i> • <i>Regulacje giełdowe powinny wspierać skuteczny ład korporacyjny.</i> • <i>Organy nadzorcze, regulacyjne i wykonawcze powinny posiadać uprawnienia, autonomię, uczciwość, zasoby i zdolność do wypełniania swoich obowiązków w sposób profesjonalny i obiektywny. Ponadto ich decyzje powinny być terminowe, przejrzyste i w pełni wyjaśnione.</i> • <i>Technologie cyfrowe mogą usprawnić nadzór i wdrażanie wymogów ładu korporacyjnego, ale organy nadzorcze i regulacyjne powinny zwrócić należytą uwagę na zarządzanie ryzykiem z tym związanym.</i> • <i>Należy wzmocnić współpracę transgraniczną, w tym poprzez dwustronne i wielostronne ustalenia dotyczące wymiany informacji.</i> • <i>Jasne ramy regulacyjne powinny zapewniać skuteczny nadzór nad spółkami notowanymi w obrocie publicznym w ramach grup spółek.</i>

Bloki imperatywów ładu korporacyjnego	Syntetyczna charakterystyka
<p style="text-align: center;">BLOK II.</p> <p style="text-align: center;">PRAWA I SPRAWIEDLIWE TRAKTOWANIE AKCJONARIUSZY ORAZ KLUCZOWE FUNKCJE WŁAŚCICIELSKIE</p> <p>Ramy ładu korporacyjnego powinny chronić i ułatwiać wykonywanie praw akcjonariuszy i zapewniać sprawiedliwe traktowanie wszystkich wspólników/akcjonariuszy, w tym wspólników/akcjonariuszy mniejszościowych i wspólników zagranicznych.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Podstawowe prawa akcjonariuszy powinny obejmować prawo do: 1) zabezpieczenia metod rejestracji własności; 2) przenoszenia lub przekazywania akcji; 3) terminowego i regularnego uzyskiwania istotnych informacji na temat spółki; 4) uczestniczenia i głosowania w walnych zgromadzeniach akcjonariuszy; 5) wybierania i odwoływania członków zarządu; 6) udziału w zyskach spółki; oraz 7) wybierania, powoływania lub zatwierdzania zewnętrznego audytora.</i> • <i>Akcjonariusze powinni być dobrze poinformowani i mieć prawo do zatwierdzania lub uczestniczenia w podejmowaniu decyzji dotyczących fundamentalnych zmian korporacyjnych, takich jak: 1) zmiany statutu, umowy spółki lub podobnych dokumentów regulujących działalność spółki; 2) autoryzacja dodatkowych akcji; oraz 3) transakcje nadzwyczajne, w tym przeniesienie aktywów korporacyjnych, które w efekcie skutkują sprzedażą spółki.</i> • <i>Akcjonariusze powinni mieć możliwość skutecznego uczestniczenia i głosowania w walnych zgromadzeniach akcjonariuszy oraz powinni być informowani o zasadach, w tym procedurach głosowania, które regulują walne zgromadzenia akcjonariuszy.</i> • <i>Wspólnicy/akcjonariusze, w tym wspólnicy/akcjonariusze instytucjonalni, powinni mieć możliwość konsultowania się z sobą w kwestiach dotyczących ich podstawowych praw wspólników/akcjonariuszy określonych w Zasadach, z zastrzeżeniem wyjątków mających na celu zapobieganie nadużyciom.</i> • <i>Wszyscy akcjonariusze – z tej samej serii i klasy akcji – powinni być traktowani jednakowo. Wszyscy inwestorzy powinni mieć możliwość uzyskania informacji o prawach związanych ze wszystkimi seriami i klasami akcji przed ich zakupem. Wszelkie zmiany praw ekonomicznych lub praw głosu powinny podlegać zatwierdzeniu z uwzględnieniem tych kategorii akcji, na które mają one negatywny wpływ.</i> • <i>Transakcje z podmiotami powiązanymi powinny być zatwierdzone i przeprowadzane w sposób zapewniający właściwe zarządzanie konfliktami interesów oraz ochronę interesów spółki i jej akcjonariuszy.</i> • <i>Akcjonariusze mniejszościowi powinni być chronieni przed nadużyciami ze strony akcjonariuszy posiadających pakiet kontrolny, działających bezpośrednio lub pośrednio i powinni dysponować skutecznymi środkami dochodzenia roszczeń. Nadużycia polegające na samozatrudnieniu powinny być zakazane.</i> • <i>Rynki kontroli korporacyjnej powinny funkcjonować w sposób efektywny i przejrzysty.</i>

Bloki imperatywów ładu korporacyjnego	Syntetyczna charakterystyka
<p style="text-align: center;">BLOK III.</p> <p style="text-align: center;">INWESTORZY INSTYTUCJONALNI, RYNKI AKCJI I INNI POŚREDNICY</p> <p>Ramy ładu korporacyjnego powinny zapewniać solidne zachęty w całym łańcuchu inwestycyjnym i zapewniać funkcjonowanie rynków akcji w sposób, który przyczynia się do dobrego ładu korporacyjnego.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Ramy ładu korporacyjnego powinny ułatwiać i wspierać zaangażowanie inwestorów instytucjonalnych w spółki, w które inwestują. Inwestorzy instytucjonalni działający w charakterze powierników powinni ujawniać swoje polityki w zakresie ładu korporacyjnego i głosowania w odniesieniu do swoich inwestycji, w tym procedury, które stosują przy podejmowaniu decyzji o wykorzystaniu swoich praw głosu. Kodeksy odnoszące się do zarządzania mogą stanowić dodatkowy mechanizm zachęcający do takiego zaangażowania.</i> • <i>Głosy powinny być oddawane przez powierników lub nominowanych zgodnie ze wskazówkami rzeczywistego właściciela akcji.</i> • <i>Inwestorzy instytucjonalni działający w charakterze powierników powinni ujawnić, w jaki sposób zarządzają istotnymi konfliktami interesów, które mogą mieć wpływ na wykonywanie kluczowych praw własności w odniesieniu do ich inwestycji.</i> • <i>Ramy ładu korporacyjnego powinny wymagać, aby podmioty i specjaliści, którzy dostarczają analiz lub porad istotnych dla decyzji podejmowanych przez inwestorów (doradcy inwestorów, analitycy, brokerzy, dostawcy danych i ratingów ESG, agencje ratingowe i dostawcy indeksów) o ile podlegają regulacjom, ujawniali i minimalizowali konflikty interesów, które mogłyby zagrozić rzetelności ich analiz lub porad. Metodologie stosowane przez dostawców danych i ratingów ESG, agencje ratingowe, dostawców indeksów i doradców ds. pełnomocnictw powinny być przejrzyste i publicznie dostępne.</i> • <i>Wykorzystywanie informacji poufnych i manipulacje na rynku powinny być zabronione, a obowiązujące przepisy powinny być egzekwowane.</i> • <i>W przypadku spółek, które są notowane w jurysdykcji innej niż ich jurysdykcja, należy wyraźnie ujawnić obowiązujące przepisy i regulacje dotyczące ładu korporacyjnego.</i> • <i>Rynki giełdowe powinny zapewniać uczciwe i efektywne ustalenie cen w celu promowania skutecznego ładu korporacyjnego.</i>

Bloki imperatywów ładu korporacyjnego	Syntetyczna charakterystyka
<p style="text-align: center;">BLOK IV.</p> <p style="text-align: center;">UJAWNIANIE INFORMACJI I PRZEJRZYSTOŚĆ</p> <p>Ramy ładu korporacyjnego powinny zapewniać terminowe i dokładne ujawnianie informacji na temat wszystkich istotnych kwestii dotyczących spółki, w tym sytuacji finansowej, wyników, zrównoważonego rozwoju, własności i zarządzania spółką.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Ujawniane informacje powinny obejmować między innymi kwestie dotyczące: wyników finansowych i operacyjnych spółki, celów spółki i informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem, struktur kapitałowych, struktur grupy i ustaleń dotyczących kontroli, głównych właścicieli akcji, w tym rzeczywistych właścicieli, praw głosu, informacji o składzie rady i jej członków, w tym ich kwalifikacjach, procesie wyboru, wynagrodzeń członków zarządu i kluczowych członków kadry kierowniczej, transakcji z podmiotami powiązanymi, przewidywalnych czynników ryzyka, struktury i zasady ładu korporacyjnego, w tym zakresu zgodności z kodeksami ładu korporacyjnego oraz procesu ich wdrażania, umów dłużnych, w tym ryzyka nieprzestrzegania umów.</i> • <i>Informacje powinny być przygotowywane i ujawniane zgodnie z uznanymi międzynarodowymi standardami rachunkowości.</i> • <i>Coroczny audyt zewnętrzny powinien być przeprowadzany przez niezależnego, kompetentnego i wykwalifikowanego audytora, zgodnie z uznanymi międzynarodowymi standardami audytu, etyki i niezależności, aby zapewnić zarządowi i akcjonariuszom wystarczającą pewność, że sprawozdania finansowe zostały sporządzone, we wszystkich istotnych aspektach, zgodnie z obowiązującymi ramami sprawozdawczości finansowej.</i> • <i>Audytorzy zewnętrzni powinni odpowiadać przed akcjonariuszami i być zobowiązani wobec spółki do zachowania należytej staranności zawodowej przy przeprowadzaniu audytu, w interesie publicznym.</i> • <i>Kanały rozpowszechniania informacji powinny zapewniać użytkownikom równy, terminowy i efektywny kosztowo dostęp do istotnych informacji.</i>

Bloki imperatywów ładu korporacyjnego	Syntetyczna charakterystyka
<p style="text-align: center;">BLOK V.</p> <p style="text-align: center;">ZAKRES</p> <p style="text-align: center;">ODPOWIEDZIALNOŚCI</p> <p style="text-align: center;">RADY NADZORCZEJ</p> <p>Ramy ładu korporacyjnego powinny zapewniać strategiczne wytyczne dla spółki, skuteczne monitorowanie zarządzania przez radę nadzorczą oraz odpowiedzialność rady nadzorczej przed spółką i akcjonariuszami.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Członkowie zarządu powinni działać w oparciu o pełne informacje, w dobrej wierze, z należytą starannością i dbałością oraz w najlepszym interesie spółki i akcjonariuszy, z uwzględnieniem jej innych interesariuszy. • Członkowie zarządu powinni być chronieni przed sporami sądowymi, jeżeli decyzja została podjęta w dobrej wierze i z należytą starannością. • W przypadku, gdy decyzje rady nadzorczej mogą mieć wpływ na różne grupy współników/akcjonariuszy, rada nadzorcza powinna traktować wszystkich współników/akcjonariuszy w sposób sprawiedliwy. • Rada powinna stosować wysokie standardy etyczne. • Rada nadzorcza powinna spełniać określone kluczowe funkcje, takie jak: przegląd i kierowanie strategią korporacyjną, głównymi planami działania, rocznymi budżetami i planami biznesowymi; ustalanie celów w zakresie wyników; monitorowanie wyników; nadzorowanie głównych wydatków kapitałowych, przejęć i zbycia; przegląd i ocena polityk i procedur zarządzania ryzykiem; monitorowanie skuteczności praktyk spółki w zakresie zarządzania i wprowadzanie zmian w razie potrzeby; wybór, nadzorowanie i monitorowanie wyników kluczowej kadry kierowniczej; dostosowanie wynagrodzenia kluczowej kadry kierowniczej i zarządu do długoterminowych interesów spółki i jej akcjonariuszy; zapewnienie formalnego i przejrzystego procesu nominacji i wyborów do zarządu; monitorowanie i zarządzanie potencjalnymi konfliktami interesów kierownictwa, członków zarządu i akcjonariuszy, niewłaściwego wykorzystania aktywów korporacyjnych i nadużyć w transakcjach z podmiotami powiązanymi; zapewnienie integralności systemów rachunkowości i sprawozdawczości w zakresie ujawniania informacji, w tym ustalanie niezależnego audytu zewnętrznego oraz wdrożenie odpowiednich systemów kontroli; nadzorowanie procesu ujawniania informacji i komunikacji. • Rada powinna być w stanie dokonywać obiektywnego i niezależnego osądu spraw spółki. • Aby wypełniać swoje obowiązki, członkowie rady powinni mieć dostęp do dokładnych, istotnych i aktualnych informacji. • W przypadku, gdy reprezentacja pracowników w radzie jest obowiązkowa, należy opracować mechanizmy ułatwiające dostęp do informacji i szkoleń dla przedstawicieli pracowników, tak aby reprezentacja ta była wykonywana skutecznie i jak najlepiej przyczyniała się do podnoszenia umiejętności, informacji i niezależności rady.

Bloki imperatywów ładu korporacyjnego	Syntetyczna charakterystyka
<p style="text-align: center;">BLOK VI.</p> <p style="text-align: center;">ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ I WYTRZYMAŁOŚĆ (ODPORNOŚĆ)</p> <p>Ramy ładu korporacyjnego powinny zapewniać spółkom i ich inwestorom zachęty do podejmowania decyzji i zarządzania ryzykiem w sposób przyczyniający się do zrównoważonego rozwoju i odporności korporacji.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Ujawnianie informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem powinno być spójne, porównywalne i wiarygodne oraz obejmować retrospektywne i wybiegające w przyszłość istotne informacje, które rozsądny inwestor uznałby za ważne przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnej lub w głosowaniu.</i> • <i>Ramy ładu korporacyjnego powinny umożliwiać dialog między spółką, jej akcjonariuszami i interesariuszami w celu wymiany poglądów na temat kwestii zrównoważonego rozwoju, które są istotne dla strategii biznesowej spółki i oceny tego, które kwestie należy uznać za istotne.</i> • <i>Ramy ładu korporacyjnego powinny zapewniać, aby rady nadzorcze odpowiednio uwzględniały istotne ryzyka i możliwości związane ze zrównoważonym rozwojem, wypełniając swoje kluczowe funkcje w zakresie przeglądu, monitorowania i kierowania praktykami w zakresie ładu korporacyjnego, ujawniania informacji, strategii, zarządzania ryzykiem i systemów kontroli wewnętrznej, w tym w odniesieniu do ryzyka fizycznego i związanego z klimatem.</i> • <i>Ramy ładu korporacyjnego powinny uwzględniać prawa, role i interesy interesariuszy oraz zachęcać do aktywnej współpracy między spółkami, akcjonariuszami i innymi interesariuszami w zakresie tworzenia wartości, wysokiej jakości miejsc pracy oraz zrównoważonych i odpornych przedsiębiorstw.</i> • <i>Należy zezwolić na rozwój mechanizmów partycypacji pracowników.</i> • <i>W przypadku, gdy interesariusze uczestniczą w procesie nadzoru korporacyjnego, powinni oni mieć dostęp do odpowiednich, wystarczających i wiarygodnych informacji w sposób terminowy i regularny.</i> • <i>Interesariusze, w tym poszczególni pracownicy i ich organy przedstawicielskie, powinni mieć możliwość swobodnego zgłaszania zarządowi i/lub właściwym organom publicznym swoich obaw dotyczących nielegalnych lub nieetycznych praktyk, a ich prawa nie powinny być w związku z tym naruszane.</i> • <i>Wykonywanie praw posiadaczy obligacji spółek notowanych w obrocie publicznym powinno być ułatwione.</i> • <i>Ramy ładu korporacyjnego powinny być uzupełnione skutecznymi ramami postępowania upadłościowego oraz efektywnym egzekwowaniem praw wierzycieli.</i>

Źródło: na podstawie (G20/OECD (2023)).

Struktura *Zasad* z 2023 r. w porównaniu z ich brzmieniem z 2015 roku uległa zmianie. Zmieniły się także sformułowania niektórych wytycznych i – podane w tekście *Zasad ładu korporacyjnego G20/OECD (2023)* – szczegółowe rekomendacje, co do sposobu ich stosowania. Łatwo można dostrzec, że silny nacisk położony został na kwestie zarządzania ryzykiem i zrównoważony rozwój, a więc sprawy kluczowe z podmiotowego punktu widzenia.

W tym miejscu, dla podtrzymania uwypuklenia globalnej roli *Zasad ładu korporacyjnego G20/OECD (2023)* w promowaniu dobrych praktyk w tym zakresie, należy jeszcze podać za objaśnieniami zawartymi w tym dokumencie (*notabene* analogicznymi także w każdej z poprzednich wersji *Zasad*), że (*OECD*, 2023, s. 6): „*Zasady nie mają charakteru wiążącego i nie mają na celu przedstawienia szczegółowych zaleceń dla ustawodawstwa krajowego oraz nie zastępują krajowego prawa i regulacji ani nie powinny być uważane za nadrzędne. Starają się raczej określić cele i zaproponować różne środki ich osiągnięcia, zazwyczaj obejmujące elementy ustawodawstwa, regulacji, zasad umieszczania na giełdzie, ustaleń samoregulacyjnych, zobowiązań umownych, dobrowolnych zobowiązań i praktyk biznesowych. Wdrożenie Zasad w danej jurysdykcji będzie zależać od krajowego kontekstu prawnego i regulacyjnego. Zasady mają na celu zapewnienie solidnego, ale elastycznego punktu odniesienia dla decydentów i uczestników rynku, umożliwiającego opracowanie własnych ram ładu korporacyjnego. Aby zachować konkurencyjność w zmieniającym się świecie, korporacje muszą wprowadzać innowacje i dostosowywać swoje praktyki ładu korporacyjnego, aby sprostać nowym wymaganiom i wykorzystać nowe możliwości. Biorąc pod uwagę koszty i korzyści regulacji, na rządach spoczywa istotna odpowiedzialność za kształtowanie skutecznych ram regulacyjnych zapewniających wystarczającą elastyczność, aby umożliwić rynkom skuteczne funkcjonowanie i reagowanie na nowe oczekiwania akcjonariuszy i interesariuszy.*”

4. Znaczenie ładu korporacyjnego w aspekcie raportowania zrównoważonego rozwoju

Śledząc wydarzenia i inicjatywy podejmowane w skali globalnej i odnoszące się do kwestii ładu korporacyjnego, wpleczonego w raportowanie zrównoważonego rozwoju, trudno nie odnieść wrażenia, iż używane w tym kontekście *G-Governance* (ład korporacyjny) należy utożsamiać z operacjonalizacją idei kryjących się pod hasłami *E-Environmental* (ekologia) i *S-Social* (społeczna odpowiedzialność). To prowadzi do dalszej obserwacji, iż standaryzowanie wysiłków zarządczych i działań z obszaru ładu korporacyjnego odnoszących się do *E-Environmental* i *S-Social* jest kwestią złożoną, ze względu chociażby na to, iż sposób działania może być zróżnicowany w praktyce różnych podmiotów, nawet jeśli operacjonalizacja ta ma następować w pewnych – zakreślonych prawem – ramach. To oznacza trudność

w standaryzowaniu sposobu funkcjonowania ładu korporacyjnego. Jednocześnie jednak skłania interesariuszy podmiotów do zgłaszania potrzeby transparentnego przedstawiania informacji na temat prowadzenia biznesu, z poszanowaniem zasad należytego gospodarowania i zarządzania majątkiem nie własnym, a które to zarządzanie powinno następować zgodnie z kanonami wynikającymi z uczciwości wobec nie tylko właścicieli tegoż majątku, ale także innych grup interesariuszy. Upowszechnione wytyczne odnośnie do transparentnego informowania o ładzie korporacyjnym organizacji gospodarczej mogą więc być, w szczególności wobec faktu silnie narastającej niepewności, cenną wskazówką w ocenie dokonań i potencjału danej organizacji.

Różne instytucje międzynarodowe podejmują wysiłek związany z wypracowaniem właściwych wytycznych sprawozdawczych. Jest on tym większy, że próby standaryzacji następują z przesłaniem stworzenia wytycznych albo o zasięgu globalnym, albo w skali mniejszej, ale i tak wielopiętrowej⁵. Nie dziwi więc fakt, że

⁵ Pierwszy obszar zmian i możliwości ważnych dla sprawozdawczości organizacji gospodarczych wiąże się z faktem ogłoszenia w dniu 3 listopada 2021 r. powołania przez Fundację Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (*International Financial Reporting Standards – IFRS Foundation*) Międzynarodowej Rady ds. Standaryzacji w obszarze Zrównoważonego Rozwoju (*International Sustainability Standards Board – ISSB*) (*Sustainability*, [www.](http://www.issb.org)), co miało miejsce w Glasgow, w trakcie konferencji klimatycznej ONZ, *Conference of the Parties – COP26*. (*COP26* (ang. *conference of the parties*) oznacza „konferencję stron” konwencji ONZ w sprawie zmian klimatu, która miała miejsce między 31 października a 13 listopada 2021 r. w Glasgow. Na spotkaniu strony dokonały przeglądu swoich zobowiązań w ramach realizacji celu jakim jest utrzymanie wzrostu średniej temperatury na świecie znacznie poniżej 2°C w stosunku do poziomu sprzed epoki przemysłowej oraz kontynuowanie działań na rzecz ograniczenia wzrostu temperatury do 1,5°C.) Deklaracja opracowana przez ISSB globalnie jednolitego podejścia do raportowania czynników ESG, złożona przez Erkki Liikanena, szefa IFRS Foundation, oceniana jest jako efekt COP26, z którym można wiązać nadzieję na uporządkowanie różnorodności podejść powszechnie występujących w świecie i niesprzyjających porównywalności. Patrz: (*W jaki sposób*, [www.](http://www.issb.org)). W ślad za tą deklaracją idzie ogłoszony 3 listopada 2021 r. zamiar przyłączenia przez *IFRS Foundation* najbardziej znanych ośrodków tworzenia metodyk i wytycznych dotyczących raportowania ESG: *Climate Disclosure Standards Board – CDSB*, która jest inicjatywą *Carbon Disclosure Project – CDP* oraz *Value Reporting Foundation – VRF*. Patrz: (*IFRS Foundation announces*, [www.](http://www.issb.org)). *Carbon Disclosure Project – CDP* jest organizacją charytatywną typu non-profit, która zarządza globalnym systemem ujawniania informacji dla inwestorów, firm, miast, stanów i regionów w celu zarządzania ich wpływem na środowisko. Gospodarka światowa postrzega *CDP* jako złoty standard raportowania środowiskowego z najbogatszym i najbardziej wszechstronnym zbiorem danych dotyczących działań korporacyjnych i miejskich. Patrz: (*Who we are*, [www.](http://www.cdp.net)). *Value Reporting Foundation – VRF* to globalna organizacja non-profit, która oferuje kompleksowy zestaw zasobów zaprojektowanych,

proces uzgodnień rozwiązań standardowych wymaga zachowania jednocześnie stosownych politycznie, a jakościowo i merytorycznie zasadnych procedur⁶. Praktyka biznesowa natomiast – radząc sobie z niepewnością i bieżącą sytuacją gospodarczą w swoim obszarze – musi być przygotowana do wypełniania obowiązku, którego ramy powstają na wielu płaszczyznach, stając się prawdziwie trudnym

aby pomóc firmom i inwestorom w rozwijaniu wspólnego rozumienia wartości przedsiębiorstwa – w jaki sposób jest ona tworzona, zachowywana i tracona. *Value Reporting Foundation* jest wynikiem połączenia sił: Międzynarodowej Rady Sprawozdawczości Zintegrowanej (*the International Integrated Reporting Council-IIRC*) i Rady Standardów Rachunkowości Zrównoważonego Rozwoju (*the Sustainability Accounting Standards Board – SASB*). Patrz: (*The Value*, www). W tym miejscu autorka wyraża duże zadowolenie, że w globalnej polityce rachunkowości znaleziono wolę współpracy w kierunku wypracowania jednego modelu raportowania niefinansowego, w miejsce wielu różnorodnych. Kwestię złożoności, wielości wytycznych, kosztów z tym związanych, nieporównywalności i generalnie potrzebę uporządkowania bałaganu w zakresie raportowania niefinansowego podnosiła już w roku 2016 (Hejduk, Karmańska, 2016) a następnie w 2019 (Hejduk, Karmańska, 2019).

⁶ Perspektywa wypracowania jednolitego standardu raportowania ESG staje się realna i zapowiada się obiecująco, również dlatego, że *ISSB* może bazować na efektach dotychczasowej współpracy *IFRS Foundation* z takimi instytucjami, jak *the Global Reporting Initiative – GRI* oraz *the Task Force on Climate-related Financial Disclosures – TCFD*. Efekty tej współpracy znalazły wyraz w bezcennym, wspólnym, ustalaniu (w 2021 r.), w jaki sposób kluczowe metodyki stosowane przez liderów ESG łączą się ze sobą. Dla pełnego obrazu warto dodać tu, iż oprócz przedstawicieli świata raportowania finansowego i pozafinansowego, do współpracy w tym zakresie zaangażowała się również Międzynarodowa Organizacja Komisji Papierów Wartościowych (*International Organization of Securities Commissions – IOSCO*), która w implementowaniu wypracowanych standardów (w świecie i w UE) może odegrać ważną rolę. Podstawy dla stworzenia spójnego, kompleksowego systemu sprawozdawczości z zakresu zrównoważonego rozwoju zostały wypracowane w 2021 r. przez wiodące organizacje zajmujące się raportowaniem zrównoważonego rozwoju (*Climate Disclosure Standards Board – CDSB – inicjatywa Carbon Disclosure Project – CDP*, *Global Reporting Initiative – GRI*, *International Integrated Reporting Council – IIRC* oraz *Sustainability Accounting Standards Board – SASB*). Patrz: (*Dlaczego ESG?*, www.). *GRI* jest niezależną organizacją międzynarodową, która od 1997 roku jest pionierem w raportowaniu zrównoważonego rozwoju. Wskaźniki *GRI* stanowią międzynarodowy wzorzec raportowania kwestii zrównoważonego rozwoju i odpowiedzialnego biznesu dla firm. Patrz: (*The global leader*, www.). *The Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD)* to grupa zadaniowa ds. ujawniania informacji finansowych związanych z klimatem powołana przez Radę Stabilności Finansowej (*the Financial Stability Board*) w celu poprawy i zwiększenia sprawozdawczości w zakresie informacji finansowych związanych z klimatem. Patrz: (*Task Force*, www.).

wyzwaniem dla rachunkowości i sprawozdawczości, wobec którego ład korporacyjny nie może pozostać obojętnym (*Exposure Draft*, 2022).

Ocena zgodności działania podmiotów z imperatywem zrównoważonego rozwoju i jego raportowania (ESG) ma poważne konsekwencje, wpływa bowiem na wartość rynkową spółki, na jej postrzeganie przez różne grupy interesariuszy, wśród których są inwestorzy i wierzyciele, kontrahenci i klienci. Decydując się na inwestowanie w spółkę, na zawieranie kontraktów handlowych, czy też udostępnienie źródła finansowania, interesariusze ci oceniają charakterystyki niefinansowe łącznie ze wskaźnikami finansowymi. W tej ocenie jest ważne, w jaki sposób jednostka odnosi się do wpływu zmian klimatycznych na jej działalność i jej działalności na środowisko naturalne, jakie kroki podejmuje w celu poprawy warunków pracy dla pracowników oraz czy zarząd funkcjonujący w określonym modelu przywództwa jest faktycznie skuteczny. To sprawia, iż myślenie przez pryzmat zrównoważonego rozwoju staje się integralną częścią każdego procesu realizowanego w organizacji. Rozliczalność każdego z nich jest tu ważna i zależy od praktyk w zakresie ładu korporacyjnego.

Na tym tle można skonstatować, iż organizacja ładu korporacyjnego służy rozwiązaniu problemu określanego przez teorię agencji jako kształtowanie relacji pomiędzy podmiotami, które mają różne interesy: właścicielami firmy (pryncypałem) a kierownictwem wynajętym do zarządzania ich własnością (agentami). Dziś imperatyw zrównoważonego rozwoju sprawia, że właściciele – świadomi konieczności łączenia swoich celów finansowych z kwestiami środowiskowymi i społecznymi – tego samego oczekują od osób zarządzających jednostką. Zmiany w optyce inwestowania w kierunku inwestowania społecznie odpowiedzialnego prowadzą do tego, iż – w przypadkach wielu jednostek – dotychczasowy ład korporacyjny może wymagać rewizji i doskonalenia w powyższym duchu. Działania w tym kierunku można więc skoncentrować na dwóch polach: *praktykach ładu korporacyjnego odnoszących się do zarządu* i *praktykach ładu korporacyjnego odnoszących się do akcjonariuszy (szerzej: inwestorów)* (Glen i in., 2023, s. 326).

W zakresie *ładu korporacyjnego odnoszącego się do zarządu* szczególnie wypuklić należy trzy kwestie. Pierwsza z nich wiąże się z zapewnieniem skuteczności nadzorowania działań zarządu, co wymaga, aby skład rady nadzorczej lub rady dyrektorów obejmował osoby wykwalifikowane, niezależne, dobrze poinformowane, różnorodne, zaangażowane, wyrażające jednoznacznie postawę niedopuszczania do ingerowania w funkcje monitorujące i nadzorcze. Druga odnosi się do organizacji pracy nadzorczej, która może być wspomagana przez specjalne komitety, wyodrębniane zagadnieniowo dla nadzorowania szczególnie ważnych obszarów działalności jednostki. Wówczas komitety te stają się integralną częścią ładu korporacyjnego jednostki. Trzecia z kolei dotyczy wynagradzania zarządu jednostki, które może być powiązane z interesami właścicieli jednostki w drodze stosowania

zachęt np. typu „wynagrodzenie za wyniki”. Z kolei, w zakresie *ładu korporacyjnego odnoszącego się do akcjonariuszy (inwestorów)* uwaga koncentruje się przede wszystkim na dwóch praktykach: dotyczących wykonywania przez akcjonariuszy posiadanych praw do głosu oraz zapewniania akcjonariuszom możliwości komunikowania się i współpracy z radą nadzorczą lub radą dyrektorów.

Powyższy, syntetycznie tu nakreślony, obraz ładu korporacyjnego pokazuje go jako obszar potencjalnego ryzyka, które może wynikać z niewłaściwego kształtowania relacji zarządczych i zarządczo-właścicielskich. Ład korporacyjny, ignorujący przesłanki „E” i „S”, może prowadzić nie tylko do utraty reputacji, czy innego znacznego ryzyka gospodarczego. Może przyczynić się nawet do bankructwa organizacji gospodarczej. Dlatego też – w ramach standardów raportowania zrównoważonego rozwoju – ład korporacyjny stanowić powinien języczek u wagi. Solidny ład korporacyjny jest bowiem ważnym przekazem informacyjnym, warunkiem wstępnym dla skutecznego wdrażania polityk, projektów i wykorzystywania środków mających na celu sprostanie wyzwaniom środowiskowym i społecznym.

W tym miejscu nie podejmuje się oceny dotychczasowych praktyk w funkcjonowaniu ładu korporacyjnego w naszym kraju⁷, nie odnosi się także do praktyk

⁷ Dobre wyobrażenie nt. praktyk w obszarze ładu korporacyjnego w Polsce dają wyniki badania ankietowego przeprowadzonego we wrześniu 2020 r. przez CFA Society Poland, Patrz: ([Ład korporacyjny](#), www). Jego celem było m.in. poznanie opinii finansistów na temat ładu korporacyjnego oraz stanu wiedzy na jego temat w Polsce.

I tak:

- 1) ład korporacyjny jest jednym z kluczowych czynników, który w dłuższym okresie stanowić będzie o reputacji spółek, a w konsekwencji o ich atrakcyjności inwestycyjnej;
- 2) przeważa pogląd, że stopień przestrzegania zasad ładu korporacyjnego wśród spółek notowanych na Giełdzie Papierów Wartościowych jest niski;
- 3) zdaniem większości respondentów wielkość spółki nie ma wpływu na przestrzeganie zasad ładu korporacyjnego, a ważniejsze jest podejście głównego akcjonariusza;
- 4) w Polsce przestrzeganie zasad ładu korporacyjnego wiąże się przede wszystkim ze sposobem zarządzania i kontrolowania spółek w oparciu o statut, regulaminy i procedury, ale wskazuje się także na to, że ład korporacyjny utożsamiany jest ze sposobem, w jaki zarządy traktują akcjonariuszy, w szczególności mniejszościowych;
- 5) inwestorzy, za najważniejsze elementy ładu korporacyjnego uważają jakość sprawozdania finansowego, sprawozdania zarządu i podejścia spółki do akcjonariuszy mniejszościowych;
- 6) ważny jest skład rad nadzorczych; nie powinno być tak, że osoby nominowane do rady przez głównego akcjonariusza reprezentują przede wszystkim jego optykę, a nie interes wszystkich akcjonariuszy; w spółkach potrzebni są niezależni członkowie rad nadzorczych; najważniejszym czynnikiem warunkującym ich niezależność jest brak dającego się racjonalnie zidentyfikować konfliktu interesu;

w innych krajach europejskich. Czyni się to z powodu, iż w krajobrazie przepisów prawa UE odnoszącego się do raportowania zrównoważonego rozwoju nastąpiły właśnie bezprecedensowe zmiany, na efekty których trzeba nieco poczekać. (W grudniu 2022 r. przyjęta została tzw. Dyrektywa CSRD (*Corporate Sustainability Reporting Directive*), tj. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464 z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 537/2014, dyrektywy 2004/109/WE, dyrektywy 2006/43/WE oraz dyrektywy 2013/34/UE w odniesieniu do sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju (Dz.U. L 322/15). Ponadto, 31 lipca 2023 r. Komisja Europejska wydała rozporządzenie delegowane wprowadzające pierwszy zestaw dwunastu standardów raportowania zrównoważonego rozwoju (*ESRS – The European Sustainability Reporting Standards*)⁸.

-
- 7) inwestorzy w Polsce mają ograniczone zaufanie do prawdziwości deklaracji spółek, że stosują one zasady ładu korporacyjnego; podkreślają potrzebę położenia nacisku na kwestię ładu korporacyjnego w swoich decyzjach inwestycyjnych, ponieważ to stałoby się ważniejsze także dla zarządów spółek;
- 8) oświadczenie o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego może stanowić wartościowe źródło informacji dla uczestników rynku kapitałowego i osób chcących uwzględnić „czynnik G” w swoich decyzjach inwestycyjnych, tylko wówczas, gdy komunikuje rzetelnie status quo; stąd potrzeba zewnętrznej weryfikacji treści oświadczeń, przesądzenia, kto powinien realizować to zadanie: biegły, KNF, organizator obrotu czy może inny podmiot – każda z tych możliwości ma swoje zalety i wady.
- ⁸ W dniu 31 lipca 2023 r. Komisja Europejska przyjęła rozporządzenie delegowane przyjmujące Europejskie Standardy Sprawozdawczości w zakresie Zrównoważonego Rozwoju. Jest to zestaw 12 uniwersalnych standardów, na który składają się: 2 standardy przekrojowe – ESRS 1 *Wymogi ogólne* oraz ESRS 2 *Ogólne ujawnianie informacji*, oraz 10 standardów tematycznych obejmujących: 5 standardów dotyczących kwestii środowiskowych (ESRS E1 *Zmiana klimatu*, ESRS E2 *Zanieczyszczenie*, ESRS E3 *Woda i zasoby morskie*, ESRS E4 *Różnorodność biologiczna i ekosystemy*, ESRS E5 *Wykorzystanie zasobów oraz gospodarka o obiegu zamkniętym*), 4 standardy dotyczące kwestii społecznych (ESRS S1 *Właśni pracownicy*, ESRS S2 *Pracownicy w łańcuchu wartości*, ESRS S3 *Dotknięte społeczności*, ESRS S4 *Konsumenci i użytkownicy końcowi*) oraz 1 standard dotyczący kwestii zarządczych – ESRS G1 *Prowadzenie działalności gospodarczej*. Standardy te zostaną zastosowane przez pierwszą grupę jednostek (największe jednostki zainteresowania publicznego obecnie raportujące informacje niefinansowe) już do sprawozdawczości zrównoważonego rozwoju za 2024 r. (Patrz: *Rozporządzenie delegowane Komisji (UE)*, (2023)).

Przy tej okoliczności, Mairead McGuinness, komisarz ds. usług finansowych, stabilności finansowej i unii rynków kapitałowych, powiedziała: „Standardy, które dziś przyjęliśmy, są ambitne i stanowią ważne narzędzie leżące u podstaw unijnego programu zrównoważonego finansowania. Zapewniają one właściwą równowagę między ograniczeniem obciążeń dla przedsiębiorstw składających sprawozdania,

W tym miejscu zauważyć można zbieżność tych wydarzeń z opublikowaniem – przedstawionych wcześniej – *Zasad ładu korporacyjnego G20/OECD (2023)*. W ten sposób z jednej strony mamy do czynienia z wytycznymi, jak ład korporacyjny zapewniać, a z drugiej – w jaki sposób przedstawiać sprawozdawczą informację na jego temat. Można więc uznać, iż obydwa źródła wiedzy (wytyczne działania OECD i standardy raportowania w UE) są w pewnym sensie komplementarne, uzupełniające się i ich konfrontacja może być poznawcza w kilku aspektach, tym bardziej, że brzmienie tych dokumentów osadzone jest na podobnym fundamencie, wynikającym z przesłanek i zasad zrównoważonego rozwoju.

5. Konfrontacja wytycznych organizacyjnych z wytycznymi sprawozdawczymi w obszarze ładu korporacyjnego

Mając na uwadze fakt, iż obowiązkowe – dla określonych jednostek – raportowanie ładu korporacyjnego następować będzie według standardu *ESRS G1 Business conduct (ESRS G1 Prowadzenie działalności gospodarczej)*, konieczne jest skoncentrowanie się na zagadnieniach silnie odnoszących się do praktyki zarządzania jednostką. Lista pytań, która daje wyobrażenie o tym, co należy przedstawiać w informacji na temat ładu korporacyjnego danej organizacji gospodarczej przedstawia się jak niżej. Znaczenie wyspecyfikowania tych kwestii w strukturze przywołanego standardu postrzegać należy nierozzerwalnie jednocześnie: *z perspektywy interesariusza*

a jednocześnie umożliwiają im wykazanie wysiłków podejmowanych w celu realizacji programu zielonego ładu, a tym samym dostęp do zrównoważonego finansowania". Por.: *(The Commission adopts, www)*. Warto tu podać, iż standardy te obejmują pełen zakres kwestii środowiskowych, społecznych i ładu korporacyjnego, oraz uwzględniają również dyskusje z Międzynarodową Radą Standardów Zrównoważonego Rozwoju (ISSB) i Globalną Inicjatywą Sprawozdawczą (GRI) w celu zapewnienia bardzo wysokiego stopnia interoperacyjności między standardami UE i globalnymi oraz zapobiegania niepotrzebnemu podwójnemu raportowaniu przez firmy *(The Commission adopts, www)*. W samym EFRAG fakt przyjęcia przez Komisję Europejską powyższych standardów uznaje się za kamień milowy w zakresie odpowiedniego i porównywalnego raportowania zrównoważonego rozwoju i „zakończenie misji”. Zwieńcza on trwający od września 2020 roku proces opracowywania stosownych projektów (kwiecień 2022, listopad 2022). Patrick de Cambourg, przewodniczący EFRAG SRB (European Financial Reporting Advisory Group.Sustainability Reporting Board), tenże fakt skomentował: „*Dzięki CSRD, a teraz Aktu Delegowanego w sprawie niezależnych od sektora Europejskich Standardów Raportowania Zrównoważonego Rozwoju [ESRS European Sustainability Reporting Standards – przyp. A.K.], cieszymy się, że możemy potwierdzić tak krytyczny krok w kierunku osiągnięcia celu, jakim jest umieszczenie sprawozdawczości zrównoważonego rozwoju na równi ze sprawozdawczością finansową. (...) Teraz dołożymy wszelkich starań, aby ułatwić wdrożenie i sprawić, by ESRS odniósł sukces.*” Por.: *(EFRAG welcomes, www)*.

zewnątrznego oraz z perspektywy zarządczej. Standard wskazuje bowiem szczególnie wrażliwe obszary decyzji i działań zarządu jednostki, które – jako jedne z kryteriów społecznie odpowiedzialnego inwestowania – będą mieć duże znaczenie dla oceny dokonań przedsiębiorstwa i z tego powodu silnie wpisują się w ład korporacyjny, czyli porządek, ład zarządczy w jednostce (tabela 2.).

Tabela 2. Specyfikacja zagadnień z obszaru ładu korporacyjnego będących przedmiotem raportowania

<p style="text-align: center;">(G1)</p> <p style="text-align: center;">KULTURA ORGANIZACYJNA JEDNOSTKI</p> <p>Jednostka ujawnia informacje dotyczące swoich polityk w odniesieniu do prowadzenia działalności gospodarczej oraz sposób, w jaki promuje swoją kulturę korporacyjną.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>W jaki sposób organy administrujące, zarządzające i nadzorcze jednostki są zaangażowane w kształtowanie, monitorowanie, promowanie i ocenę jej kultury?</i> • <i>Czy jednostka jest zdolna do łagodzenia negatywnych skutków i wzmacniania skutków pozytywnych związanych z prowadzeniem działalności?</i> • <i>Czy jednostka monitoruje ryzyka z tym związane i w jaki sposób nimi zarządza?</i> • <i>Czy w jednostce funkcjonują mechanizmy identyfikowania, zgłaszania i badania wątpliwości dotyczących zachowania niezgodnego z prawem lub zachowania sprzecznego z kodeksem postępowania lub podobnymi dokumentami?</i> • <i>Czy jednostka posiada już politykę przeciwdziałania korupcji lub przekupstwu, a jeśli nie, to w jakim trybie planuje ją wdrożyć?</i> • <i>W jaki sposób następuje w jednostce zgłaszanie nieprawidłowości, w tym ochrona sygnalistów oraz tych pracowników, którzy odmawiają postępowania nieetycznego? Jak jednostka działa w kierunku niedopuszczania do działań odwetowych wobec tych osób?</i> • <i>Czy jednostka – jeśli uzasadnia to jej przypadek – posiada politykę dotyczącą dobrostanu zwierząt?</i> • <i>Jaka jest strategia jednostki w odniesieniu do działalności szkoleniowej w ramach jednostki?</i> • <i>Czy w jednostce identyfikuje się funkcje, procesy, które są narażone najbardziej na korupcję/lapówkarstwo?</i>
---	--

<p>(G2)</p> <p>ZARZĄDZANIE STOSUNKAMI Z DOSTAWCAMI</p> <p>Jednostka przekazuje informacje na temat zarządzania stosunkami z dostawcami i ich oddziaływań na łańcuchach dostaw.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Jak przedstawia się strategia działania jednostki. w odniesieniu do relacji z dostawcami, w szczególności w kontekście ryzyka związanego z łańcuchem dostaw i ogólnie ze zrównoważonym rozwojem?</i> • <i>Czy o w jaki sposób jednostka uwzględnia kryteria społeczne i środowiskowe przy wyborze partnerów handlowych?</i> • <i>W jaki sposób jednostka wspiera swoich kluczowych (ważnych) partnerów biznesowych w celu wzmacniania ich działań w obszarze środowiskowym i społecznym?</i>
<p>(G3)</p> <p>ZAPOBIEGANIE KORUPCJI I PRZEKUPSTWU ORAZ ICH WYKRYWANIE</p> <p>Jednostka przekazuje informacje o swoim systemie zapobiegania zarzutom lub incydom związanym z korupcją lub przekupstwem, ich wykrywania, badania oraz reagowania na nie, w tym o szkoleniach dotyczących tych kwestii.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Czy jednostka posiada obowiązujące procedury zapobiegania, wykrywania i reagowania na zarzuty lub przypadki korupcji / łapówkarstwa?</i> • <i>Czy prowadzący dochodzenie lub komisja dochodzeniowa są rzeczywiście niezależni, niezaangażowani w prowadzone sprawy?</i> • <i>Czy klarowny jest proces zgłaszania przypadków korupcji, przestępstwa organom administrującym, zarządzającym i nadzorczym?</i> • <i>W jaki sposób jednostka przekazuje stosowne zasady osobom, dla których są one istotne, aby zapewnić dostępność polityki i zrozumienie jej konsekwencji?</i> • <i>Czy jednostka podejmuje szkolenia (o jakim charakterze i szczegółowości programowej) w zakresie przeciwdziałania korupcji / łapówkarstwu?</i> • <i>Do kogo są one adresowane?</i>
<p>(G4)</p> <p>INCYDENTY ZWIĄZANE Z KORUPCJĄ LUB PRZEKUPSTWEM</p> <p>Jednostka przekazuje informacje na temat incydentów związanych z korupcją lub</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Czy i w jaki sposób jednostka zapewnia przejrzystość w zakresie ujawniania informacji o potwierdzonych incydentach korupcji lub przekupstwa?</i> • <i>Czy komunikuje ich liczbę i charakter?</i> • <i>Czy podaje informację o wyrokach skazujących, wysokości grzywnien za naruszenie przepisów antykorupcyjnych i anty łapówkarskich?</i> • <i>Czy ujawnia szczegółowe informacje na temat publicznych spraw sądowych dotyczących korupcji lub przekupstwa uszczętych przeciwko jednostce i jej pracownikom oraz wyniki</i>

<p>przekupstwem w okresie sprawozdawczym.</p>	<p><i>takich spraw, o potwierdzonych incydentach, w których pracownicy zostali zwolnieni lub ukarani dyscyplinarnie za korupcję lub przekupstwo?</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Czy informuje o potwierdzonych incydentach dotyczących umów z kontrahentami, które zostały rozwiązane lub nie zostały przedłużone z powodu naruszeń związanych z korupcją lub przekupstwem?</i> • <i>W jaki sposób jednostka chroni osoby demaskujące korupcję lub przestępstwo (sygnalistów)?</i>
<p>(G5)</p> <p>WPLYW POLITYCZNY I DZIAŁALNOŚĆ LOBBINGOWA</p> <p>Jednostka przedstawia informacje na temat działalności i zobowiązań związanych z wywieraniem wpływu politycznego, w tym działalności lobbingowej związanej z jej istotnymi oddziaływaniami, ryzykiem i możliwościami.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Jakiego rodzaju działania jednostka podejmuje w tym obszarze?</i> • <i>Jaki jest ich cel i koszty z nimi związane?</i> • <i>Kto w organach administracyjnych, zarządzających i nadzorczych jest za nadzór nad tymi działaniami odpowiedzialny?</i> • <i>Jakie jest finansowe i rzeczowe polityczne (bezpośrednie i pośrednie) zaangażowanie jednostki i kto oraz gdzie jest beneficjentem tegoż działania?</i> • <i>Jakie zagadnienia (tematy) są przedmiotem lobbingu oraz jakie stanowisko jednostka prezentuje?</i> • <i>Czy jednostka występuje w unijnym, bądź krajowym rejestrze służącym przejrzystości?</i>
<p>(G6)</p> <p>PRAKTYKI PŁATNICZE</p> <p>Jednostka przekazuje informacje na temat swoich praktyk płatniczych, zwłaszcza w odniesieniu do opóźnień w płatnościach na rzecz małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Jaką politykę płatniczą (umowne warunki i rzeczywiste realizacje) przyjmuje jednostka w odniesieniu do MŚP?</i> • <i>Jak przedstawiają się standardowe warunki płatności jednostki (w dniach), w podziale na główne kategorie dostawców?</i> • <i>Jak długi jest średni – rzeczywisty – okres (w dniach) kredytu kupieckiego?</i> • <i>Jaka część płatności jednostki jest zgodna w praktyce ze standardowymi warunkami?</i> • <i>Czy toczą się w jednostce postępowania sądowe dotyczące opóźnień w płatnościach?</i>

Źródło: na podstawie (Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) (2023), Załącznik 1, s. 271-280).

Konfrontując *Zasady ładu korporacyjnego G20/OECD (2023)* z powyższymi, obowiązującymi w UE wytycznymi odnośnie do jego raportowania można pokusić się o sformułowanie kilku obserwacji, a następnie rekomendacji dla organizacji gospodarczych, które już w nieodległej przyszłości powinny stawić im czoła i z tego powodu dokonywać oceny, czy też weryfikacji, obecnego sposobu prowadzenia działalności gospodarczej. Formuluje się je jak niżej.

- 1) Obydwa źródła wytycznych silnie zakotwiczone są w idei zrównoważonego rozwoju.
- 2) Wytyczne OECD tworzą pogłębiony obraz cech dobrego ładu korporacyjnego, którego zapewnienie wymaga pierwszoplanowo działań i decyzji makroekonomicznych, w dużej mierze o charakterze prawnym i instytucjonalnym. Te bowiem determinują ramy zapewniania dobrego ładu korporacyjnego na poziomie mikroekonomicznym. Braki lub uchybienia w pierwszym aspekcie mogą skutkować wyłącznie negatywnie i przekładać się na fasadowość zrównoważonego rozwoju i działania organizacji gospodarczych. W państwach, które swoje gospodarki pragną podporządkowywać tejże idei jest to obszar odpowiedzialności organów stanowiących krajowe prawo gospodarcze i decydujących o porządku instytucjonalnym w zakresie dbania o bezpieczeństwo obrotu gospodarczego. (Wskazują na to przede wszystkim imperatywy z bloku I – III).
- 3) Z kolei, na odpowiedzialność w zakresie organizacji ładu korporacyjnego – adekwatnego do realizowania działalności gospodarczej w sposób zrównoważony – na poziomie mikroekonomicznym wskazują przede wszystkim imperatywy z bloku IV. i V. w wytycznych OECD. Jednoznacznie wypuklają one znaczenie w tymże ładzie profesjonalizmu systemu informacyjnego rachunkowości i odpowiedzialności audytorów zewnętrznych, zapewniających łącznie informację o wynikach finansowych i operacyjnych organizacji gospodarczej oraz informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem. Ponadto, dookreślają funkcję, kompetencje i odpowiedzialność rad nadzorczych w organizacjach gospodarczych.
- 4) Wytyczne OECD (w bloku VI.) zwracają uwagę na interesariuszy działalności gospodarczej i określają ich prawo do informacji i właściwego traktowania, co wiąże się z koniecznością zadbania o ład korporacyjny z uwzględnieniem specyfiki potrzeb różnych zewnętrznych grup interesariuszy i relacji z organizacją gospodarczą.

Standardy raportowania zrównoważonego rozwoju – co jest zrozumiałe – „konsumują” przede wszystkim wytyczne OECD, przedstawione przede wszystkim w boku IV-VI. Można powiedzieć, że je operacjonalizują, dzięki czemu organizacja gospodarcza jest uwrażliwiana na kwestie ważne dla prowadzenia działalności w duchu dążenia do zrównoważonego rozwoju. Koncepcja UE standaryzowania gamy uszczegółowionych

zagadnień ważnych dla prowadzenia działalności gospodarczej w sposób zrównoważony ma także walory edukacyjne. Organizacja dokonująca takiego raportowania może bowiem identyfikować ułomności swojego ładu korporacyjnego i podejmować kroki w kierunku jego doskonalenia.

6. Rekomendacje odnośnie do organizacji ładu korporacyjnego na poziomie mikroekonomicznym

Mając powyższe na uwadze, można pokusić się o sformułowanie kilku rekomendacji, jako swoistego kierunkowskazu dla doskonalenia obszarów ładu korporacyjnego w organizacjach gospodarczych, których weryfikacja w tym historycznym momencie raportowania zrównoważonego rozwoju w UE – jest pierwszoplanowa i jednocześnie wydaje się możliwa w stosunkowo szybkim trybie.

Rekomendacja pierwsza

Kluczowym czynnikiem z obszaru ładu korporacyjnego, decydującym o tym, czy firma będzie w stanie zarządzać ryzykiem środowiskowym i społecznym jest skład zarządu, rady nadzorczej lub rady dyrektorów. Zarząd jest odpowiedzialny za zarządzanie ryzykiem spółki, w tym ryzykiem środowiskowym i społecznym. Jeśli członkowie zarządu nie mają odpowiedniego doświadczenia i umiejętności, nie będą w stanie tym ryzykiem zarządzać. Jeśli zarząd i rada nadzorcza, czy też rada dyrektorów jednostki, nie podzielają obaw związanych z zagrożeniami środowiskowymi i społecznymi, ład korporacyjny nie będzie skuteczny w nadzorowaniu tych zagrożeń. Jeśli członkowie tych organów nie rozumieją w wystarczającym stopniu działalność firmy i jej narażenia na zagrożenia środowiskowe i społeczne, zarząd nie będzie w stanie skutecznie zarządzać tymi ryzykami. Jeżeli zarząd składa się z członków, którzy mają takie same, nieróżne pochodzenie, znaczenie zagrożeń środowiskowych i społecznych może być wręcz przeoczone lub niedocenione. A jeśli członkowie rady nadzorczej lub rady dyrektorów (w szczególności inni, niż członkowie zarządu) będą niewystarczająco dużo czasu poświęcać na nadzorcze obowiązki, skuteczne zarządzanie ryzykiem środowiskowym i społecznym będzie stało pod znakiem zapytania.

Rekomendacja druga

Ważną rolę w zarządzaniu ryzykiem środowiskowym i społecznym odrywać mogą specjalnie powoływane komitety, którym mogą zostać przekazane zadania związane z nadzorem niektórych aspektów w wybranych obszarach ryzyka, niezależnie od faktu,

że za nadzór nad kompleksową ekspozycją spółki na ryzyko odpowiedzialny jest cały zarząd. W kontekście ESG kluczowa jest więc decyzja z obszaru ładu korporacyjnego: czy kwestie związane z ryzykiem środowiskowym i społecznym powierzyć wyspecjalizowanej komisji już istniejącej, czy też powołana powinna być komisja kolejna. Ta decyzja silnie dotyczy ładu korporacyjnego i finalnie wpłynie na zdolność zarządu do zarządzania ryzykiem środowiskowym i społecznym.

Rekomendacja trzecia

Aby skutecznie przeciwdziałać zagrożeniom środowiskowym i społecznym, musi być także podjęta kwestia wynagrodzeń dla kadry kierowniczej, które zapewniłyby odpowiednie zachęty do zwiększania wartości dla akcjonariuszy przy jednoczesnym nadawaniu priorytetu sprawom dotyczącym zagrożeń środowiskowych i społecznych. W gestii ładu korporacyjnego jest więc promowanie takich praktyk zarządczych, w których eksponowana jest odpowiedzialność zarządu za zapewnienie skutecznego zarządzania ryzykiem środowiskowym i społecznym. Zarządzanie tym ryzykiem wydaje się tym skuteczniejsze, im wyraźniej jest określona perspektywa odwołania zarządu w przypadku nie spełnienia tych oczekiwań akcjonariuszy.

Rekomendacja czwarta

Duże znaczenie dla działania jednostki w duchu zrównoważonego rozwoju ma fakt, iż coraz więcej inwestorów instytucjonalnych uznaje znaczenie raportowania ESG i wspiera propozycje akcjonariuszy uwrażliwionych środowiskowo i społecznie. Aby zarządy nie ignorowały takich propozycji, które otrzymują poparcie większości właścicieli jednostki, potrzebne jest wpisanie w praktykę ładu korporacyjnego zasad postępowania zarządu, które określać będą tryb rozważania takich spraw oraz sposób, w jaki zarząd poinformuje swoich inwestorów o działaniach z nimi związanych.

Rekomendacja piąta

Prezentacja organizacji ładu korporacyjnego jednostki w ramach sprawozdawczości ze zrównoważonego rozwoju (stosownie do standardów UE) nie może być jedynie narzędziem legitymizowania praktyki tegoż ładu, która może być daleka od doskonałej. Brak etyki w tym zakresie oznacza z gruntu naganną fasadowość. Jej ujawnienie przynieść może konsekwencje dotkliwe zarówno wizerunkowo, jak i finansowo. W interesie zarządu jednostki jest więc żywe zainteresowanie wprowadzaniem dobrych praktyk w obszarze ładu korporacyjnego, nawet jeśli byłyby one dla tego zarządu wymagające i dyscyplinujące oceny podejmowanych projektów w aspekcie ich środowiskowego i społecznego oddziaływania.

Rekomendacja szósta

Wprowadzenie obowiązku raportowania zrównoważonego rozwoju, które powinno następować według określonych standardów, zwraca uwagę na organizację wewnętrznego systemu informacyjnego w podmiotach objętych tym obowiązkiem, na sposób jego funkcjonowania, jakość tworzonej informacji oraz koszty z tym związane. Te ostatnie są szczególnie istotne w sytuacji, gdy są one powodowane duplikowaniem pracy, nadmiarowością informacji lub brakiem spójności pomiędzy informacjami tworzonymi w różnych modułach tegoż systemu. W konsekwencji, oprócz powstawania kosztów niedodających wartości, może to prowadzić również do niższej wiarygodności zarówno raportowania zewnętrznego jak i wewnętrznego. Problem nabrzmiewa w sytuacji, gdy informacje cyrkulujące w podmiocie służyć mogą jednocześnie raportowaniu zewnętrznemu standaryzowanemu (ESG) oraz wykorzystywane mogą być w raportowaniu wewnętrznym, realizowanemu adekwatnie do różnorodnych potrzeb interesariuszy wewnętrznych. Dobrym przykładem takiej sytuacji są kwestie związane z obowiązkiem ujawniania czynników ryzyka w konwencji sprawozdawczości zewnętrznej i rozpoznawania ryzyka dla celów wewnętrznego systemu zarządzania ryzykiem.

Raportowanie ESG wiąże się z gromadzeniem i przetwarzaniem oraz z utrzymaniem, specjalnie w tym celu, zbiorów danych operacyjnych i innych oraz tworzenia opisów narracyjnych, których prawdziwość powinna znaleźć odzwierciedlenie w praktyce jednostki. Nie ulega wątpliwości, że raportowanie to jest czynnikiem kosztotwórczym w jednostce i opiniotwórczym w jej otoczeniu, co jest ważne dla jej wyników finansowych. Ważne jest więc niepoddawanie w wątpliwość raportowanych informacji. Wymaganie ładu korporacyjnego w zakresie transparentności źródeł informacji odnoszących się do raportowania w obszarze „E” i „S” oraz wprowadzenia porządku w systemie informacyjnym jednostki jest więc uzasadnione. Dopuszczanie różnych źródeł informacji z obszaru „E” i „S”: innych dla wewnętrznych celów zarządczych i innych dla zewnętrznego raportowania ESG może bowiem prowadzić do braku spójności informacyjnej w danym obszarze, do rozbieżności w ocenach ryzyka, do manipulowania ocenami interesariuszy jednostki, w tym jej właścicieli. A poza wszystkim, może być uznane za przejaw niegospodarności zasobami jednostki.

Jasny przekaz w ładzie korporacyjnym, szczególnie obecnie, to jest w czasie implementowania obowiązku raportowania zrównoważonego rozwoju, co do jakości źródeł informacji z nim związanych jest szczególnie ważne. Antycypować on może wiele czynników ryzyka, których wystąpieniu skutecznie można zapobiec na etapie organizowania tegoż raportowania.

Podsumowanie

Przedstawione powyżej dwa problemy: zasady ładu korporacyjnego formułowane przez OECD z intencją globalnego zasięgu oraz standaryzowanie w ramach UE informacji sprawozdawczej na jego temat, stanowią zagadnienia komplementarne. Naświetlenie tych kwestii w szczegółach nie jest w tym miejscu możliwe, niemniej jednak nawet ich syntetyczny przegląd pozwala zauważyć, jak szerokie jest spektrum obszarów, relacji i działań, które pokrywa hasło „ład korporacyjny”, a które wymagają w praktyce implementowania zinstytucjonalizowanego w skali makro-, a następnie – systemowego wdrożenia – w skali mikroekonomicznej.

W niniejszym tekście nie chodziło o zaprezentowanie akademickich systematyk definicji, czy też modeli ładu korporacyjnego, ani też o przekrojową i historyczną prezentację (różnych innych niż OECD) instytucji, które są lub były aktywne w obszarze tworzenia dla tegoż ładu wytycznych ramowych. Skoncentrowanie się na OECD nie było przypadkowe. Kraje OECD i kluczowi partnerzy tej organizacji reprezentują bowiem około 80% światowego handlu i inwestycji, a ponadto – wytyczne dotyczące ładu korporacyjnego mają znaczenie dla porządku gospodarczego także w naszym kraju, ponieważ Polska jest członkiem OECD.

Te zaledwie dwa fakty – zderzone z brzmieniem imperatywów ładu korporacyjnego – mają za zadanie wskazać na rolę i odpowiedzialność instytucji oraz różnych innych organizacji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo obrotu gospodarczego w poszczególnych jurysdykcjach krajów OECD. Uświadamiać mają również wagę przewyższania trudności implementacyjnych w tym obszarze. Z kolei problem raportowania informacji na temat ładu korporacyjnego w kanonach sprawozdawczych ESG, służył tu holistycznemu wskazaniu, jaka odpowiedzialność w zakresie ładu korporacyjnego leży po stronie organizacji gospodarczych.

W świetle powyższego, a w szczególności wobec faktu, że obydwa problemy są niezwykle aktualne (ze względu na ich wagę i fakt sankcjonowania w 2023 r. ważnych dla nich dokumentów), należy stwierdzić, że rzetelna ocena *status quo* ładu korporacyjnego w Polsce jest bezwzględnie konieczna, pilnie bowiem potrzebna jest naukowa diagnoza co do tego, które elementy krajowego systemu określające ramy tegoż ładu w skali makroekonomicznej wymagają doskonalenia. To jest kwestia pierwszoplanowa w tej skali. Wyraża się tu nadzieję, że pomocna w poradzeniu sobie z tą diagnozą może być weryfikacja krajowych rozwiązań w kontekście najnowszych wytycznych OECD, które w tym tekście zostały przywołane i zarysowane w aktualnej postaci. Z kolei w skali mikroekonomicznej pierwszoplanowa jest rewizja dotychczasowych praktyk w zakresie ładu korporacyjnego w poszczególnych organizacjach gospodarczych. Tu również konieczne są diagnozy *status quo* ładu korporacyjnego. Ich ramy określa, jak swoisty benchmark, standard raportowania zrównoważonego rozwoju poświęcony prowadzeniu

działalności gospodarczej i w jego ramach ładu korporacyjnemu. I tu także wyraża się nadzieję, że przybliżenie tego problemu – w chwili bardzo historycznej z perspektywy rozwoju sprawozdawczości jednostek gospodarczych – oraz przedstawione w tekście rekomendacje okażą się użyteczne.

Bibliografia

- Farooq SU, Ullah S., Kimani D., *The Relationship between Corporate Governance and Corporate Social Responsibility (CSR) Disclosure: Evidence from the USA*, Abasyn University Journal of Social Sciences, 2015, 8(2).
- Glen P., Cygler M., Dąbrowski M., Flig K., Jastrzębska E., Karmańska A., Lipski M., Lulewicz-Sas A., Ocicka B., Pietrzak M., Rogowski W., Stanek-Kowalczyk A., Ziółkowska M., *Zrównoważony rozwój a ESG – uwarunkowania, wyzwania, dobre praktyki*. [W:] *Raport SGH I Forum Ekonomicznego 2023*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, 2023, s. 312-349.
- Havel B., Lasák J., Pihera V., Štenglová I., *Czech Corporate Governance in the Light of its History and the Influence of the G20/OECD Corporate Governance Principles*, European Business Organization Law Review (2023) 24:167–200, <https://doi.org/10.1007/s40804-022-00253-3>.
- Hejduk I. Karmańska A., *Corporate Performance Reporting within Sustainability Concepts*. [w:] Proceedings of The Twenty-Eighth Asian-Pacific Conference on International Accounting Issues, Maui, Hawaii, U.S.A., 2016.
- Hejduk I. Karmańska A., *Corporate Performance Reporting within Sustainability Concepts: Hybrid Performance*. [w:] Hybridization in Network Management, [ed.]: A. Jabłoński, Series: Business Issues, Competition and Entrepreneurship, Nova Science Publishers, January 2019.
- Herdan A., Stuss M., Krasodomska J., *Audyt wewnętrzny jako narzędzie wspomagające efektywny nadzór korporacyjny w spółkach akcyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.
- Ibrahim, H., & Zulkaffi, A. (2016). Corporate governance, HRM practices and organizational performance. *Socio-Economic Problems and the State*. 14 (1), 30-40.
- Iglesias, T. M. G., Silva. T. D., Jesuka, D., & Peixoto, F. M. (2022). *Reflections of corporate governance on pay-performance sensitivity: A new perspective*. *Revista de Administração Mackenzie*, 23(1), 1–26. doi:10.1590/1678-6971/eRAMF220088.
- Murtaza S., Habib A., Khan A. Do ownership and board characteristics enhance firm performance? A corporate governance perspective. *J Public Affairs*. 2021;21:e2515. <https://doi.org/10.1002/pa.2515>.

Oana M., Timea M., *Corporate governance – key factor to enhance performance*, Knowledge Horizons – Economics, 2015, Volume 7, No. 4. P-ISSN: 2069-0932, E-ISSN: 2066-1061.

Akty prawne i wytyczne

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 zmieniająca dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy, (Dz. Urz. UE 2014, L 330/1).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464 z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 537/2014, dyrektywy 2004/109/WE, dyrektywy 2006/43/WE oraz dyrektywy 2013/34/UE w odniesieniu do sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju (Dz.U. L 322/15).

Exposure Draft ED/2022/S1 General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information, 2022 IFRS Foundation, www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/general-sustainability-related-disclosures/exposure-draft-ifrs-s1-general-requirements-for-disclosure-of-sustainability-related-financial-information.pdf [dostęp: lipiec 2022].

European Sustainability Reporting Standard (project, November 2022) – ESRS G1 Business conduct, www.efrag.org [dostęp: styczeń 2023].

OECD (1999), *OECD Principles of Corporate Governance*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264173705-en>, part one, [dostęp: lipiec 2022].

OECD (2004), *OECD Principles of Corporate Governance 2004*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264015999-en>, [dostęp: lipiec 2022].

OECD (2015), *G20/OECD Principles of Corporate Governance*, OECD Publishing, Paris, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264236882-en> [dostęp: lipiec 2022].

OECD (2021), *The Future of Corporate Governance in Capital Markets Following the COVID-19 Crisis, Corporate Governance*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/efb2013c-en> [dostęp: lipiec 2022].

OECD (2021), *OECD Corporate Governance Factbook 2021*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/783b87df-en>, www.oecd.org/corporate/corporate-governance-factbook.htm [dostęp: lipiec 2022].

OECD (2022), *OECD Secretary-General's Second Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors on the Review of the G20/OECD Principles of Corporate Governance*, Indonesia, July 2022, OECD, Paris, www.oecd.org/corporate/oecd-secretary-general-report-G20-FMCBG-review-G20-OECD-principlescorporate-governance-2022.pdf, [dostęp: lipiec 2022].

OECD (2023), G20/OECD Principles of Corporate Governance (2023, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/ed750b30-en>, [dostęp: październik 2023].

Review of the G20/OECD Principles of Corporate Governance – OECD, [dostęp: październik 2023].

Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) (2023), Rozporządzenie delegowane Komisji (UE) .../... z dnia 31.7.2023 r. uzupełniające dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE w odniesieniu do standardów sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju, C(2023) 5303 final, Załącznik 1 – Europejskie Standardy Sprawozdawczości w zakresie Zrównoważonego Rozwoju (ESRS). Europejskie Standardy Sprawozdawczości Zrównoważonego Rozwoju przyjęte – Ministerstwo Finansów – Portal Gov.pl (www.gov.pl) [dostęp: grudzień 2023].

Inne źródła

About the FSB. www.fsb.org [dostęp: lipiec 2022].

Climate Disclosure Standards Board. www.cdsb.net [dostęp: lipiec 2022]

Dlaczego ESG? Dlaczego teraz? Kluczowy element odpornej strategii, Sustainability Insights 4/2020, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/zarzadzania-procesami-i-strategiczne/articles/sustainability-insights/dlaczego-esg.html> [dostęp: lipiec, 2022].

EFRAG welcomes the adoption of the Delegated Act on the first set of European Sustainability Reporting Standards (ESRS) by the European Commission, <https://www.efrag.org>, [dostęp: listopad 2023].

IFRS Foundation announces International Sustainability Standards Board, consolidation with CDSB and VRF, and publication of prototype disclosure requirements, <https://www.ifrs.org/news-and-events/news/2021/11/ifrs-foundation-announces-issb-consolidation-with-cdsb-vrf-publication-of-prototypes/> [dostęp: lipiec, 2022].

Ead korporacyjny istotny dla profesjonalistów, <https://cfapoland.org/aktualnosci/211.lad-korporacyjny-istotny-dla-profesjonalistow.html/> [dostęp: listopad 2023].

Raport SGH i Forum Ekonomicznego 2023, Karpacz, 5–7 września 2023 r., Co zawiera Raport SGH i Forum Ekonomicznego 2023 – FORUM EKONOMICZNE (forum-ekonomiczne.pl), [dostęp: listopad 2023].

Reports on the Observance of Standards and Codes – ROSCs www.imf.org/en/Publications/rosoc [dostęp: lipiec 2022].

Sustainability Accounting Standards Board. www.sasb.org [dostęp: lipiec 2022].

The Commission adopts the European Sustainability Reporting Standards (europa.eu) [dostęp: lipiec, 2022].

The global leader for impact reporting, <https://www.globalreporting.org/> [dostęp: lipiec, 2022].

The Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD). <https://www.fsb-tcfd.org/> [dostęp: lipiec, 2022].

Value Reporting Foundation (VRF). <https://www.valuereportingfoundation.org/about/> [dostęp: lipiec, 2022].

W jaki sposób raportowanie może pomóc w walce ze zmianami klimatu? Znaczenie danych ESG i zmiany w zakresie obowiązkowych ujawnień spółek. <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/zarzadzania-procesami-i-strategiczne/articyles/w-jaki-sposob-raportowanie-moze-pomoc-w-walce-ze-zmianami-klimatu.html> [dostęp: lipiec 2022].

Who we are, <https://www.cdp.net/en/info/about-us> [dostęp: lipiec, 2022].

Miejsce prowadzenia badania sprawozdań finansowych a lokalizacja siedziby firm audytorskich w Polsce

MARCIN KREIS

<https://orcid.org/0009-0005-4984-7653>

Streszczenie

Cel: Celem opracowania jest rozpoznanie związku miejsca prowadzenia badania sprawozdania finansowego z lokalizacją siedzib firm audytorskich, funkcjonujących w Polsce.

Metodyka/podejście badawcze: W badaniu zastosowano metodę badania dokumentów. Podejście analityczne polegało na ukierunkowanym przeszukiwaniu treści rocznych sprawozdań firm audytorskich złożonych za 2022 r. do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego – PANA (w ramach obowiązków sprawozdawczych biegłych rewidentów, wynikających z art. 51 ustawy z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015)) celem określenia związku pomiędzy miejscem badania sprawozdań finansowych przez audytorów a siedzibą ich firm audytorskich. Wyniki poczynionego przeszukiwania zostały następnie zagregowane i osadzone na mapie przedstawiającej podział administracyjny Polski na województwa.

Wyniki: Firmy audytorskie z całej Polski badają stosunkowo dużo podmiotów z województwa mazowieckiego. W wielu województwach rozkład położenia dużych miast sprawia, iż firmy audytorskie, wykonując badania blisko swojej siedziby, realizują je w rzeczywistości w innym województwie. Większość badań jest wykonywana przez firmy audytorskie w swoich województwach, bądź w województwach ościennych. Jednakże firmy audytorskie mające siedzibę w województwie mazowieckim i wielkopolskim badają podmioty w całej Polsce. Znaczący tu mają udział firmy z TOP12, czyli firmy audytorskie, mające ponad 1% udziału w badaniach jednostek zainteresowania publicznego (JZP).

Ograniczenia/implikacje badawcze: Ograniczenia badawcze wynikają z kilku powodów. Zasadniczym jest usztywniona struktura informacyjna sprawozdań rocznych przekazywanych do PANA (<https://strefa.pana.gov.pl/wyszukiwarka/>). Z tego powodu, dla celów badania za siedzibę badającego podmiotu przyjęto główną siedzibę zgodną z rejestrem firm audytorskich PANA. Kolejne wiąże się z faktem, iż główna siedziba badanego podmiotu może być inna niż miejsce, w której prowadzona jest faktycznie działalność, a geografia Polski oraz różnice w rozwoju infrastruktury poszczególnych regionów mogą zniekształcać pojęcie lokalnego wykonania usługi badania sprawozdania finansowego.

Oryginalność/wartość: Jest to pierwsza tego typu analiza danych w Polsce, możliwa dzięki raportowaniu przez firmy audytorskie do organu nadzorczego – poprzez System Rejestracji i Ewidencji Firm Audytorskich STREFA – informacji o ich aktywności. Wcześniejsze analizy dotyczyły jedynie działalności firm audytorskich z uwzględnieniem ich geograficznego rozmieszczenia na terenie kraju. Pozwala ona na rozpoznanie modelu biznesowego działających w Polsce firm audytorskich i ich preferencji dotyczących kontaktów z klientem, a także rozeznanie rynku usług badania sprawozdań finansowych w zakresie jego wysycenia w poszczególnych regionach kraju.

Słowa kluczowe: audyt finansowy, badanie sprawozdań finansowych, rewizja finansowa, lokalizacja firmy audytorskiej

Wprowadzenie

W Polsce badaniu biegłego rewidenta podlegają sprawozdania skonsolidowane grup kapitałowych oraz roczne sprawozdania finansowe kontynuujących działalność jednostek wymienionych w art. 64 ust. 1 pkt 1-3 Ustawy o Rachunkowości (Ustawa o rachunkowości, 1994 r.). Badaniu podlegają również sprawozdania finansowe pozostałych podmiotów (takich jak spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, komandytowe, komandytowo-akcyjne, partnerskie, jawne oraz przedsiębiorstwa osób fizycznych) spełniające dodatkowe warunki określone w art. 64 ust. 1 pkt 4. Działalność biegłych rewidentów oraz firm audytorskich reguluje Ustawa o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Ustawa o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym, 2017 r.). Wymogi dotyczące badania sprawozdań finansowych jednostek zainteresowania publicznego (JZP) reguluje również Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 537/2014. (Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE, 2014).

Działające w Polsce firmy audytorskie, szczególnie duże, posiadają swoje biura w różnych miastach, co pozwala na ułatwienie kontaktu z klientami, jednak ich sprawozdania roczne nie zawierają informacji, które biuro (bądź które biura) zajmowało się danym badaniem. Jak wskazuje analiza literatury przedmiotu dotychczas nie przeprowadzono badania związku pomiędzy siedzibami¹ firmy audytorskiej i badanych podmiotów, na podstawie czego stwierdzono niszę badawczą.

Celem niniejszego artykułu jest rozpoznanie związku miejsca prowadzenia badania sprawozdania finansowego z lokalizacją siedzib firm audytorskich, funkcjonujących w Polsce. Podejście badawcze podjęte w tym celu wiązało się pierwotnie z ukierunkowanym przeszukiwaniem treści rocznych sprawozdań firm audytorskich złożonych za 2022 r. do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego (w ramach obowiązków sprawozdawczych biegłych rewidentów, wynikających z art. 51 ustawy z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015)). Poczynione przeszukiwania zostały następnie zagregowane i osadzone na mapie przedstawiającej podział administracyjny Polski na województwa. Analizę wykonano najpierw łącznie dla wszystkich firm audytorskich, później z uwzględnieniem ich wielkości, a następnie szczegółowo w poszczególnych województwach. Pod uwagę została wzięta lokalizacja firmy audytorskiej jako jej główna siedziba zgodnie z rejestrem firm audytorskich PANA², natomiast w przypadku badanego podmiotu jego adres rejestrowy wskazany w sprawozdaniach rocznych składanych przez firmy audytorskie do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

¹ Badanie zostało przeprowadzone kompleksowo na całej populacji badań wykonanych przez firmy audytorskie. Do analizy wykorzystano dane: (1) o badanych podmiotach, przekazane w raportach przesłanych do PANA, w których FA raportuje dane dotyczące siedziby badanego podmiotu, (2) dane o siedzibie firmy audytorskiej zgodne z Rejestrem firm audytorskich PANA (pojęcie „siedziba (miejscowość) jednostki” definiuje polskie prawodawstwo m.in. KC, KSH).

Niezwykle trudne i kosztowne, o ile nie niemożliwe byłoby pozyskanie od wszystkich FA danych szczegółowych o biurach i zespołach wykonujących wszystkie badania. Są to dane biznesowe, których ujawnianie mogłoby spotkać się ze sprzeciwem FA. Ponadto w skład zespołu prowadzącego badania często wchodzi pracownicy pochodzący z różnych biur czy jednostek FA, w szczególności w skład zespołów wchodzi osoby z centrów usług wspólnych, czyli wyspecjalizowanych jednostek zajmujących się określonym obszarem badania.

Poza tym kluczowy biegły rewident (KBR) kierujący badaniem może pochodzić z innego biura niż asystenci (dobrani w sposób ułatwiający bezpośredni kontakt z klientem). Wobec powyższego w celu ujednoczenia podejścia konieczne było przyjęcie spójnego założenia, będącego pewnego rodzaju uproszczeniem, umożliwiającego jednak kompleksową analizę danych dotyczącą całego rynku w Polsce.

² <https://strefa.pana.gov.pl/wyszukiwarka/> [dostęp: listopad 2023].

Badanie przedstawione w niniejszym opracowaniu to pierwsza tego typu analiza danych w Polsce, możliwa dzięki raportowaniu przez firmy audytorskie do organu nadzorczego – PANA poprzez System Rejestracji i Ewidencji Firm Audytorskich STREFA. Wcześniejsze analizy dotyczyły jedynie działalności firm audytorskich z uwzględnieniem ich geograficznego rozmieszczenia na terenie kraju.

1. Określenie zasadności podjętej analizy

W celu uzasadnienia wyboru podjętej tematyki badawczej, przeprowadzono analizę literatury przedmiotu w zakresie badań na temat związku miejsca prowadzenia badania sprawozdania finansowego z lokalizacją siedzib firm audytorskich. Przegląd wyselekcjonowanych polskich opracowań, który przedstawiono poniżej, uzupełniono o badania publikacji zamieszczonych w międzynarodowej bazie Scholar Google.

Szczegółowemu przeglądowi w analizowanym zakresie poddano Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości (ZTR) – popularne czasopismo o tematyce rachunkowości i rewizji finansowej z lat 2020-2023. Z analizy literatury wynika, iż przeprowadzone badania na temat audytu dotyczyły: audytu wewnętrznego, aspektów historycznych rachunkowości, odbiorów sprawozdań finansowych badanych przez biegłych rewidentów czy aspektów związanych z konkretnymi pozycjami sprawozdania finansowego (poza tematem niniejszej pracy). Prace badawcze związane bezpośrednio z audytem finansowym dotyczą trzech obszarów:

- 1) wpływ etyki na praktykę audytu (np. Czerny, 2020; Kotyla i Hyży, 2021; Malchev i Bozhinovska-Lazarevska, 2021; Zyznarska-Dworczak, 2022);
- 2) wpływ COVID-19 na działalność spółek i jej kontynuację w ocenie biegłego rewidenta (np. Chrostowska i Koleśnik, 2021; Chrostowska, 2023; Hyży, 2023);
- 3) nowy format raportowania finansowego przez emitentów (ESEF) jako przedmiot badania przez biegłego rewidenta (np. Kobiela-Pionnier, 2023; Frendzel i Firkowska-Jakobsze, 2022).

W przeszukiwaniu bazy Scholar Google (za okres 2020-2023) użyto słów kluczowych: „firma audytorska” „badanie” i „lokalizacja”, w rezultacie czego uzyskano informację o 36 publikacjach. Podejmowane w nich zagadnienia dotyczyły m.in. atestacji informacji niefinansowych, zagadnień związanych z wpływem COVID-19 na działalność badanych podmiotów, wpływie bezpieczeństwa finansowego na zrównoważony rozwój przedsiębiorstwa, czy też specyficznych zagadnień związanych z prowadzeniem badania sprawozdania finansowego. Jednocześnie, co ciekawe, znaczna część z nich nie dotyczyła w ogóle badania sprawozdań finansowych przez audytorów. To pozwala stwierdzić, że wybrany problem, który podejmuje niniejszy tekst nie był przedmiotem dotychczasowych zainteresowań naukowych

publikowanych w tej bazie. Nie oznacza to jednak, że nie istnieją publikacje z podobnego zakresu w innych bazach³. Niemniej jednak, jeśli nawet tak jest, to prezentowana analiza może być traktowana jako komparatywna i oryginalna ze względu na źródło (baza informacyjna dostępna organowi nadzoru) i zasięg geograficzny (Polska) informacji w niej wykorzystywanych.

W tym miejscu warto również zauważyć, że w związku z epidemią COVID-19 (w czasie tym audyt podlegał dużym zmianom ze względu na ograniczenia mające na celu zapobieganiu rozpowszechnianiu się wirusa (m.in. lockdown)), badania tradycyjnie wykonywane osobiście przez zespół w siedzibie badanego podmiotu uległy zmianie. Ze względu na ograniczenie kontaktów bezpośrednich znaczna część czynności była wykonywana zdalnie (w szczególności spotkania z zarówno z kierownictwem jednostki jak i pracownikami badanego podmiotu).

W konkluzji powyższego rozpoznania można stwierdzić, że dotychczasowe badania naukowe (z okresu niezbyt odległego) nie wskazują bezpośrednio na analizę związku miejsca prowadzenia badania sprawozdania finansowego z lokalizacją siedzib firm audytorskich. Ponadto, szczególny okres epidemii wnosząc w tym samym okresie niespotykane dotychczas radykalne zmiany w prowadzeniu działalności gospodarczej i funkcjonowaniu podmiotów i instytucji ważnych dla jej bezpieczeństwa, mógł (i to uczynił – jak zauważono powyżej) zmienić sposób funkcjonowania firm audytorskich i badanych podmiotów. Ten fakt mógł mieć znaczenie dla kształtowania w firmach audytorskich polityki prowadzenia badania sprawozdań finansowych, także w aspekcie geograficznym. Powyższe stanowi przesłanki oceny, że prezentowana analiza nosi znamiona wiedzy oryginalnie wpisującej się w charakterystykę sektora firm świadczących usługi badania sprawozdań finansowych.

2. Analiza związku pomiędzy siedzibą firmy audytorskiej i siedzibą badanych przez nią podmiotów

Na podstawie sprawozdań rocznych, złożonych przez 962 firmy audytorskie, poddano analizie związek pomiędzy siedzibą firmy audytorskiej i siedzibą badanych podmiotów. Firmy audytorskie, szczególnie duże, posiadają swoje biura w różnych miastach, co pozwala na ułatwienie kontaktu z klientami, jednak ich sprawozdania roczne nie zawierają informacji, które biuro (bądź biura) zajmowało się danym

³ Poleganie tylko na bazie Scholar Google jest zamierzeniem celowym. Analiza zaprezentowana w niniejszym tekście dotyczy rynku audytu w Polsce, dlatego autor skupił się na analizie przede wszystkim ZTR jako polskiego uznanego naukowo czasopisma, silnie skoncentrowanego na zagadnieniach szeroko rozumianej rachunkowości i sprawozdawczości. Przeszukiwanie Scholar Google w języku polskim miało na celu identyfikowanie publikacji innych, w tym języku.

badaniem, więc w analizie została uwzględniona główna siedziba audytora⁴. Dla porządku, w niniejszym tekście, przez siedzibę firmy audytorskiej (FA) rozumie się jego główną siedzibę według rejestru firm audytorskich prowadzonego przez Polską Agencję Nadzoru Audytowego na podstawie art. 57 ustawy z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz. U. z 2023 r. poz. 1015). Analizie poddano dane z niemal 36000 badań ustawowych⁵ oraz dobrowolnych (w tym 2020 badań podmiotów jednostek zaufania publicznego – JZP).

Z 35.917 badań wykonanych przez firmy audytorskie, 21.961 (61,1%) zostało zrealizowanych dla podmiotów mających siedzibę w tym samym województwie co badająca ją audytor. Największą liczbą badań przeprowadzonych w ramach tego samego województwa charakteryzują się: kujawsko-pomorskie (83,6%), zachodniopomorskie (82%) oraz podkarpackie (81,7%). Poniżej 50%, udział badań wykonanych przez firmy audytorskie na terenie własnego województwa występuje w województwach: łódzkim (43%), wielkopolskim (46,5%) oraz lubuskim (48,8%). Szczegółowe wyniki przedstawiono w tabeli 1. i na ilustracji 1.

Jeśli zaś chodzi o JZP, to stwierdzić można, iż 51,6% zbadanych podmiotów mieści się w województwie mazowieckim i badania tej populacji wykonują przede wszystkim podmioty mające siedzibę również w województwie mazowieckim (78,7% wszystkich przeprowadzonych badań). Widoczny udział w liczbie wykonanych badań mają firmy audytorskie z województwa wielkopolskiego wykonujące co ósme badanie. Ich łączny udział w rynku pod względem liczby wykonanych badań JZP wynosi 91,2%.

Natomiast w sumie 59,1% z wszystkich badań JZP wykonanych przez FA mieszczące się w mazowieckim dotyczyło podmiotów z tego samego województwa.

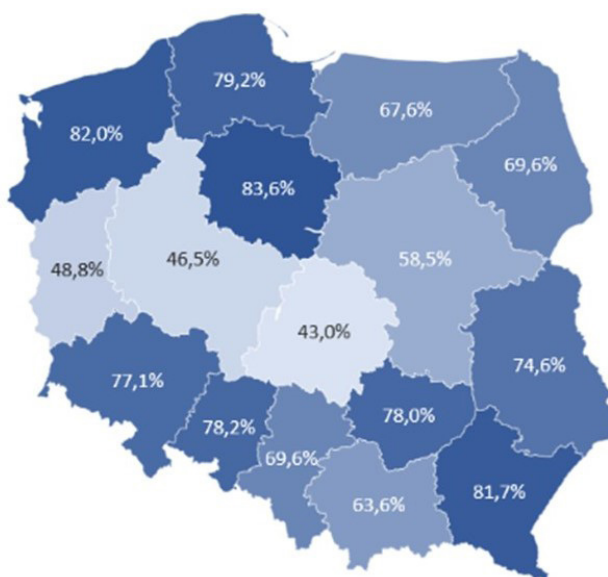
⁴ Faktyczne czynności związane z badaniem wykonywane są w różnych miejscach. Mogą być prowadzone w siedzibie podmiotu, w przypadku gdy księgi rachunkowe prowadzi biuro rachunkowe część czynności prowadzona jest w siedzibie biura rachunkowego, spotkania z zarządem jednostki bądź upoważnionymi przez podmiot osobami mogą też odbywać się zdalnie bądź w siedzibie FA. Część czynności związanych np. z inwentaryzacją, bądź stwierdzeniem istnienia aktywów, może odbywać się w innych miejscach. Przykładowo inwentaryzacja – jeśli podmiot posiada magazyny w różnych częściach kraju biegły rewident powinien odwiedzić przynajmniej część z nich. W przypadku dużych FA część czynności mogą wykonywać centra usług wspólnych FA mieszczące się w różnych miejscach. Zebrane dane KBR może też analizować w swoim biurze. Dla porządku należy przyjąć jednolite założenie – autor analizuje związek pomiędzy siedzibą FA a siedzibą badanego podmiotu. Wyniki badania wskazują, iż usługi wykonywane są we własnym województwie, bądź sąsiednim więc bezpośredni kontakt z klientem jest ważny dla biegłego, mimo iż część czynności może wykonywać zdalnie.

⁵ Były to zarówno badania jednostkowego sprawozdania finansowego jak też badania skonsolidowanego sprawozdania finansowego grupy kapitałowej.

Tabela 1. Rozkład procentowy badań wykonanych przez firmy audytorskie z danego województwa według siedziby badanego podmiotu

Główna siedziba PA	Siedziba podmiotu																	
	dolnośląskie [%]	kujawsko-pomorskie [%]	lubelskie [%]	lubuskie [%]	łódzkie [%]	małopolskie [%]	mazowieckie [%]	opolskie [%]	podkarpackie [%]	podlaskie [%]	pomorskie [%]	śląskie [%]	świętokrzyskie [%]	warmińsko-mazurskie [%]	wielkopolskie [%]	zachodniopomorskie [%]	Zagranica [%]	Suma końcowa [%]
dolnośląskie	77,1	0,6	1,0	1,6	0,7	2,1	6,0	3,9	0,1	0,1	0,6	2,2	0,1	0,2	3,1	0,6	0,0	100
kujawsko-pomorskie	0,3	83,6	0,3	0,3	2,1	0,3	7,1	0,0	0,0	0,1	1,4	0,4	0,0	1,3	1,6	1,3	0,0	100
lubelskie	2,2	0,2	74,6	0,0	0,6	0,2	17,3	0,2	2,4	0,5	0,0	0,5	0,6	0,5	0,2	0,0	0,0	100
lubuskie	6,6	1,8	0,6	48,8	2,8	1,4	6,9	0,5	1,1	0,2	2,8	3,7	0,6	1,8	11,5	9,0	0,0	100
łódzkie	3,7	4,3	1,9	0,6	43,0	2,5	19,2	1,1	1,6	1,2	3,4	6,2	1,8	2,0	5,2	2,2	0,0	100
małopolskie	2,7	1,0	1,4	0,4	1,7	63,6	8,6	0,7	5,1	0,4	0,6	9,2	2,1	0,6	1,3	0,4	0,1	100
mazowieckie	5,5	2,7	1,9	0,9	2,7	4,5	58,5	0,8	1,6	1,0	4,2	5,5	1,0	1,1	6,1	1,7	0,3	100
opolskie	6,7	0,3	0,0	1,0	1,0	1,6	4,5	78,2	0,0	0,0	0,0	5,4	0,0	0,6	0,6	0,0	0,0	100
podkarpackie	0,0	0,0	1,6	0,0	0,0	5,9	4,8	0,3	81,7	0,4	0,0	1,3	3,6	0,1	0,1	0,0	0,0	100
podlaskie	0,3	0,6	0,8	0,0	1,1	0,2	15,3	0,3	0,3	69,6	0,8	0,3	0,0	9,5	0,8	0,0	0,0	100
pomorskie	0,4	5,3	0,1	0,2	0,4	2,2	7,4	0,0	0,2	0,1	79,2	0,4	0,1	1,6	1,2	1,1	0,0	100
śląskie	3,2	0,6	0,6	0,6	1,3	7,7	9,6	2,2	1,1	0,3	1,1	69,6	0,5	0,3	1,0	0,3	0,0	100
świętokrzyskie	0,7	0,0	0,5	0,5	1,9	1,4	11,4	0,0	2,7	0,0	0,2	0,7	78,0	0,0	1,7	0,2	0,0	100
warmińsko-mazurskie	0,4	1,4	0,4	0,0	0,2	0,0	8,7	0,0	0,4	8,5	11,6	0,4	0,0	67,6	0,4	0,0	0,0	100
wielkopolskie	6,0	2,8	0,8	1,8	2,7	2,9	22,6	0,9	0,7	0,4	3,0	4,5	0,7	1,0	46,5	2,6	0,1	100
zachodniopomorskie	0,5	0,7	0,0	2,2	0,1	0,5	4,2	0,0	0,3	0,0	5,2	0,5	0,0	0,4	3,3	82,0	0,0	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Ilustracja 1. Procent prowadzonych przez firmy audytorskie badań podmiotów mających siedzibę w tym samym województwie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

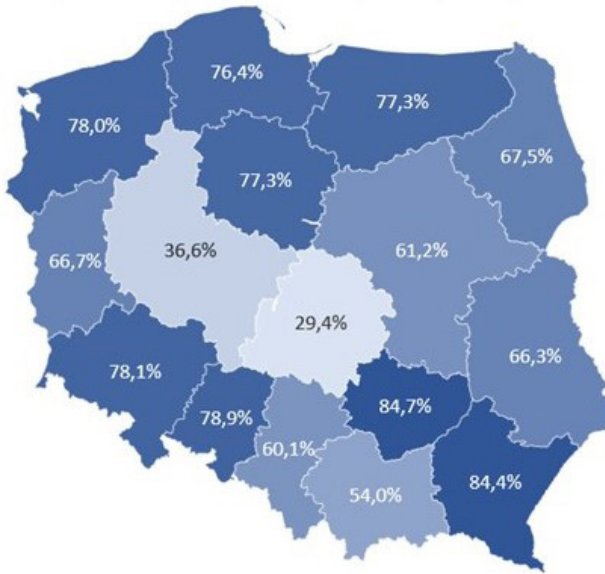
Na potrzeby dokładniejszej analizy populacja firm audytorskich została podzielona na trzy grupy:

- A – firmy audytorskie mające udział w rynku powyżej 1% w całości uzyskanych przychodów z tytułu Badania ustawowego JZP w 2022 r. (TOP12);
- B – pozostałe firmy audytorskie badające JZP oraz firmy audytorskie niebadające JZP, spełniające kryterium dochodowe 1 mln przychodu z tytułu usług atestacyjnych zastrzeżonych dla biegłego rewidenta lub 1 mln pozostałych przychodów;
- C – pozostałe firmy audytorskie niebadające JZP.

Dokładniejszej analizie poddano firmy audytorskie z grup B i C⁶.

⁶ Szczegółowej analizie poddano FA ze zdefiniowanych grup B i C czyli mniejsze FA, a wynik porównano z wynikiem dla całej populacji. Problem wielu biur dotyczy przede wszystkim największych FA – czyli z TOP12. W 10 z 12 województw swoje siedziby mają jedynie mniejsze FA czyli z grup B i C. W przypadku mniejszych podmiotów zwykle nie posiadają one więcej niż jednego biura.

W grupie B, z ponad 12,3 tys. badań, nieco ponad 7 tys. zostało wykonane dla podmiotów mających siedzibę w tym samym województwie. Stanowi to 56,8% ogółu wykonanych badań. Najwięcej badań wykonanych w obrębie województwa zostało przeprowadzonych w świętokrzyskim (84,7%) oraz podkarpackim (84,4%). Bardzo zbliżone do siebie wartości (nieco ponad ¼ badań) występują w kolejnych 6 województwach: opolskim (78,9%), dolnośląskim (78,1%), zachodniopomorskim (78%), kujawsko-pomorskim (77,3%), warmińsko-mazurskim (77,3%) oraz pomorskim (76,4%). Tylko w dwóch województwach wynik ten jest mniejszy niż połowa wykonanych badań – w łódzkim (29,4%) oraz wielkopolskim (36,6%).

Ilustracja 2. Procent wykonanych badań podmiotów mających siedzibę w tym samym województwie – grupa B

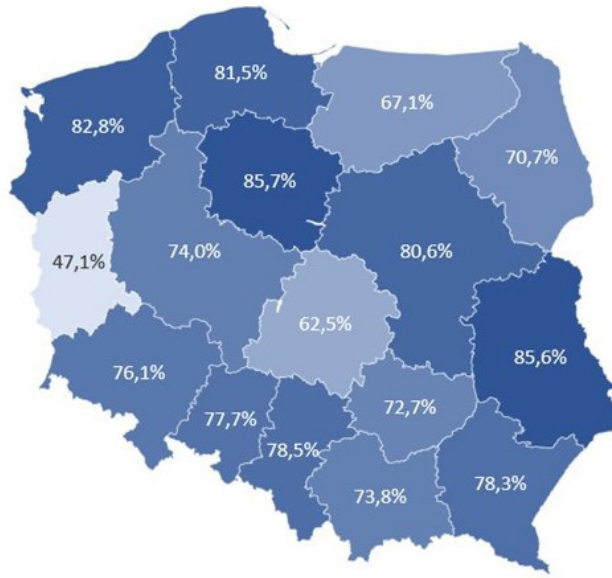
Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

W grupie C, z ponad 13,7 tys. badań ponad 10,3 tys. zostało wykonane dla podmiotów mających siedzibę w tym samym województwie. Jest to ponad ¼ wszystkich wykonanych badań (75,5%). Najwięcej badań podmiotów z tego samego województwa zostało przeprowadzonych w kujawsko-pomorskim (85,7%) oraz lubelskim (85,6%), a ponad 80% również w zachodniopomorskim (82,8%), pomorskim (81,5%) i mazowieckim (80,6%). Najmniej – niemal połowę przeprowadzonych badań w lubuskim a w dalszej kolejności ponad 60% w łódzkim (62,5%) oraz warmińsko mazurskim (67,1%).

Tabela 2. Rozkład procentowy badań wykonanych przez FA z danego województwa według siedziby badanego podmiotu – grupa B

Główna siedziba FA	Siedziba podmiotu																	
	dolnośląskie [%]	kujawsko-pomorskie [%]	lubelskie [%]	lubuskie [%]	łódzkie [%]	małopolskie [%]	mazowieckie [%]	opolskie [%]	podkarpackie [%]	podlaskie [%]	pomorskie [%]	śląskie [%]	świętokrzyskie [%]	warmińsko-mazurskie [%]	wielkopolskie [%]	zachodniopomorskie [%]	Zagranica [%]	Suma końcowa [%]
dolnośląskie	78,1	0,4	0,0	1,2	0,5	1,4	7,7	4,5	0,1	0,0	0,4	1,7	0,0	0,0	3,7	0,3	0,0	100
kujawsko-pomorskie	0,6	77,3	0,0	0,0	0,0	0,6	11,4	0,0	0,0	0,0	2,8	1,7	0,0	1,7	1,7	2,3	0,0	100
lubelskie	3,1	0,3	66,3	0,0	0,8	0,3	23,8	0,0	3,1	0,3	0,0	1,6	1,1	0,3	0,0	0,0	0,0	100
lubuskie	1,8	0,0	0,0	66,7	0,0	0,0	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,3	17,5	0,0	100
łódzkie	4,3	6,0	1,9	0,8	24,9	3,5	20,3	1,3	2,1	1,8	4,4	8,9	2,6	2,8	6,4	3,4	0,0	100
małopolskie	5,2	1,6	2,3	0,7	2,7	54,0	11,9	0,8	4,3	0,6	0,9	8,0	2,5	1,2	1,2	2,3	0,8	100
mazowieckie	4,7	5,0	1,7	0,9	2,3	3,2	61,2	0,6	1,1	0,7	5,9	3,8	0,7	1,2	6,0	1,0	0,1	100
opolskie	8,3	0,8	0,0	0,8	2,3	0,0	1,5	78,9	0,0	0,0	0,0	7,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100
podkarpackie	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	4,1	6,9	0,5	84,4	0,5	0,0	1,2	1,2	0,2	0,2	0,0	0,0	100
podlaskie	0,5	0,5	0,0	0,0	2,4	0,0	19,4	1,0	0,0	67,5	1,0	0,0	0,0	7,8	0,0	0,0	0,0	100
pomorskie	0,5	4,7	0,2	0,3	0,8	1,5	11,1	0,0	0,0	0,2	76,4	0,7	0,2	1,6	0,8	1,0	0,0	100
śląskie	4,7	1,3	0,8	1,2	1,7	8,0	14,9	1,6	1,7	0,3	1,4	60,1	0,3	0,3	1,4	0,4	0,0	100
świętokrzyskie	0,5	0,0	0,0	0,5	0,5	2,2	8,2	0,0	2,2	0,0	0,0	0,0	84,7	0,0	0,5	0,5	0,0	100
warmińsko-mazurskie	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	13,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	77,3	9,1	0,0	0,0	100
wielkopolskie	7,3	2,2	0,6	2,3	2,2	3,5	29,0	0,9	1,0	0,6	2,9	6,4	0,7	1,5	36,6	2,3	0,0	100
zachodniopomorskie	0,0	3,4	0,0	0,8	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0	0,0	13,6	0,0	0,0	0,0	1,7	78,0	0,0	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Ilustracja 3. Procent wykonanych badań podmiotów mających siedzibę w tym samym województwie – grupa C

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Tabela 3. Rozkład procentowy badań wykonanych przez FA z danego województwa według siedziby badanego podmiotu – grupa C

Główna siedziba FA	Siedziba podmiotu																	
	dolnośląskie [%]	kujawsko-pomorskie [%]	lubelskie [%]	lubuskie [%]	łódzkie [%]	małopolskie [%]	mazowieckie [%]	opolskie [%]	podkarpackie [%]	podlaskie [%]	pomorskie [%]	śląskie [%]	świętokrzyskie [%]	warmińsko-mazurskie [%]	wielkopolskie [%]	zachodniopomorskie [%]	Załącznik [%]	Suma końcowa [%]
dolnośląskie	76,1	0,8	2,0	1,9	0,9	2,8	4,3	3,4	0,0	0,1	0,9	2,7	0,1	0,4	2,6	0,9	0,0	100
kujawsko-pomorskie	0,2	85,7	0,4	0,4	2,8	0,2	5,6	0,0	0,0	0,2	0,9	0,0	0,0	1,1	1,5	0,9	0,0	100

Główna siedziba FA	Siedziba podmiotu																	
	dolnośląskie [%]	kujawsko - pomorskie [%]	lubelskie [%]	lubuskie [%]	łódzkie [%]	małopolskie [%]	mazowieckie [%]	opolskie [%]	podkarpackie [%]	podlaskie [%]	pomorskie [%]	śląskie [%]	świętokrzyskie [%]	warmińsko - mazurskie [%]	wielkopolskie [%]	zachodniopomorskie [%]	Zagranica [%]	Suma końcowa [%]
lubelskie	1,1	0,0	85,6	0,0	0,4	0,0	8,9	0,4	1,5	0,7	0,0	0,4	0,0	0,7	0,4	0,0	0,0	100
lubuskie	7,1	2,0	0,7	47,1	3,0	1,5	7,4	0,5	1,2	0,2	3,0	4,0	0,7	2,0	11,4	8,2	0,0	100
łódzkie	2,9	1,9	1,9	0,2	62,5	1,2	17,7	0,9	0,9	0,3	2,1	2,2	0,6	0,7	3,4	0,5	0,0	100
małopolskie	0,1	0,5	0,6	0,1	0,6	73,8	5,1	0,6	5,9	0,1	0,2	10,5	1,7	0,1	0,2	0,0	0,0	100
mazowieckie	1,7	1,1	2,7	0,3	2,2	1,4	80,6	0,1	1,1	1,7	0,9	1,8	0,9	1,5	1,4	0,9	0,0	100
opolskie	5,6	0,0	0,0	1,1	0,0	2,8	6,7	77,7	0,0	0,0	0,0	3,9	0,0	1,1	1,1	0,0	0,0	100
podkarpackie	0,0	0,0	2,8	0,0	0,0	8,3	2,1	0,0	78,3	0,3	0,0	1,5	6,7	0,0	0,0	0,0	0,0	100
podlaskie	0,2	0,7	1,2	0,0	0,5	0,2	13,2	0,0	0,5	70,7	0,7	0,5	0,0	10,4	1,2	0,0	0,0	100
pomorskie	0,4	5,7	0,0	0,1	0,1	2,7	4,4	0,0	0,4	0,1	81,5	0,3	0,1	1,6	1,4	1,2	0,0	100
śląskie	1,8	0,0	0,4	0,1	1,0	7,4	4,6	2,9	0,6	0,2	0,8	78,5	0,7	0,3	0,5	0,2	0,0	100
świętokrzyskie	0,9	0,0	0,9	0,4	3,0	0,9	13,9	0,0	3,0	0,0	0,4	1,3	72,7	0,0	2,6	0,0	0,0	100
warmińsko-mazurskie	0,4	1,5	0,4	0,0	0,2	0,0	8,4	0,0	0,4	8,9	12,1	0,4	0,0	67,1	0,0	0,0	0,0	100
wielkopolskie	3,2	3,2	0,2	1,6	2,4	1,1	6,4	1,0	0,2	0,0	1,9	1,2	0,4	0,3	74,0	2,8	0,0	100
zachodniopomorskie	0,6	0,2	0,0	2,5	0,2	0,6	4,5	0,0	0,3	0,0	3,6	0,6	0,0	0,5	3,6	82,8	0,0	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

3. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby

Analizując udział liczby badań wykonanych dla podmiotów mających siedzibę w tym samym województwie co badająca je firma audytorska, należy zwrócić uwagę również na bardzo ważny czynnik, a mianowicie liczbę podmiotów i badań do wykonania w tym województwie. Jak pokazuje tabela 4. liczba badań wykonywanych przez firmy audytorskie z danego województwa a liczba badań jednostek z danego województwa jest bardzo różnorodna. Nie są one do siebie proporcjonalne. Dla każdego z województw został wyliczony współczynnik pokazujący stosunek liczby wykonanych badań przez firmy audytorskie z tego województwa do liczby badanych podmiotów mających siedzibę w danym województwie. W przypadku gdy wartość współczynnika wynosi 1 można stwierdzić, że popyt równoważy podaż, tzn. gdyby FA z siedzibą w danym województwie realizowały usługi rewizji finansowej tylko w swoim województwie to wykonały je dla wszystkich podmiotów ze swojego województwa, które takie badania zleciły. Wartość poniżej 1 oznacza, iż przy obecnie wykonywanej liczbie badań FA z danego województwa nie byłyby w stanie wykonać wszystkich badań podmiotów, ze swojego województwa (niezbędne jest wykorzystanie przez badane podmioty FA z innych województw, gdyż podaż jest mniejsza niż popyt), natomiast wartość powyżej 1 – FA wykonują więcej badań, niż zlecają podmioty z danego województwa, więc wykonując ich taką samą ilość jak obecnie muszą przeprowadzać je w innych województwach (popyt na badania jest mniejszy niż możliwości przeprowadzania badań przez FA).

W trzech województwach – łódzkim, wielkopolskim i mazowieckim – liczba przeprowadzonych badań przez firmy audytorskie mające w nich siedzibę jest o ponad 30% większa, niż liczba badań podmiotów, jakie zostały przeprowadzone w danym województwie. Liczba badań przeprowadzonych przez audytorów z województwa jest mniejsza od ilości zleceń udzielonych przez zobowiązane podmioty mające tu swoje główne siedziby. Warto również zwrócić uwagę, że jak pokazuje tabela 5., w przypadku wielkopolskiego i mazowieckiego firmy audytorskie z tych województw mają bardzo duży udział w liczbie wszystkich badań przeprowadzonych w skali całego kraju.

Koncentrację badań przeprowadzanych przez firmy audytorskie w poszczególnych województwach przedstawiono poniżej, najpierw w postaci krótkich charakterystyk, a następnie – ilustracji graficznych 4-19.

FA mające siedzibę w województwie dolnośląskim wykonują 4,3% ogółu badań wykonanych w skali kraju (patrz tabela 5.). Z tego 77,1% FA wykonują we własnym województwie. Wielkość FA nie ma większego wpływu na ten udział procentowy. Uwzględniając sąsiednie województwa, czyli lubuskie, wielkopolskie i opolskie wartość ta wzrasta w zależności od wielkości FA do 84,1%-87,4%. W województwie

Tabela 4. Porównanie liczby badań wykonanych przez firmy audytorskie do liczby badań zleconych przez podmioty w tym samym województwie

Województwo	Liczba badań wykonywanych przez FA	Liczba badań podmiotów z województwa	Liczba wykonywanych badań przez FA/ liczba badań podmiotów
dolnośląskie	1.548	2.656	0,58
kujawsko-pomorskie	707	1.384	0,51
lubelskie	623	929	0,67
lubuskie	652	638	1,02
łódzkie	2.291	1681	1,36
małopolskie	2.487	2.821	0,88
mazowieckie	15.273	11.588	1,32
opolskie	312	584	0,53
podkarpackie	745	1.124	0,66
podlaskie	629	700	0,90
pomorskie	1.382	2.145	0,64
śląskie	2.991	3.613	0,83
świętokrzyskie	414	660	0,63
warmińsko-mazurskie	484	720	0,67
wielkopolskie	4.623	3.456	1,34
zachodniopomorskie	756	1166	0,65

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Tabela 5. Udział procentowy firm audytorskich z poszczególnych województw w liczbie wykonanych badań w skali

Województwo	Udział FA z województwa w liczbie badań w skali kraju
dolnośląskie	4,3%
kujawsko-pomorskie	2,0%
lubelskie	1,7%
lubuskie	1,8%
łódzkie	6,4%
małopolskie	6,9%

Województwo	Udział FA z województwa w liczbie badań w skali kraju
mazowieckie	42,5%
opolskie	0,9%
podkarpackie	2,1%
podlaskie	1,8%
pomorskie	3,8%
śląskie	8,3%
świętokrzyskie	1,2%
warmińsko-mazurskie	1,3%
wielkopolskie	12,9%
zachodniopomorskie	2,1%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022
złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

dolnośląskim stosunek liczby badań wykonanych przez FA mieszczące się w tym województwie do łącznej liczby badań wykonanych dla podmiotów mających główną siedzibę w tym samym województwie jest jednym z najniższych w Polsce i wynosi 0,58 (patrz tabela 4.)

Liczba badań wykonanych przez FA mające siedzibę w województwie kujawsko-pomorskim stanowi 2% ogółu badań wykonanych przez polskie FA (patrz tabela 5.). Ogółem 83,6% z tych badań zostało wykonane w województwie kujawsko-pomorskim – procent ten rośnie w przypadku firm audytorskich należących do grupy C - do 85,7%, a w przypadku firm z grupy B jest nieco mniejszy (77,3%). FA audytorskie z kujawsko-pomorskiego wykonują też badania w województwach ościennych – stanowią one w zależności od województwa i grupy do której należy FA do 2,8% liczby wykonanych badań. Uwagę zwraca to, iż całkowita liczba badań jakie wykonały FA z województwa kujawsko-pomorskiego stanowi jedynie nieco ponad połowę (51%) ogółu badań podmiotów mających siedzibą w kujawsko-pomorskim. Współczynnik liczby badań przeprowadzonych przez FA z województwa kujawsko-pomorskiego do liczby badań jakie zleciły tutejsze podmioty wynosi 0,51 (patrz tabela 4.). Jest to najniższy wskaźnik wśród wszystkich województw. Biorąc jednocześnie pod uwagę, iż firmy wykonywały kilkanaście procent swoich badań poza swoim województwem, oznacza to że większość badań podmiotów z kujawsko-pomorskiego wykonały firmy audytorskie z innych województw.

FA mające główną siedzibę w województwie lubelskim wykonały 1,7% ogółu badań przeprowadzonych przez polskie FA (patrz tabela 5.). Niemal $\frac{3}{4}$ z nich wykonanych zostało wykonane dla podmiotów mających siedzibę w tym samym województwie.

W przypadku małych firm (grupa C) odsetek ten był znacznie wyższy i wyniósł 85,6%, natomiast w firmach z grupy B znacznie mniejszy – nieco powyżej 66%. Warto zwrócić uwagę iż znaczący udział w wykonanych badaniach miały te wykonane dla podmiotów z województwa mazowieckiego – niemal 9% w przypadku firm z grupy C i aż 23,8% w przypadku grupy B. W sumie ponad 90% (91,9%) badań zostało wykonane w województwie lubelskim i mazowieckim. Współczynnik liczby wykonanych przez FA z województwa lubelskiego badań do liczby badań jakie zostały wykonane dla podmiotów z lubelskiego wynosi 0,67 (patrz tabela 4.).

FA mające siedzibę w województwie lubuskim wykonały 1,8% ogólnej liczby badań w Polsce (patrz tabela 5.). Około połowa z nich została wykonana na rzecz podmiotów z województwa lubuskiego. W odróżnieniu od innych województw firmy FA z grupy C wykonały we własnym województwie znacząco mniej badań w swoim województwie (47,1%) , niż większe FA z grupy B (66,7%). Jednocześnie FA z grupy C wykonywały badania we wszystkich województwach w Polsce, podczas gdy te należące do grupy B oprócz lubuskiego tylko w województwach ościennych (zachodniopomorskim, wielkopolskim i dolnośląskim) oraz mazowieckim. Łącznie około $\frac{3}{4}$ badań wykonanych było we własnym województwie lub sąsiednim, podobna wartość dotyczy FA z grupy C. W przypadku FA z grupy B – wartość ta wynosi aż 98,2%. Analiza danych ze sprawozdań rocznych wskazuje również na to iż lubuskie charakteryzuje się również dużym udziałem małych FA (grupa C) w ogóle liczby badań prowadzonych przez FA z tego województwa – jedynie co jedenaste badanie prowadziła FA z grupy B. Województwo lubuskie jest jedynym województwem, w którym liczba wykonanych przez FA badań (patrz tabela 4.) jest niemal taka sama jak liczba sprawozdań poddanych badaniu przez podmioty mające w nim siedzibę (współczynnik wynosi 1,02).

FA z województwa łódzkiego wykonują 6,4% ogólniej liczby badań w Polsce (patrz tabela 5.). W sumie jedynie 43% z nich wykonują dla podmiotów z własnego województwa, przy czym większe FA z grupy B – wykonują ich tylko niecałe 30%, a w przypadku małych FA z grupy C udział ten jest ponad dwukrotnie większy i wynosi 62,5%. Znaczą liczbę badań wykonują w graniczącym z łódzkim województwie mazowieckim (około 20%). Stolice obu województw są jednak położone blisko siebie i doskonale skomunikowane (atrakcyjny czas przejazdu łączącą je autostradą jak również regularnie kursującymi pociągami). Ponadto cena badania w mazowieckim jest znacznie wyższa (zarówno jeśli chodzi o medianę jak i średnią) niż w łódzkim (Baklarz, Kreis, 2023). W przypadku FA z grupy B duży udział w liczbie badań mają również te wykonane w sąsiadujących województwach kujawsko-pomorskim, wielkopolskim i śląskim (od 6% do niemal 9%). Warto zauważyć również, że FA z województwa łódzkiego wykonują znacznie więcej badań, niż zlecają podmioty mające siedzibę w tym samym województwie. Liczba ta jest o ponad 1/3 większa, a współczynnik liczby wykonywanych przez FA z danego województwa badań w stosunku do liczby badań jakie zleciły podmioty z tego województwa jest najwyższy wśród

wszystkich województw i wynosi 1,36 (patrz tabela 4.). Warto również zauważyć, iż zarówno mediana jak i średnia cena badania ustawowego podmiotów nieJZP ⁷ należą do najniższych w Polsce i są wyraźnie niższe niż w sąsiadujących województwach (Baklarz, Kreis, 2023).

FA mające główną siedzibę w województwie małopolskim wykonały w 2022 roku 6,9% ogółu badań przeprowadzonych przez polskie FA (patrz tabela 5.). Łącznie 63,6% badań FA audytorskie z małopolskiego wykonały w swoim województwie. W przypadku większych FA (grupa B) – było to nieco ponad połowa (54%), a w przypadku mniejszych udział ten wzrastał do niemal $\frac{3}{4}$ (73,8%). FA wykonywały badania we wszystkich województwach w Polsce, w przypadku FA z grupy C nie badały jedynie sprawozdań podmiotów z woj. zachodniopomorskiego. Uwzględniając województwa ościenne (śląskie, świętokrzyskie i podkarpackie) FA wykonały w nich 80% badań (przy czym FA z grupy B 68,8%, a z grupy C aż 91,9%). Znaczący udział w przeprowadzonych badaniach miały badania podmiotów z mazowieckiego. Współczynnik liczby wykonanych przez FA łącznie badań do liczby badań jakie zostały przeprowadzone dla podmiotów z małopolskiego wyniósł 0,88 (patrz tabela 4.).

FA z województwa mazowieckiego wykonały największą liczbę badań ze wszystkich województw – było 42,5% (patrz tabela 5.). W tym województwie swoje główne siedziby ma 10 z 12 FA z TOP12. Największe FA mające siedzibę w mazowieckim posiadają również biura w innych miastach na terenie całej Polski badające lokalne podmioty, w związku z tym widoczny jest znaczący udział badanych podmiotów z innych województw, szczególnie w wyniku łącznym (dla wszystkich FA). Ogółem 58,5% badań prowadzonych przez FA z tego województwa zostało wykonanych w mazowieckim. W przypadku FA z grupy B udział ten wzrasta do 61,2%, a w grupie C do ponad 80%. FA z mazowieckiego wykonywały badania we wszystkich województwach (dotyczy to wszystkich grup) – poza mazowieckim najwięcej w wielkopolskim, dolnośląskim i śląskim. Mazowieckie obok łódzkiego i wielkopolskiego znajduje się w gronie województw, z których pochodzące FA wykonują znacznie więcej badań niż było zlecone przez podmioty z tego województwa. Współczynnik liczby wykonanych przez FA łącznie badań do liczby badań jakie zostały przeprowadzone dla podmiotów z mazowieckiego wyniósł 1,32 (patrz tabela 4.).

Udział FA z woj. opolskiego w łącznej liczbie przeprowadzonych badań w Polsce jest najmniejszym udziałem spośród wszystkich województw i wynosi zaledwie 0,9% (patrz tabela 5.). Około 78% wykonanych badań zostało przeprowadzonych w ramach woj. opolskiego (niezależnie od przynależności do grupy B lub C). Znacząca ich liczba została przeprowadzona również w sąsiednich województwach dolnośląskim i śląskim, nieco mniejsza łódzkim (grupa B). Łącznie FA z opolskiego w tych województwach wykonały 91,3% badań (97% FA z grupy B i 87,2% z grupy C). Opolskie jest

⁷ Pozostałe podmioty nie będące jednostkami zainteresowania publicznego.

województwem z drugim najniższym współczynnikiem liczby wykonanych przez FA z opolskiego badań w stosunku do liczby badań podmiotów z tego województwa. Wynosi on 0,53 (patrz tabela 4.), co oznacza że nawet gdyby wszystkie FA badały lokalnie prawie połowa badań musiałaby i tak być zlecona podmiotom z innych województw.

FA z województwa podkarpackiego wykonały 2,1% łącznej liczby badań przeprowadzonych przez FA z Polski (patrz tabela 5.). Zdecydowana ich większość została przeprowadzona lokalnie (w tym samym województwie) – 81,7% badań (w tym 84,4% w przypadku FA z grupy B i 78,3% z grupy C). Znacząca część pozostałych badań została wykonana w sąsiednich województwach – najwięcej w małopolskim, a poza tym w świętokrzyskim i lubelskim. Łącznie 92,9% (w grupie B 90,4% i w grupie C 96%) zostało przeprowadzonych we własnym województwie lub ościennym. Znacząca część badań została przeprowadzona również w woj. mazowieckim (szczególnie wśród FA z grupy B – 6,9%). FA praktycznie nie badały w innych województwach. Współczynnik mówiący o liczbie łącznie wykonanych przez FA z podkarpackiego badań w stosunku do ogólnej liczby badań zleconych przez podmioty z tego województwa wyniósł 0,66 (patrz tabela 4.), w związku z tym przy tej samej liczbie wykonanych przez lokalne FA badań 1/3 z nich musiała być zlecona FA z innych województw.

FA z województwa podlaskiego wykonały 1,8% ogółu badań przeprowadzonych przez polskie FA (patrz tabela 5.). Około 70% z nich zostało przeprowadzone lokalnie (w tym samym województwie) następne około 10% w województwie warmińsko-mazurskim, a znaczna liczba również w sąsiadującym województwie mazowieckim. Oba te województwa są bardzo rozległe, ze znacznymi odległościami od ich stolic, więc badania podmiotów znajdujących się w pobliżu ich granic wydają się być bardzo naturalne. Licząc łącznie, w tych trzech województwach FA z podlaskiego wykonały około 94,5% swoich badań. Współczynnik liczby wszystkich badań jakie wykonują FA z podlaskiego do liczby badań jakie zleciły podmioty z tego województwa wyniósł 0,9 (patrz tabela 4.), można więc uznać że możliwości wykonywania badań przez FA z tego województwa są zbliżone do pobytu na badania.

FA z województwa pomorskiego mają 3,8% udziału w łącznej liczbie badań przeprowadzonych przez polskie FA (patrz tabela 5.). Około 80% z nich przeprowadzają we własnym województwie (w tym 76,4% FA z grupy B i 81,5% z grupy C). Znaczącą liczbę badań (około 5%) przeprowadzają również w sąsiednim województwie kujawsko-pomorskim. Ponadto znaczący odsetek badań dotyczy podmiotów z mazowieckiego (w zależności od wielkości FA od 4,4% w grupie C do 11,1% w grupie B). Współczynnik liczby wszystkich badań jakie wykonują FA z pomorskiego do liczby badań jakie zleciły podmioty z tego województwa wyniósł 0,64 (patrz tabela 4.). Liczba badań podmiotów z tego regionu jest więc o mniej więcej 1/3 większa niż w sumie przeprowadziły FA z tego województwa.

FA z województwa śląskiego zajmują trzecie miejsce w Polsce jeśli chodzi o liczbę wykonanych badań i pierwsze wśród województw w których nie mieszczą się FA

z TOP12. Ich udział wyniósł w 2022 roku 8,3% ogółu badań (patrz tabela 5.). W zależności od wielkości FA wykonują od nieco ponad 60% (grupa B) do niemal 80% (grupa C) badań we własnym województwie (łącznie 69,6%). Znaczący udział w liczbie wykonywanych badań mają również pobliskie województwo małopolskie (7,7%) oraz opolskie (2,2%). Łącznie 81,3% badań śląskie FA wykonały w województwie własnym lub jednym z ościennych. Znaczący, niemal 10% udział mają również badania wykonane w mazowieckim. W przypadku większych FA (grupa B) sięga on niemal 15%, a w przypadku mniejszych (grupa C) – 4,6%. Współczynnik liczby wszystkich badań jakie wykonują FA ze śląskiego do liczby badań jakie zleciły podmioty z tego województwa wyniósł 0,83 (patrz tabela 4.). Warto również zauważyć, iż województwo śląskie jest drugim w Polsce jeśli chodzi o popyt na usługi FA w zakresie badań sprawozdań finansowych (patrz tabela 4.) – podmioty ze śląskiego zleciły 3613 badań (z niemal 36 tysięcy w kraju).

Liczba badań wykonanych przez FA ze świętokrzyskiego jest drugą najmniejszą wśród wszystkich województw i wynosi 1,2% (patrz tabela 5.). W sumie 78% badań przeprowadzonych w 2022 roku przez FA ze świętokrzyskiego zostało wykonane we własnym województwie. Co ciekawe wśród większych firm (grupa B) liczba ta jest większa i wynosi 84,7% badań, a w przypadku mniejszych FA (grupa C) – jedynie 72,7%. Znacząca liczba badań przeprowadzona została również w mazowieckim – 11,4% (przy czym w grupie B 8,2% a w grupie C aż 13,9%). Warto zauważyć, że odległość podmiotów z mazowieckiego leżących w pobliżu granicy województwa od FA ze świętokrzyskiego jest znacznie mniejsza niż do Warszawy. Kolejnymi województwami ze znacznym udziałem w liczbie badań są również sąsiednie łódzkie, podkarpackie i małopolskie. Łącznie badania w tych województwach stanowią w zależności od grupy FA od 5 do 7%. Współczynnik liczby wszystkich badań jakie wykonują FA ze śląskiego do liczby badań jakie zleciły podmioty z tego województwa wyniósł 0,63 (patrz tabela 4.). W związku z tym ponad 1/3 badań jakie zleciły podmioty ze świętokrzyskiego musiała być wykonana przez FA z innych województw.

Kolejnym, jeśli chodzi o liczbę badań wykonanych przez FA pochodzące w tego województwa jest warmińsko-mazurskie – z 1,3% udziałem w ogóle przeprowadzonych przez polskie FA badań (patrz tabela 5.). 67,6% z nich zostało wykonane we własnym województwie. W przypadku większych FA (z grupy B było to nawet 77,3%). W warmińsko-mazurskim zdecydowanie dominują małe FA (z grupy C). Wśród badań wykonanych przez FA z warmińsko-mazurskiego jedynie co 20 przeprowadziła FA z grupy B. Z uwagi na wielkość i geografie województwa naturalne zdaje się badanie podmiotów znajdujących się w sąsiednich województwach. Znaczny udział w liczbie badań miały te przeprowadzone w pomorskim, podlaskim i mazowieckim (łącznie od 8,5% do 11,6%), a znacznie mniejszy w woj. kujawsko-pomorskim (1,4%). W pozostałych województwach - nie było prowadzonych badań lub były to bardzo małe ich liczby. Współczynnik liczby wszystkich badań jakie wykonują FA z warmińsko-mazurskiego

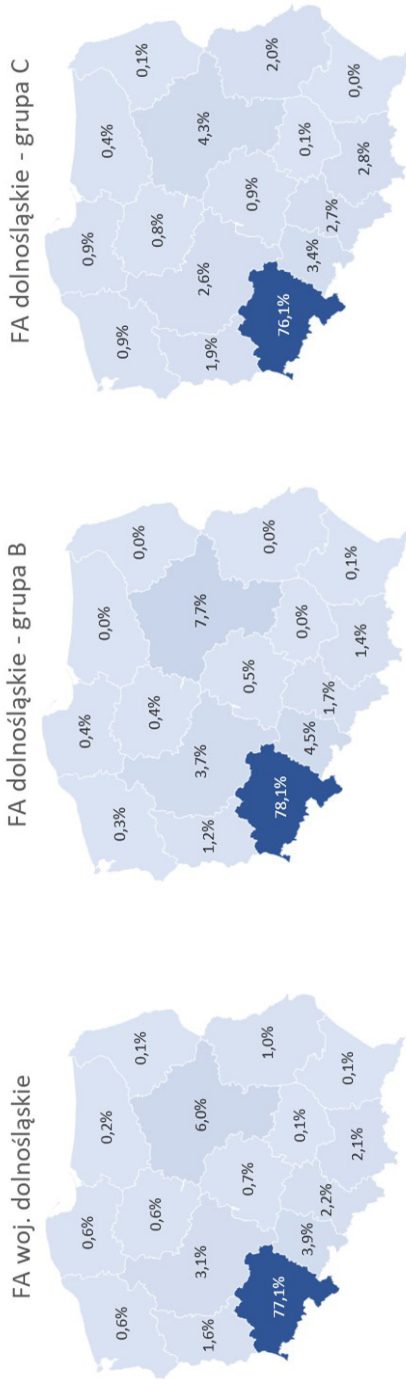
do liczby badań jakie zleciły podmioty z tego województwa wyniósł 0,67 (patrz tabela 4.). W związku z tym co najmniej 1/3 badań jakie zleciły podmioty ze warmińsko-mazurskiego musiała być wykonana przez FA z innych województw.

FA z województwa wielkopolskiego były drugie jeśli chodzi o udział w liczbie badań (patrz tabela 5.) – wyniósł on 12,9% (co ósme badanie w Polsce prowadziła FA z wielkopolskiego). Mieszczą się tu też pozostałe 2.⁸ z FA z TOP12. Za sprawą FA z grup A (TOP12) i B, które znaczną część swoich badań prowadzą w innych województwach (najwięcej w mazowieckim) – we własnym województwie przeprowadzonych zostało jedynie 46,5% badań, a kolejne 22,6% w mazowieckim. W przypadku grupy B wynik ten jest jeszcze mniejszy 36,6% w wielkopolskim i aż 29% w mazowieckim. Duża liczba badań dotyczyła również podmiotów ze śląskiego i dolnośląskiego. Ogólnie większe FA badają podmioty w całej Polsce. Zupełnie inaczej wygląda kwestia FA z grupy C – 74% badań przeprowadziły one we własnym województwie, od 1% do 3,2% w województwach sąsiednich i 6,4% w mazowieckim. Wielkopolskie należy do trójki województw (obok łódzkiego i mazowieckiego) z najwyższym współczynnikiem liczby przeprowadzonych badań przez FA z wielkopolskiego do liczby badań zleconych przez podmioty z tego województwa – wynosi on 1,34 (patrz tabela 4.).

FA z zachodniopomorskiego mają 2,1% udziału w ogóle badań prowadzonych przez polskie FA (patrz tabela 5.). Z ogólnej liczby badań FA z zachodniopomorskiego 82% zostało przeprowadzone we własnym województwie (78% w FA z grupy B i 82,8% w grupie C). W sąsiadujących województwach pomorskim, wielkopolskim i lubuskim FA wykonały ponad 10% swoich badań. Szczególną uwagę zwracają tu FA z grupy B, które w pomorskim wykonały aż 13,6% badań. Znacząca liczba badań została przeprowadzona również w mazowieckim (4,2% w sumie, w tym tylko 2,5% FA z grupy B i 4,5% FA z grupy C). W pozostałych województwach FA nie prowadziły badań albo były to nieliczne przypadki. Współczynnik ilości wszystkich badań jakie wykonują FA ze zachodniopomorskiego do liczby badań jakie zleciły podmioty z tego województwa wyniósł 0,65 (patrz tabela 4.).

⁸ Jak wskazano wcześniej w analizie województwa mazowieckiego pozostałe 10 mieści się właśnie tam.

Woj. dolnośląskie

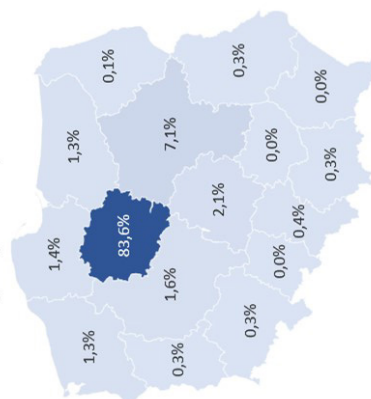

Ilustracja 4. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby – woj. dolnośląskie

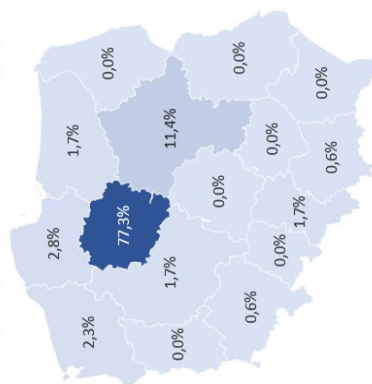
Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Woj. kujawsko-pomorskie

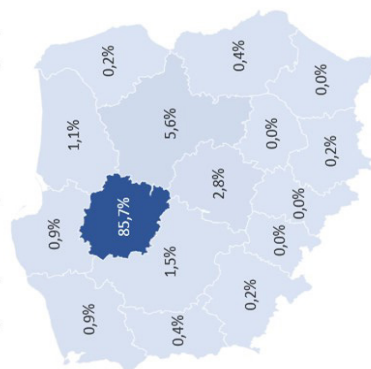
FA woj. kujawsko-pomorskie

FA woj. kujawsko-pomorskie grupa B

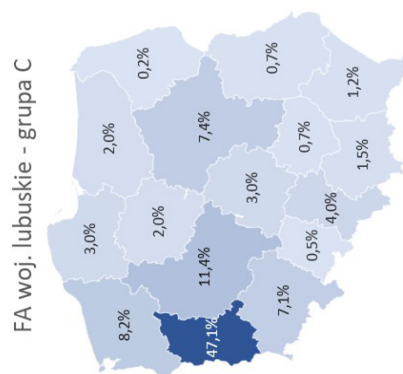
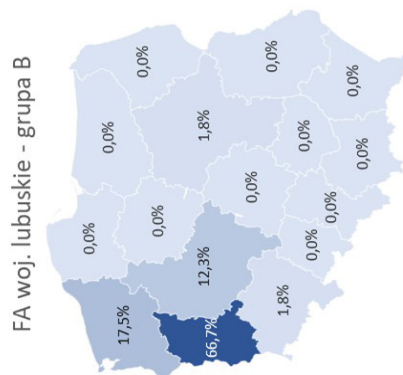
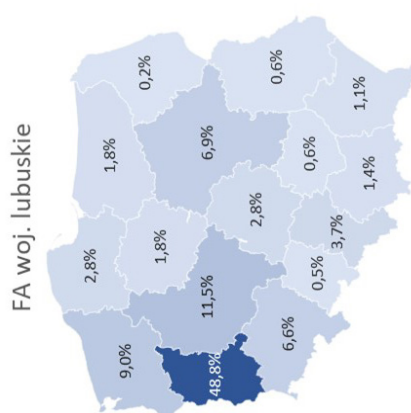
FA woj. kujawsko-pomorskie - grupa C

Ilustracja 5. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby
– woj. kujawsko-pomorskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

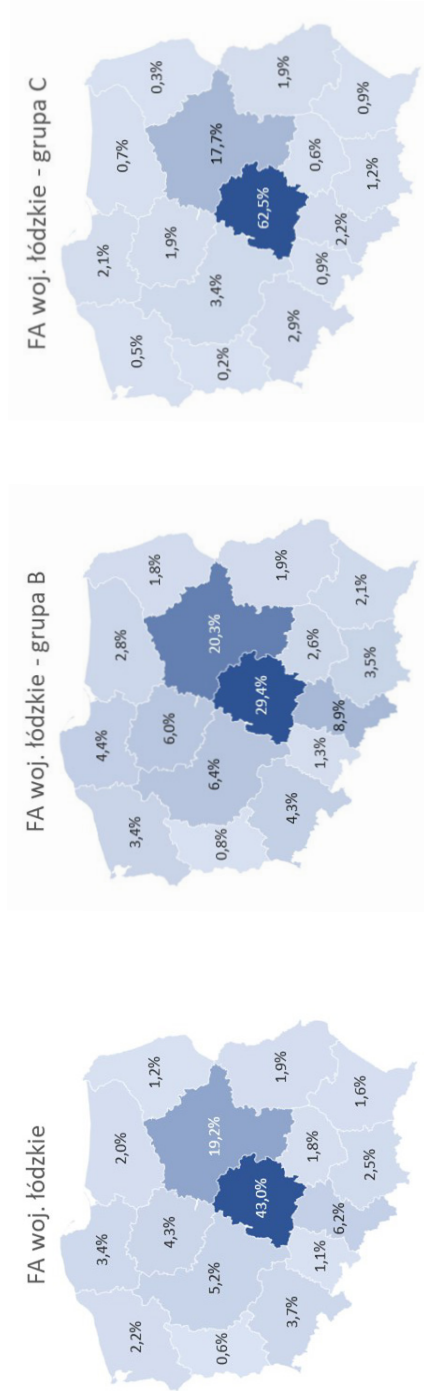
Woj. lubuskie

Plustracja 7. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby – woj. lubuskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Woj. łódzkie

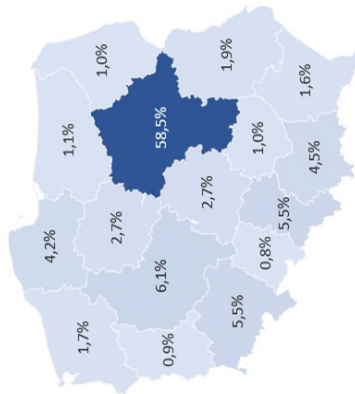

Ilustracja 8. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby – woj. łódzkie

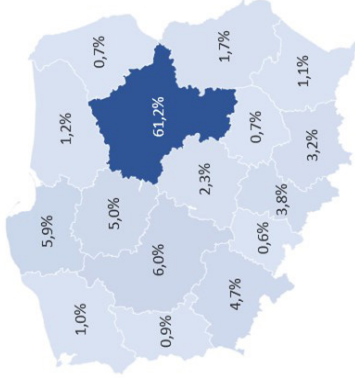
Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Woj. mazowieckie

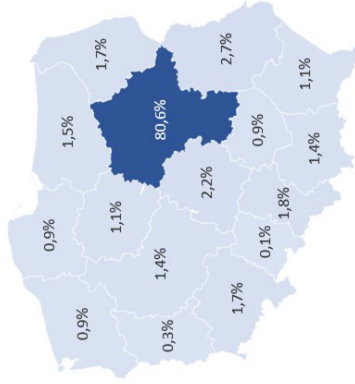
FA woj. mazowieckie

FA woj. mazowieckie - grupa B

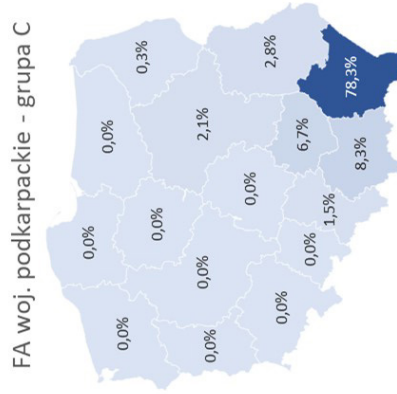
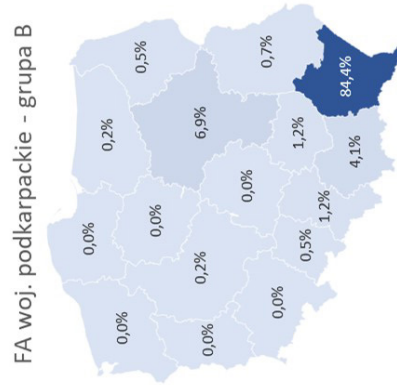
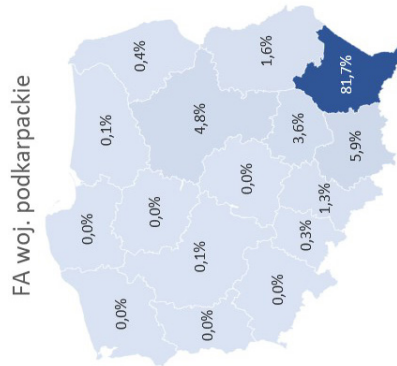
FA woj. mazowieckie - grupa C

Ilustracja 10. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby – woj. mazowieckie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

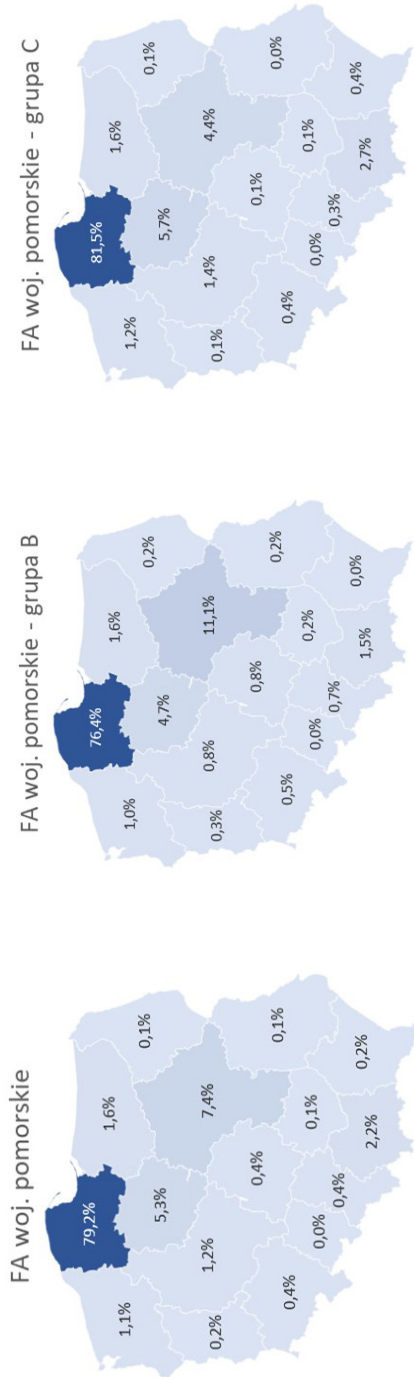
Woj. podkarpackie

Ilustracja 12. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby – woj. podkarpackie

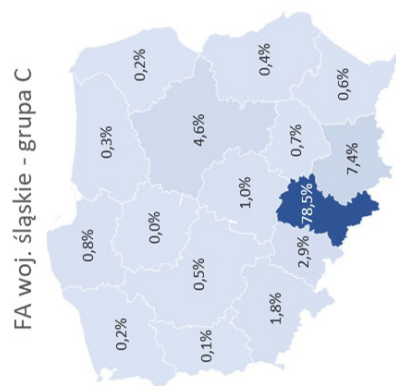
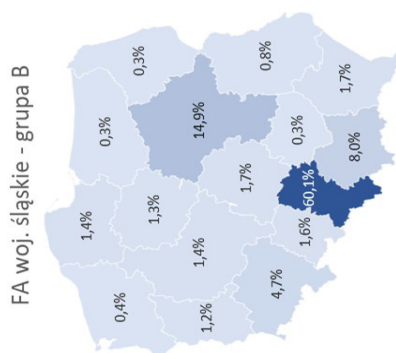
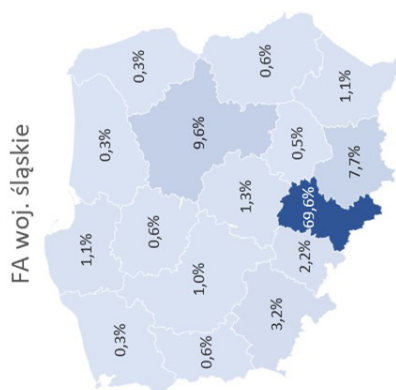
Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Woj. pomorskie

Ilustracja 14. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby – woj. pomorskie
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

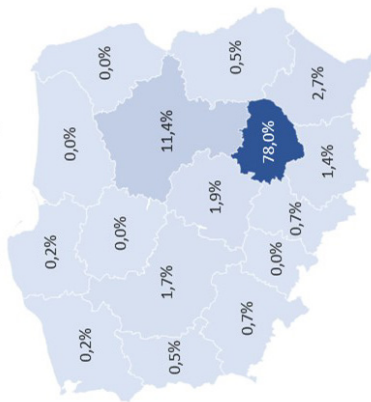
Woj. śląskie

Ilustracja 15. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby – woj. śląskie
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Woj. świętokrzyskie

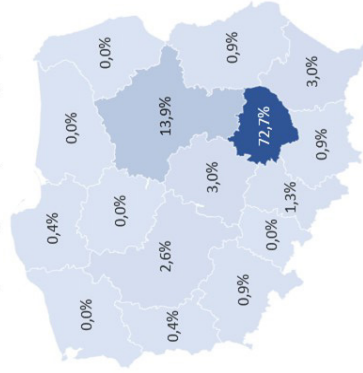
FA woj. świętokrzyskie

FA woj. świętokrzyskie - grupa B

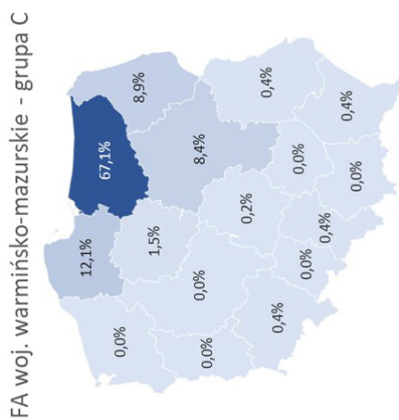
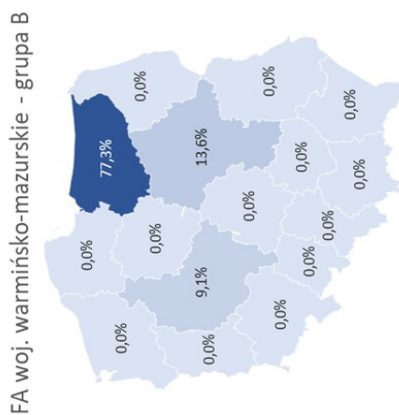
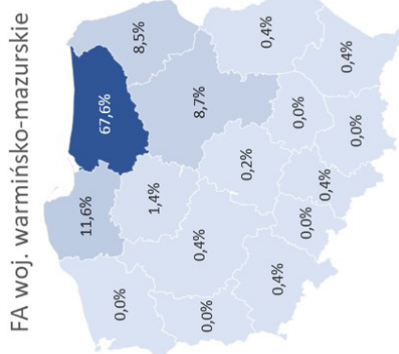
FA woj. świętokrzyskie - grupa C

Ilustracja 16. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby – woj. świętokrzyskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Woj. warmińsko-mazurskie

Ilustracja 17. Koncentracja badań prowadzonych przez firmy audytorskie na województwie swojej siedziby
— woj. warmińsko-mazurskie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy sprawozdań rocznych za rok 2022 złożonych do Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego.

Podsumowanie

Z analizy rozkładu powiązań siedzib firm audytorskich z siedzibami badanych przez nie podmiotów można zauważyć kilka prawidłowości. FA mające siedzibę w mazowieckim i wielkopolskim (znaczący mają tu udział FA z TOP12) badają podmioty w całej Polsce. Jest to ułatwione dzięki biurom, które posiadają większe FA w wielu miastach. Jednocześnie rynek mazowiecki jest największym, jeśli chodzi o liczbę podmiotów i badań sprawozdań finansowych zleconych przez nie firmom audytorskim. Mają w nim udział FA z całej Polski. Warto w tym miejscu zauważyć, że zarówno mediana jak i średnia cena tej usługi w województwie mazowieckim są najwyższe w kraju (Baklarz, Kreis 2023), dzięki czemu jest to atrakcyjny rynek dla FA z całej Polski. Przeprowadzanie badania w tym województwie przez FA z mniejszych województw jest dla tych firm opłacalne. Jednocześnie, ich oferty cenowe FA mogą być dla podmiotów audytowanych bardziej atrakcyjne. Może być również i tak, że w przypadku prowadzonych przez biegłych rewidentów jednoosobowych działalności gospodarczych, mogą oni przenosić się i pracować w dużym mieście nie zmieniając jednocześnie formalnie siedziby swojej firmy audytorskiej.

Z przeprowadzonej analizy wynika także, że FA, szczególnie te mniejsze, prowadzą badania lokalnie – w swoim własnym lub sąsiednim województwie. W tym drugim przypadku może to wynikać z geografii, jak też układu komunikacyjnego kraju. Duże ośrodki miejskie bywają położone przy granicy województw, dzięki czemu – korzystające z usług rewizji finansowej – podmioty z sąsiedniego województwa mają siedziby blisko FA. Podobna sytuacja ma miejsce w województwach o małej powierzchni. Ponadto, w przypadku badanych podmiotów zdarza się, iż ich główna siedziba znajduje się w innym mieście, niż miejsce, gdzie jest prowadzona główna działalność (np. główna siedziba w dużym mieście, a zakłady produkcyjne i magazyny w mniejszej miejscowości). W takim wypadku dla obu stron korzystniejsze jest skorzystanie z lokalnego audytora (dla podmiotu może to być niższa cena badania, a dla FA badanie przeprowadzone w praktyce lokalnie, mimo iż główna siedziba podmiotu mieści się gdzie indziej).

Szczególną uwagę zwracają trzy województwa: łódzkie, mazowieckie i wielkopolskie, w których FA mające główne siedziby właśnie w nich, wykonują w sumie w całej Polsce o około 1/3 badań więcej, niż zostało łącznie przeprowadzonych w ich rodzimych województwach. Aby utrzymać liczbę aktualnie przeprowadzanych badań, FA muszą wykonywać je w innych województwach. Na drugim końcu – znajdują się dolnośląskie, opolskie i kujawsko-pomorskie, gdzie gdyby FA pochodzące z tych województw przeprowadziły jedynie tyle badań ile obecnie, a wszystkie z nich wykonały lokalnie, zaspokoiliby to jedynie pomiędzy 50 a 60% popytu na badania w danym województwie (liczby badań jakie zostały zlecone

przez podmioty z tych województw). W związku z tym, znaczna liczba badań prowadzona była przez FA z innych województw.

Większość badań (we wszystkich FA – 61,1%, a w przypadku FA z grupy C nawet 75,5%) jest wykonywanych we własnych województwach, duża część również w województwach ościennych, co może sugerować, że biegli rewidenci wolą kontakt bezpośredni i badania przeprowadzane osobiście (nie zdalnie). Oczywiście, część czynności może być przeprowadzana zdalnie, co redukuje koszty i ilość potrzebnego czasu (np. potrzebnego na dojazd).

Konkludując można stwierdzić, co następuje:

- firmy audytorskie z siedzibami w różnych miejscach w Polsce badają stosunkowo dużo podmiotów z województwa mazowieckiego;
- „mali audytorzy” w niektórych przypadkach prowadzą działalność gdzie indziej, niż zarejestrowana jest ich siedziba;
- miejsce prowadzenia działalności (np. główna produkcja) niektórych firm znajduje się gdzie indziej, niż adres rejestrowy badanego podmiotu;
- firmy audytorskie posiadają biura lokalne wykonujące badania „lokalnie”, mimo iż formalnie jest to zupełnie gdzie indziej;
- w wielu województwach rozkład położenia dużych miast sprawia, iż firmy audytorskie, wykonując badania blisko swojej siedziby, faktycznie przeprowadzają je w innym województwie; sprzyjają temu – w przypadku mniejszych województw – również stosunkowo mniejsze odległości do miast w województwach sąsiednich, nie bez znaczenia jest tu również stan infrastruktury drogowej czy kolejowej ułatwiający szybki i łatwy dojazd do klienta
- w niektórych województwach (np. mazowieckim) cena badania (średnia, czy mediana) są znacznie wyższe, niż w innych; firmy audytorskie z województw o niższych cenach mogą więc skuteczniej konkurować w regionach droższych;
- w trzech województwa (łódzkie, mazowieckie i wielkopolskie), popyt na badania jest znacznie mniejszy niż możliwości firm audytorskich – obecnie wykonują one o około 1/3 badań więcej niż zostało łącznie przeprowadzonych w ich rodzimym województwie. W związku z tym znaczą część z nich muszą wykonywać w innych regionach kraju.
- w trzech innych województwach (dolnośląskie, opolskie i kujawsko-pomorskie) liczba badań wykonywanych przez mieszczące się tam firmy audytorskie jest znacznie mniejsza od popytu i stanowi pomiędzy 50 a 60% liczby badań jakie zostały zlecone przez podmioty z ich województwa. W tych województwach konieczny jest więc udział w badaniach firm audytorskich z innych regionów.
- większość badań (61,1%) jest wykonywanych w swoich województwach, duża część również w województwach ościennych co może sugerować, że BR wolą kontakt bezpośredni i badania przeprowadzane osobiście (nie zdalnie).

Oczywiście część czynności może być przeprowadzana zdalnie, co redukuje koszty i ilość potrzebnego czasu.

Summa summarum, wnioski z analizy wskazują na to, że firmy audytorskie z całej Polski badają stosunkowo dużo podmiotów z województwa mazowieckiego. W wielu województwach rozkład położenia dużych miast sprawia (oraz dostępna infrastruktura komunikacyjna – taka jak dobrej jakości drogi czy kolej), iż firmy audytorskie, wykonując badania blisko swojej siedziby, realizują je w rzeczywistości w innym województwie. Większość badań jest wykonywana przez firmy audytorskie w swoich województwach, bądź w województwach ościennych. Jednakże firmy audytorskie mające siedzibę w województwie mazowieckim i wielkopolskim (znaczący mają tu udział firmy z TOP12) badają podmioty w całej Polsce. Przeprowadzona analiza ma ograniczenia, które wynikają przede wszystkim z zakresu dostępnych autorowi informacji. Zapewne mogą mieć one znaczenie dla poczynionych obserwacji. Niemniej jednak jego istotność trudno jest dookreślić bez pogłębionych dodatkowych dociekań informacyjnych.

Ograniczenia te ogólnie można scharakteryzować następująco. Po pierwsze, firmy audytorskie, szczególnie te największe, posiadają biura lokalne w wielu lokalizacjach rozsianych po całym kraju. W związku z brakiem w sprawozdaniach rocznych składanych przez firmy audytorskie do PANA informacji o tym, które biuro bądź biura wykonały badanie, tym bardziej że udział w badaniu mogą brać pracownicy z różnych biur oraz centrów usług wspólnych. Do celów analizy konieczne było przypisanie danej usługi do województwa głównej siedziby audytora. Po drugie, geografia Polski (np. wielkość województw, lokalizacja większych miast) oraz różnice w rozwoju infrastruktury poszczególnych regionów mogą zniekształcać pojęcie lokalnego wykonania usługi badania sprawozdania finansowego. Po trzecie, audytor prowadzący jednoosobową działalność gospodarczą w łatwy sposób może zmienić faktyczne miejsce pracy np. wyjeżdżając do dużego miasta w poszukiwaniu klientów (nie zmieniając formalnie siedziby swojej firmy). Po czwarte, główna siedziba badanego podmiotu może być inna niż siedziba w której prowadzona jest faktycznie działalność (magazyny, fabryki). Po piąte, dokładność danych w sprawozdaniach rocznych przekazywanych do PANA

Przedstawiona analiza przyjętego problemu badawczego pozwala na stworzenie szczególnego obrazu praktyki świadczenia usług badania sprawozdań finansowych w Polsce, a sposób jego realizacji nie ma żadnego prawzoru. Dzięki zmuśnemu wykorzystaniu bez mała 1000 sprawozdań rocznych, przedstawianych Polskiej Agencji Nadzoru Audytowego przez firmy audytorskie/biegłych rewidentów, możliwe było – syntetyczne w tym tekście – nakreślenie pewnych aspektów polityki biznesowej stosowanej przez firmy audytorskie z siedzibami w różnych regionach Polski. Analiza ta w żadnym razie nie wyczerpuje wieloaspektowego „rozpoznawania” tejże polityki. Stanowić jednak może asumpt do podejmowania kolejnych badań np. nad warunkami, okolicznościami i przesłankami zmian w ich „geograficznym” funkcjonowaniu.

Takie badania mogą służyć coraz lepszemu rozpoznawaniu sposobu funkcjonowania różnych firm audytorskich w Polsce, nie tylko tych największych. Ze względu na ogólnoświatowe i występujące w naszym regionie uwarunkowania gospodarcze oraz mając na uwadze rozwój różnych technologii komunikacyjnych, interesujące byłoby ich powtórzenie po upływie najbliższej dekady.

Przedstawione w opracowaniu ustalenia mogą być także asumptem do międzynarodowych analiz porównawczych, jeśli byłyby one przeprowadzane w różnych krajach UE, w podobnej konwencji i – jednocześnie – byłyby osadzone na gruncie kryteriów porównań ustalonych dla tych krajów jako uniwersalne.

Bibliografia

- Baklarz A., Kreis M. (2023), *Usługi firm audytorskich w 2022 roku na podstawie sprawozdań rocznych. Wybrane zagadnienia*, <https://pana.gov.pl/wp-content/uploads/2023/05/Uslugi-firm-audytorskich-w-2022-roku-na-podstawie-sprawozdan-rocznych.pdf> [dostęp: listopad 2023].
- Chrostowska E., Koleśnik K (2021), *Kontynuacja działalności w raportach finansowych spółek giełdowych w okresie pandemii COVID-19 – wyniki badania empirycznego*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*; 45 (3): 9-28.
- Chrostowska E. (2023), *Ocena kontynuacji działalności dokonana w raportach finansowych przez zarządy spółek giełdowych z sektora nieruchomości w Polsce w czasie pandemii COVID-19*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*; 47 (2): 11-33.
- Czerny M. (2020), *Etyka muzułmańskiego audytora*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*; 108 (164): 229-240.
- Frendzel M., Firkowska-Jakobsze Z (2022), *Implementacja wymagań ESEF przez spółki z sWIG80*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*; 46 (3): 9-25.
- Hyży M. (2023), *Wpływ pandemii COVID-19 na wyniki finansowe wybranych przedsiębiorstw branży deweloperskiej i motoryzacyjnej*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*; 47 (1): 39-54.
- Kobiela-Pionnier K. (2023), *(Nie)poprawność raportów finansowych w formacie ESEF wybranych polskich emitentów giełdowych*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*; 47 (3): 59-76.
- Kotyła C., Hyży M. (2021), *Zagrożenia etyczne i zabezpieczenia. Przypadek biegłych rewidentów regionu gdańskiego*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*; 45 (2): 121-144.
- Malchev B., Bozhinovska-Lazarevska Z. (2021), *Nowe wyzwania Międzynarodowego kodeksu etycznego IFAC. Przypadek Republiki Północnej Macedonii*, *Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości*; 45 (2): 145-160.

Zyznarska-Dworczak, B. (2022), *Financial and ESG reporting in times of uncertainty*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, 46(4), 161-180.

Akty prawne

Ustawa o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym z dnia 11 maja 2017 r., Dz. U. z 2023 r. poz. 1015.

Ustawa o rachunkowości z dnia 29 września 1994 r., Dz.U. z 2023 r. poz. 120

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 537/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie szczegółowych wymogów dotyczących ustawowych badań sprawozdań finansowych jednostek interesu publicznego, uchylające decyzję Komisji 2005/909/WE.

Audyt wewnętrzny wobec programów etycznych

ŁUKASZ MAŁECKI-TEPICHT

(<https://orcid.org/0000-0001-6587-4372>)

Streszczenie

Cel: Celem opracowania jest zaprezentowanie propozycji delimitacji (wyznaczania granic) przestrzeni audytu wewnętrznego w obszarze programów etycznych organizacji, w świetle projektu nowych Globalnych Standardów Audytu Wewnętrznego.

Metodyka/podejście badawcze: W opracowaniu wykorzystano analizę komparatystyczną, analizę krytyczną oraz metodę opisową proponowanego modelu.

Wyniki: Głównymi ustaleniami wynikającymi z przeprowadzonych analiz są: identyfikacja nowych szans, jakie daje zmiana Globalnych Standardów Audytu Wewnętrznego w obszarze audytu programów etycznych, ilustracja wyzwań w obszarze analizy poziomów dojrzałości etycznej organizacji oraz przedstawienie listy zadań audytowych w obszarze etyki: pożądaných, ewentualnie dopuszczalnych i niezalecanych.

Ograniczenia/implikacje badawcze: Zaproponowana systematyka zadań audytowych w obszarze etyki w perspektywie Standardów jest propozycją do dyskusji, wynikającą m.in. z doświadczenia autora. Jej pozytywnemu lub negatywnemu zweryfikowaniu może służyć dalszy rozwój Globalnych Standardów Audytu Wewnętrznego oraz ewentualne oficjalne stanowiska Instytutu Auditorów Wewnętrznych, w tym oddziałów krajowych Instytutu.

Oryginalność/wartość: Jest to pierwsza publikacja porównująca zmianę jakościową oraz ilościową pomiędzy dotychczasowymi Międzynarodowymi standardami praktyki zawodowej audytu wewnętrznego, obowiązującymi od 2017 roku, których nowelizacja pod nazwą Globalnych Standardów Audytu Wewnętrznego została przedstawiona w 2023 roku i zostanie wdrożona w latach 2024 – 2025.

Słowa kluczowe: audyt wewnętrzny, programy etyczne, poziomy dojrzałości etycznej, Globalne Standardy Audytu Wewnętrznego

Wprowadzenie

Temat artykułu obejmujący audytowanie programów etycznych oraz pytania, na które autor próbuje odpowiedzieć są konsekwencją osobistego zaangażowania autora w wiele przedsięwzięć z zakresu ładu organizacyjnego, obejmującego m.in. kształtowanie komponentów infrastruktury etycznej. Należy w tym miejscu podkreślić, że zarówno rola audytu wewnętrznego jak i narzędzia kształtowania ładu organizacyjnego ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień etycznych ulegały ewolucji. Zmiany w obu badanych obszarach wpłynęły na postrzeganie, jak również funkcjonowanie audytu wewnętrznego oraz efektywność programów etycznych w organizacjach.

Historia audytu wewnętrznego sięga lat 40-ych XX wieku. Od tego czasu rola oraz pozycja tej funkcji w biznesie ulegała istotnym zmianom. Pierwotnie zakładano, że audytorzy wewnętrzni – korzystając z podobnego do biegłych rewidentów instrumentarium analitycznego – są w stanie wcześniej wykryć pewne zagadnienia (np. nieprawidłowości), zanim zrobi to biegły rewident w czasie badania sprawozdania¹. Audyt wewnętrzny ewoluował z funkcji, którą można nazwać „wewnętrzną rewizją finansową” do funkcji zapewniającej i doradczej, istotnie wykraczającą poza zagadnienia związane z potwierdzeniem wiarygodności sprawozdawczości finansowej. Jak twierdzą Teck-Heang i Ali przez ostatnie 30 lat audytor wewnętrzny odgrywał rolę wzmacniającą (Teck-Heang, Ali, 2008, s. 1). Dziś oczekuje się od audytorów wewnętrznych nie tylko usprawniania procesu sprawozdawczości finansowej, ale świadczenia usług o wartości dodanej w wielu obszarach funkcjonowania organizacji (Teck-Heang, Ali, 2008, s. 1). W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że obecnie audytorzy wewnętrzni realizują dwa rodzaje zadań:

- zapewniające (*assurance*) – czyli takie, w których audytor wewnętrzny zapewnia kierownictwu organizacji (np. zarządowi spółki) ocenę danego

¹ Różnicę tę widać w nazwach zawodów w języku angielskim, gdzie audytor wewnętrzny to internal auditor, a biegły rewident to external auditor. Ta odrębność wynika z pierwotnego zamysłu, jakim było realizowanie podobnych zadań przez przedstawicieli obu zawodów – z tą różnicą, że audytor wewnętrzny pracuje przez cały rok, wewnątrz organizacji, a nie tylko w okresach badania sprawozdania finansowego. Obecnie różnic – zarówno metodycznych, jak również dotyczących koncepcji istnienia tych dwóch profesji jest znacznie więcej.

- procesu lub obszaru, np. w kategoriach jego skuteczności, efektywności lub poziomie dojrzałości;
- doradcze (*consulting*) – czyli takie, w których audytor wewnętrzny wspiera dany proces lub obszar, zgodnie z posiadanymi przez audytora wewnętrznego kompetencjami.

Można uznać, że obszar audytowy, nazywany również spektrum audytu lub przestrzenią audytową, jest wyznaczany przez analizę ryzyka oraz przez kompetencje pracowników audytu wewnętrznego, a więc ich wiedzę, umiejętności, doświadczenie i postawę.

Audytorzy wewnętrzni coraz częściej realizują również zadania związane z etyką biznesu, zarówno w formie zadań zapewniających, jak również w formie zadań doradczych. Jak twierdzą przedstawiciele Instytutu Auditorów Wewnętrznych (dalej: IIA)²: „*Interesariusze postrzegają działalność zapewniającą jako kluczową i należy zachować równowagę w pracy, aby to odzwierciedlić. Jednak, audytorzy są również mobilizowani do realizacji działalności zapewniającej lub doradczej, tam gdzie audytor ma kompetencje, zasoby i wsparcie ze strony interesariuszy*” (Witzany, Harrington, 2016, s. 5).

Do katalizatorów zmian w obszarze etyki biznesu autor zalicza przede wszystkim:

- 1) zarządzanie ryzykiem (utruty) reputacji i dostrzegalne zainteresowanie biznesu związkami pomiędzy odpowiedzialnością a zaufaniem, co zwykle jest następstwem kryzysów wizerunkowych lub finansowych,
- 2) zmiany prawa, które wymuszają działania zgodnościowe (*compliance*) w celu dostosowania się organizacji do wymogów zewnętrznych, w tym podwyższenia standardów etycznych.

Warto też mieć na uwadze, co podkreśla Fukuyama, że „*Bardziej formalne normy i zasady (...) przyjmują z reguły formę pisanych praw, konstytucji, regulacji, (...) albo wewnątrzorganizacyjnych okólników.*” (Fukuyama, 2003, s. 176). Można więc sądzić, że na kształtowanie ładu etycznego mają wpływ regulacje: zewnętrzne, jak i wewnątrzorganizacyjne. Praktyka biznesowa pokazuje dodatkowo, że regulacje wewnętrzne są odpowiedzią na oczekiwania regulatorów lub interesariuszy. Prowadzi to do wniosku, iż zachowania etyczne w organizacji mogą być odpowiedzią zarówno na wymogi prawa³, jak również oczekiwania klientów bądź akcjonariuszy.

² Globalny Instytut Auditorów Wewnętrznych ma siedzibę w USA i funkcjonuje pod nazwą The Institute of Internal Auditors – IIA. W Polsce oddziałem IIA jest Stowarzyszenie Instytut Auditorów Wewnętrznych, wobec którego używa się również skrótu IIA Polska. Ze względu na instytucjonalny charakter autorstwa dokumentów wydawanych przez Instytut, cytowane tu dokumenty będą określane jako wytworzone przez IIA.

³ Np. w 2016 roku parlament francuski przyjął ustawę dotyczącą zwalczania korupcji i przejrzystości prowadzenia biznesu, znaną szerzej pod nazwą Sapin II, wprowadzającą obowiązki dla

Głównym celem niniejszego opracowania jest wskazanie na konieczność podejmowania działań związanych z wyznaczeniem spektrum audytu wewnętrznego w obszarze etycznym. Aby zrealizować powyższy cel niezbędne jest zidentyfikowanie obszarów, w których mogą być realizowane zadania audytowe, związane z realizacją programów etycznych w organizacjach. Adekwatnym – do tak postawionego celu – jest pytanie: *W jakim zakresie audyt wewnętrzny może przyczynić się do poprawy etyki organizacji? A co za tym idzie: Czy audyt wewnętrzny może realizować zadania zapewniające oraz doradcze w obszarze związanym z etyką, wnosząc istotną wartość dodaną w doskonalenie poziomu dojrzałości organizacji⁴ w tym zakresie?*

Podejmując się próby sformułowania odpowiedzi na powyższe pytania, autor stawia trzy pytania pomocnicze:

- 1) W jaki sposób Globalne Standardy Audytu Wewnętrznego, przyjęte przez IIA 13 grudnia 2023 roku (IIA 2023a) wpływają na prawomocność objęcia kwestii etycznych zadaniami audytowymi?
- 2) W jakim stopniu udostępnione – dla audytorów wewnętrznych przez IIA – przewodniki praktyczne mogą przyczynić się do efektywności realizowanych audytów programów etycznych oraz – ewentualnie – jakich zmian wymagają?
- 3) Jakie zadania może realizować audyt wewnętrzny w obszarze etyki – w celu zapewnienia bezstronności i obiektywizmu – a jakie nie są wskazane?

Wnioskowanie przeprowadza w drodze:

- nakreślenia obszaru analizy,
- przeprowadzenia analizy komparatystycznej regulacji IIA: z roku 2017 oraz z 2023, służącej identyfikacji zadań audytorów wewnętrznych w obszarze etyki, a następnie
- przedstawia analizę krytyczną poziomów dojrzałości etycznej, które zostały wyspecyfikowane w Przewodniku Praktycznym opublikowanym przez IIA w 2012 roku.

1. Obszar analizy

Jak zauważają Gasparski, Lewicka-Strzałecka, Bąk i Rok: fundamentem kapitalizmu etycznego jest przekonanie, że *„u podstaw prowadzenia biznesu, oprócz konsekwentnie przestrzeganych regulacji prawnych, leży dobro publiczne. Każde przedsiębiorstwo jest zatem aktorem na globalnej scenie, który w poczuciu społecznej*

określonych grup podmiotów w zakresie m.in. posiadania kodeksu etyki, opisującego zachowania pożądane i zakazane, jak również mechanizmów chroniących sygnalistów.

⁴ Organizacją zgodnie z nazewnictwem stosowanym przez Instytut Audytorów Wewnętrznych może być zarówno organizacja gospodarcza, jak również instytucja publiczna, bądź pozarządowa.

odpowiedzialności dostosowuje swoje systemy zarządzania do oczekiwań płynących ze strony różnorodnych grup interesariuszy” (Gasparski i in. 2009, s. 26). W tym aspekcie ważne jest więc osadzenie zagadnień etycznych w kontekście odpowiedzialności organizacji wobec szerokiego kręgu interesariuszy, funkcjonujących w określonych ramach instytucjonalnych. Dalsze w tym tekście analizy, odnoszące się do audytowania zagadnień etycznych, autor przeprowadza w perspektywie neoinstytucjonalnej, uznając ją za najbardziej odpowiednią dla rozpoznawania podjętego zagadnienia. To podejście wzmacnia fakt, iż instytucje mogą mieć charakter formalny oraz nieformalny, jak również, że dzielą się na trzy grupy (w myśl koncepcji autorstwa Richarda Scotta): instytucje regulacyjne, instytucje normatywne i instytucje kulturalno-poznawcze (Marczewska, 2016, s. 188), co może być istotne dla badania kwestii etyki biznesu odnoszącej się do ich działalności.

Rozpoznawanie tytułowego problemu silnie wiąże się z etyką biznesu, infrastrukturą etyczną i programem etycznym.

Lewicka-Strzałecka definiuje etykę biznesu jako formułowanie i analizę reguł etycznych w świecie gospodarczym (Lewicka-Strzałecka 1997, s. 56). W celu bardziej klarownej ilustracji prezentowanych zagadnień, autor proponuje doprecyzować, że *etyka biznesu* obejmuje zbiór zasad i wartości odpowiedzialnego biznesu, którego skutkiem jest uzasadnione⁵ zaufanie interesariuszy. *Infrastruktura etyczna* z kolei, to komponent ładu organizacyjnego dotyczącego etyki, który obejmuje zarówno reguły, jak i przypisanie odpowiedzialności za ich realizację w organizacji. Dla przykładu, w sektorze publicznym, Międzynarodowy Fundusz Walutowy do infrastruktury etycznej zalicza:

- stronę internetową (dedykowaną sprawom etyki),
- infolinię (*Integrity Hotline*), dzięki której istnieje możliwość anonimowego zawiadomienia (sygnalizacji) o nieprawidłowościach, 7 dni w tygodniu, 24 godziny na dobę,
- edukację etyczną oraz nadzwyczajne szkolenia etyczne,
- stałą współpracę w obszarze etyki z innymi organizacjami, np. z ONZ (w ramach Sieci ds. Etyki) (The Fund, 2010, s. 12-13).

Mianem *programu etycznego* z kolei określa się proces kształtowania infrastruktury etycznej oraz oceny jej skuteczności. Przy czym, przez skuteczność działania w zakresie etyki rozumie się zdefiniowanie profesjonalizmu organizacji, zadeklarowanie głównych wartości, odpowiednich dla wszystkich obszarów specjalności oraz wdrożenie:

- etycznych wskazówek,
- organizacyjnej infrastruktury oraz procedur,

⁵ Uzasadnione, w rozumieniu angielskiego wyrażenia *reasonable*, to znaczy mający podstawy do wzbudzenia zaufania.

- edukacji i szkoleń z zakresu etyki,
- usługi konsultacji etycznych wewnątrz organizacji,
- ciągłej oceny i doskonalenia (Soskolne, Siesward, 1998, s. 111-112).

W niniejszym wywodzie, w analizach prowadzonych w odniesieniu do funkcji audytu wewnętrznego wykorzystana będzie koncepcja myślenia o tytułowej kwestii, która została zaproponowana przez IIA. Bowiem wypracowane przez IIA standardy, w tym zakresie, uznawane są za kierunkowe zarówno w Polsce, jak również na świecie. Instytut Auditorów Wewnętrznych skupia 235 tysięcy członków w 180 oddziałach na całym świecie. W związku z powyższym koncepcje wypracowane w IIA rezonują w organizacjach, w których audyt jest prowadzony.

W rozumieniu IIA, audyt wewnętrzny jest działalnością niezależną i obiektywną, której celem jest przysporzenie wartości i usprawnienie działalności operacyjnej organizacji. Polega na – systematycznej i dokonywanej w uporządkowany sposób – ocenie procesów: zarządzania ryzykiem, kontroli i ładu organizacyjnego, i przyczynia się do poprawy ich działania. Pomaga organizacji osiągnąć cele dostarczając zapewnienia o skuteczności tych procesów, jak również poprzez doradztwo (IIA 2016, s. 3).

Z powyższego wynika, że można zidentyfikować komponenty funkcjonowania organizacji, które są weryfikowalne – a więc audytorzy wewnętrzni mogą je ocenić. A w przypadku, gdy któregoś z elementów infrastruktury etycznej nie ma – możliwe jest zrealizowanie audytowego zadania doradczego, które może pozwolić uzupełnić infrastrukturę etyczną o brakujący komponent.

2. Analiza komparatystyczna standardów audytu wewnętrznego

Dla rozpoznawania profesjonalizmu w obszarze audytu wewnętrznego kluczowe są treści dokumentów, które prezentują standardy wykonywania zawodu audytora wewnętrznego. Analiza ich treści, w szczególności w okresie, kiedy następuje nowelizacja, pozwoli zidentyfikować kierunek zmian zachodzących w profesji audytora wewnętrznego i zdiagnozować sposób skoncentrowania uwagi na zagadnieniach programów etycznych.

W tym miejscu, przedmiotem analizy komparatystycznej będzie treść zaakceptowanych w grudniu 2023 roku Globalnych Standardów Audytu Wewnętrznego (ang. *Global Internal Audit Standards*, zwanych dalej GIAS 2023 (IIA, 2023a) oraz dotychczasowych *Międzynarodowych standardów praktyki zawodowej audytu wewnętrznego* (ang. *International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing*, zwanych dalej IPPF 2016 (IIA, 2016)).

Jak podkreśla Anthony Pugliese, prezes IIA: „Ustalanie standardów odbywa się zgodnie z rygorystycznym procesem i ma na celu zaspokojenie podstawowych

potrzeb zawodu i służy interesowi publicznemu” (IIA, 2023b, s. 3). Opublikowanie nowych oraz przetłumaczonych Standardów zostało zaplanowane na I kwartał 2024 roku (IIA, 2023c). Jednak organizacje, które stosują IPPF 2016, będą miały rok na dostosowanie się do nowych wymagań, co oznacza że dokumentację ładu organizacyjnego audytu wewnętrznego należy zmienić i dostosować do GIAS 2023 w 2025 roku. GIAS 2023 z pewnością więc zastąpią IPPF 2016 w latach 2024-2025.

GIAS 2023 przewidują istotną zmianę struktury i sposobu prezentacji wymagań. Standardy i wytyczne wdrożeniowe są przedstawione w pięciu domenach, z których każda odnosi się do kluczowych aspektów zawodu. Domeny⁶, w ramach których regulowane są oczekiwania wobec audytu wewnętrznego obejmują (IIA, 2023a):

- Domena I – *Cel audytu wewnętrznego* ujednocila opisy zawodu, które były rozproszone w różnych komponentach wcześniejszych regulacji.
- Domena II – *Etyka i profesjonalizm* obejmuje Kodeks Etyki⁷ i standardy odnoszące się do postępowania praktyków zawodu audytu wewnętrznego oraz wzbogacona jest o standardy dotyczące należytej staranności zawodowej.
- Domena III – *Zarządzanie funkcją audytu wewnętrznego* wyjaśnia kwestię organów odpowiedzialnych za prawidłowe funkcjonowanie audytu wewnętrznego. Zmiana ta po raz pierwszy określa ważne obowiązki rady⁸

⁶ W wersji angielskiej dokumentu użyto terminu „Domain”, jak również w wersji polskiej został on przetłumaczony jako „Domeny”. Pomimo, że istnieją bardziej adekwatne w języku polskim sformułowania (obszary, dziedziny), autor używa oryginalnego nazewnictwa zastosowanego przez IIA w omawianych dokumentach.

⁷ W celu rozróżnienia dwóch różnych zagadnień tj. etyki organizacji i etyki audytu wewnętrznego, konsekwentnie stosując nazewnictwo wynikające zarówno z IPPF 2016, jak również w GIAS 2023 – autor używa terminu „Kodeks Etyki” w odniesieniu do etyki audytorów wewnętrznych oraz „kodeks etyki” w odniesieniu do uregulowania etyki organizacji.

⁸ W perspektywie standardów rada to organ najwyższego szczebla odpowiedzialny za ład organizacyjny, taki jak: rada dyrektorów, komitet albo inny organ, któremu rada dyrektorów przekazała określone funkcje (na przykład komitet audytu), rada niewykonawcza/nadzorcza w organizacji, która posiada więcej niż jeden organ nadzorczy, rada zarządzających lub powiernicza, grupa wybranych urzędników lub nominatów politycznych. Jeśli rada nie istnieje, słowo „rada” odnosi się do grupy lub osoby, której powierzono obowiązki w zakresie ładu organizacyjnego (...). Zdaniem autora na tym tle mogą powstać problemy interpretacyjne, ponieważ w polskich spółkach kapitałowych słowo „rada” najczęściej odnosi się do rady nadzorczej, co byłoby ograniczające. Mając na uwadze dotychczasowe rozumienie słowa „rada” – nadal interpretacja w języku polskim będzie zależeć od kontekstu i charakteru organizacji. Czasem będzie to rzeczywiście rada nadzorcza, ale w pewnych sytuacjach może to być ściśle kierownictwo danej organizacji, w której działa audyt np. minister, prezes, dyrektor lub rektor.

w zakresie wspierania skutecznego audytu wewnętrznego i odnosi się do tego, w jaki sposób zarządzający audytem wewnętrznym może wspierać radę w wypełnianiu jej obowiązków.

- Domena IV – *Zarządzanie funkcją audytu wewnętrznego* wyjaśnia rolę zarządzającego audytem wewnętrznym i zapewnia wytyczne dotyczące realizowania funkcji audytu wewnętrznego.
- Domena V – Wykonywanie usług audytu wewnętrznego obejmuje dodatkowe wymagania i praktyki w zakresie efektywnego świadczenia usług audytu wewnętrznego.

W GIAS 2023 słowo etyka w różnych odmianach pojawia się 37 razy, podczas gdy w IPPF 2016, obowiązujących w latach 2017-2023, nieco mniej – 33 razy. Jako przymiotnik – odnoszący się do atrybutu audytu, bądź organizacji, słowo etyczny w różnych odmianach w GIAS 2023 pojawia się 19 razy, podczas gdy w IPPF 2016 było to tylko 4 odniesienia. Kiedy jednak analizuje się treść GIAS 2023 dokładnie, to przeważająca większość użycia słowa etyki dotyczy odniesienia do Kodeksu Etyki zawodu audytora wewnętrznego, a więc ma charakter niejako autoteliczny, tj. odnoszący się do wymagań stawianych samym audytorom. Mimo powyższej – czysto statystycznej obserwacji – nie sposób pominąć pięciokrotnego wzrostu objętości regulacji precyzujących, dlaczego – oraz jak – audytorzy wewnętrzeni powinni ukierunkować swoje zadania na kwestie etyczne. Tę regulacyjną zmianę, aksjologiczną a zarazem istotną w pragmatyce zawodowej w analizowanym zakresie, w ujęciu porównawczym przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Odniesienia do zagadnień etycznych w standardach audytu wewnętrznego

IPPF 2016	GIAS 2023
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Standard 2110 – Ład organizacyjny</i> • fragment jednego zdania odnoszącego się do etyki 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Standard 1.2 – Oczekiwania organizacji w zakresie etyki</i>, zawierający • wymagania (cztery zdania odnoszące się do etyki)
<ul style="list-style-type: none"> • 2) <i>Standard 2110.A1</i> • fragment jednego zdania odnoszącego się do etyki 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Wskazówki dotyczące wdrożenia i potwierdzenia zgodności</i> • wdrożenie (osiem zdań odnoszących się do etyki) • potwierdzenie zgodności (cztery zdania odnoszące się do etyki)
<ul style="list-style-type: none"> • 3) <i>Definicja środowiska kontroli</i> • fragment jednego zdania odnoszącego się do etyki 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Standard 9.1 Zrozumienie ładu organizacyjnego, zarządzania ryzykiem i procesów kontroli</i> • (jedno zdanie odnoszące się do etyki)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (IIA, 2016, s. 30; IIA, 2023a, s. 15-16).

Standardy IPPF 2016 składają się z dwóch grup standardów: „Standardów Atrybutów” oraz „Standardów Działania”. Pierwsza grupa standardów określa cechy audytu wewnętrznego, takie jak np. niezależność. Druga grupa standardów odpowiada na pytania, jak audyt wewnętrzny działa, czyli jak realizuje swoje zadania. W ramach grupy „Standardów Działania” w Standardzie 2110 – *Ład organizacyjny* znajdował się następujący wymóg: *Audyt wewnętrzny musi oceniać procesy kształtujące ład organizacyjny i przedstawiać stosowne zalecenia usprawnienia tych procesów w zakresie: (...) promowania odpowiednich zasad etyki i wartości w organizacji* (IIA 2016, s. 30). W uzupełnieniu do powyższego, w Standardzie 2110.A1 (IIA 2016, s. 30), precyzującym poprzedni standard w odniesieniu do zadań zapewniających, przedstawiono, iż audyt wewnętrzny *musi oceniać cele, a także sposób zaprojektowania i wdrożenia oraz skuteczność programów i działań organizacji w zakresie etyki*⁹. Ponadto, zainteresowanie audytu kwestiami etycznymi, wynikać powinno z definicji audytu wewnętrznego, według której praca audytu *„polega na systematycznej i dokonywanej w uporządkowany sposób ocenie procesów: zarządzania ryzykiem, kontroli i ładu organizacyjnego, i przyczynia się do poprawy ich działania”* (IIA, 2016, s. 3). Z kolei, z definicji środowiska kontroli, zawartej w tych Standardach wynika, że na środowisko kontroli składają się (m.in.) uczciwość i wartości etyczne (IIA, 2016, s. 49).

W standardach GIAS 2023 zagadnienie etyki jako przedmiotu audytu wewnętrznego precyzuje Standard 1.2 – *Oczekiwania organizacji w zakresie etyki*.

Wymagania tego standardu stanowią, że audytorzy wewnętrzeni muszą (IIA, 2023a, s. 15):

- szanować i wspierać uzasadnione oczekiwania organizacji w zakresie etyki.
- rozumieć i spełniać oczekiwania organizacji w zakresie etyki i być gotowi, aby rozpoznać zachowania niezgodne z tymi oczekiwaniami.
- wspierać i promować kulturę organizacyjną opartą o etykę.
- oceniać i przedstawiać rekomendacje nakierowane na poprawę celów organizacji, polityk i procesów promujących odpowiednią etykę i wartości. Jeśli audytorzy wewnętrzeni zidentyfikują zachowania w organizacji niespójne z oczekiwaniami organizacji w zakresie etyki, muszą zgłosić swoje wątpliwości zgodnie z politykami ustalonymi przez zarządzającego audytem wewnętrznym.

Zgodnie z systematyką regulacyjną GIAS 2023 – każdy standard – zawiera część określoną jako *Wskazówki dotyczące wdrożenia i potwierdzenia zgodności*. Wytyczne dotyczące wdrożenia Standardu 1.2 mówią o tym, że plan audytu

⁹ Oznaczenie A w numerze standardu od angielskiego terminu *assurance* ogranicza dany standard tylko do zadań zapewniających w przeciwieństwie do oznaczenia .C – dotyczący zadań doradczych (z ang. *consulting*).

wewnętrznego powinien obejmować ocenę ryzyk związanych z kwestiami etycznymi w organizacji, aby ocenić czy istniejące polityki, procesy i inne kontrole adekwatnie i skutecznie się do nich odnoszą (IIA, 2023a, s. 15). W świetle omawianej regulacji IIA¹⁰, polityki organizacji mogą określać: kryteria i procesy informowania o kwestiach etycznych oraz postępowania z nimi, strony, które powinny otrzymać taką komunikację oraz tryb eskalacji nierozwiązanych kwestii. Zarządzający audytem wewnętrznym powinien także ustalić metodykę podejścia do kwestii etycznych oraz omówić ją z kierownictwem wyższego szczebla i radą, aby zapewnić wspólne podejście.

W świetle GIAS 2023 audytorzy wewnętrzni powinni rozważać ryzyka i kontrole związane z etyką w trakcie poszczególnych zadań. Jeśli audytorzy wewnętrzni zidentyfikują zachowania w organizacji, które są niespójne z oczekiwaniami organizacji w zakresie etyki, powinni przestrzegać metodyki i komunikować takie ustalenia wewnątrznie zgodnie z metodyką ustanowioną przez zarządzającego audytem wewnętrznym, która z kolei uwzględnia polityki i procesy organizacyjne (IIA, 2023a, s.15).

Omawiany standard wprowadza również sposób postępowania w sytuacji, w której to kierownictwo wyższego szczebla łamie oczekiwania etyczne. W przypadku zaistnienia zagadnienia dotyczącego, np. zarząd, zarządzający audytem wewnętrznym powinien zgłosić swoje wątpliwości do rady. Jeśli wątpliwości natury etycznej dotyczą przewodniczącego rady, zarządzający audytem wewnętrznym powinien zgłosić swoje wątpliwości do całej rady (IIA 2023a, s.15). Nowym elementem struktury regulacji IIA, jaki został wprowadzony w GIAS 2023 jest „Potwierdzenie zgodności”. Ideą tego nowego – w stosunku do IPPF 2016 – komponentu regulacyjnego jest doprecyzowanie, w jaki sposób audytorzy mogą wykazać zgodność dla realizacji danego standardu. Potwierdzenie zgodności dla omawianego Standardu 1.2, ma polegać na wykazaniu (IIA, 2023a, s.16):

- dowodów uczestnictwa audytorów wewnętrznych w warsztatach, szkoleniach, spotkaniach, podczas których omawiano kwestie oczekiwań i problemów etycznych.
- formularzy podpisanych przez poszczególnych audytorów wewnętrznych potwierdzające ich zrozumienie i zobowiązanie do przestrzegania polityk i procesów etycznych organizacji;
- udokumentowana oceny polityk i procesów etycznych organizacji;
- dokumentacji wykazującej, że kwestie etyczne były skutecznie komunikowane kierownictwu wyższego szczebla, radzie i regulatorowi w zgodzie z politykami organizacji i odpowiednimi przepisami prawa i regulacjami.

¹⁰ Ang. *policies* – dokument o charakterze kierunkowym i regulacyjnym – nie chodzi o *politics* – w odniesieniu do debaty lub agendy politycznej.

W uzupełnieniu do powyższego, Standard 9.1 – *Zrozumienie ładu organizacyjnego, zarządzania ryzykiem i procesów kontroli* wskazuje w wymaganiach „(...) Aby zrozumieć procesy ładu organizacyjnego, zarządzający audytem wewnętrznym musi rozważyć, w jaki sposób organizacja: (...) promuje kulturę etyczną” (IIA, 2023a, s.68).

Z powyższej analizy wynika, że GIAS 2023 w sposób bardziej precyzyjny i konkretny regulują kwestie nie tylko etosu audytora wewnętrznego, ale w znaczni większym stopniu precyzuje, czy, dlaczego oraz jak, audytować zagadnienia z obszaru etycznego funkcjonowania organizacji. Zdaniem autora jest to nie tylko ilościowa, ale i przede wszystkim jakościowa zmiana funkcjonowania audytu wewnętrznego na świecie, odnosząca się do wyzwań współczesnej gospodarki, w której zagadnienia odpowiedzialności mają coraz większe znaczenie.

3. Analiza krytyczna poziomów dojrzałości etycznej organizacji

W 2012 roku Instytut Audytorów Wewnętrznych opublikował *Praktyczny przewodnik pt. Ocena programów i działań związanych z etyką* (IIA, 2012). Celem przewodnika było dostarczenie audytorom wewnętrznym narzędzi do oceny programów i działań związanych z etyką. Z uwagi zarówno na fakt, że od publikacji tego przewodnika minęła ponad dekada, jak również dlatego, że dziś dysponujemy już wiedzą o treści GIAS 2023, celowa jest krytyczna analiza tego dokumentu.

Warto w tym miejscu podać, iż audytorzy wewnętrzni często posługują się w swojej pracy określeniem „dojrzałość” oraz matrycami charakteryzującymi poziomy tejże dojrzałości w odniesieniu do audytowanego obszaru. Dzięki nim analizują cele tej działalności i określają korzyści z niej wynikające. W przewodniku pt. *Dobór, wykorzystanie i tworzenie modeli dojrzałości: narzędzie dla usług zapewniających i doradczych* (ang. *Selecting, using, and creating maturity models: a tool for assurance and consulting engagements*, Instytut Audytorów Wewnętrznych wskazuje na szereg korzyści, których wystąpienie pomaga identyfikować stosowanie modeli dojrzałości. „Odpowiednio zaprojektowane modele dojrzałości zapewniają (IIA, 2013, s. 29):

- ramy dla przewidywania przyszłości, pożądanego stanu i rozwoju planów doskonalenia;
- punkty odniesienia dla organizacji w celu porównania jej procesów wewnętrznie lub zewnętrznie;
- mechanizm zapewniający wgląd w ścieżkę doskonalenia od niedojrzałego do dojrzałego procesu;
- zdyscyplinowaną metodę, która jest stosunkowo łatwa do zrozumienia i wdrożenia.

Tym samym, poziomy dojrzałości pozwalają na określenie luk organizacyjnych i regulacyjnych, kierunku oczekiwanych zmian i usystematyzowanego podejścia do danego zagadnienia. Rozpoznanie różnic pomiędzy poziomami dojrzałości i ich skomentowanie jest więc poznawcze i może prowadzić do interesujących obserwacji, w szczególności jeśli odniesione one zostaną – co autor czyni w dalszym wywodzie – do teorii kultury organizacyjnej Edgara H. Sheina.

W okresie od pierwszej publikacji *Praktycznego przewodnika* do wdrożenia nowych standardów miały miejsce liczne wydarzenia, które wpłynęły na warunki funkcjonowania organizacji w Polsce i Europie. Do takich zdarzeń należy zaliczyć m.in.:

- doregulowanie kwestii prywatności klientów i pracowników w świetle wdrożenia europejskich standardów ochrony danych osobowych,
- zmiany funkcjonowania rynku pracy wynikające np. z dyrektywy *work life-balance*,
- uregulowanie zagadnienia sygnalistów na poziomie europejskim, które do zakończenia ostatniej kadencji nie doczekało się – poza licznymi projektami wdrożenia polskiego modelu ochrony sygnalistów,
- wybuch światowej pandemii COVID-19, wybuchy wojen, wpływających na globalne interesy, w tym zarówno na łamanie praw człowieka, jak i na zmiany oceny etyczności łańcuchów dostaw.

Praktyczny przewodnik pt. *Ocena programów i działań związanych z etyką* określał obszary funkcjonowania organizacji w sześciu obszarach tematycznych oraz w pięciu poziomach dojrzałości. Tę systematykę (IIA, 2012, s. 14-19) ilustruje tabela 2.

Tabela 2. Skrócony schemat analizy poziomów dojrzałości etycznej organizacji

	Kodeks etyki	Kultura i spójność	Świadomość	Struktura i odpowiedzialność	Automatyzacja i integracja procesów	Cele i system pomiarowy
Początkowy	Brak danego komponentu					
Praktykowany	Komponent istnieje – jednak może być niekompletny lub nieaktualny					
Zdefiniowany	Komponent jest kompletny i okresowo przeglądany (oceniany)					
Dojrzały	Komponent jest doskonały, element weryfikowany również przez pracowników					
Światowej klasy	Komponent jest oceniany przez podmioty zewnętrzne z wykorzystaniem zróżnicowanych technik					

Źródło: na podstawie: (IIA, 2012, s. 14-19).

W tym miejscu należy podkreślić, że poziom dojrzałości określony jako „światowa klasa” nie jest standardowo wykorzystywanym poziomem do analizy poziomu dojrzałości

procesów i obszarów w audycie wewnętrznym. Częściej spotykanym jest podział 4-stopniowy, bez tej ostatniej kategorii.

W celu ilustracji sposobu prezentacji poziomów etycznych, poniżej przedstawione są poziomy dojrzałości dla obszaru „kodeks etyki”.

Poziom *początkowy* cechuje – w świetle autorów przewodnika – brak formalnego kodeksu etyki oraz brak przekazu co do oczekiwań kierownictwa odnośnie kodeksu etyki. Poziom praktykowany, wskazuje, że kodeks istnieje, ale może być niekompletny lub nieaktualny. Na tym poziomie doświadczeni pracownicy organizacji mają ogólne zrozumienie oczekiwań kierownictwa w zakresie kodeksu etycznego, ale nowi mogą mieć problemy z rozpoznaniem tych oczekiwań. Na poziomie *zdefiniowanym* istnieje kompletny kodeks etyki, który został zatwierdzony przez radę i jest przeglądany co dwa, trzy lata, aby ustalić, czy wciąż jest aktualny. Ponadto wszyscy pracownicy muszą podpisać dokument, potwierdzając przestrzeganie kodeksu etyki. Nowi pracownicy muszą podpisać dokument potwierdzając, że przeczytali i zrozumieli kodeks. Z kolei poziom *dojrzały* wymaga, aby zostały wdrożone zewnętrzne przeglądy kodeksu, celem stwierdzenia, czy istniejący w organizacji kodeks etyki nadal jest aktualny i odpowiedni. Kodeks etyki jest – na tym poziomie dojrzałości – przeglądany co roku i w razie potrzeby aktualizowany. Wszyscy pracownicy muszą wypełnić coroczną ankietę, zawierającą dodatkowe pytania odnośnie do postępowania zgodnego z kodeksem etyki. Ostatni poziom, *światowa klasa*, wymaga, aby wdrożono szczegółowe polityki zgodności wspierające i dostarczające dodatkowych wyjaśnień odnośnie do kluczowych elementów kodeksu etyki. Ponadto, aby ocenić rozumienie kodeksu etyki i ocenić zgodność działań realizowanych w organizacji z wartościami w kodeksie specyfikowanymi, w całej organizacji okresowo przeprowadzane są badania fokusowe i/ lub ankiety na reprezentatywnej grupie pracowników.

W ocenie autora, komunikowanie wartości nie musi opierać się o nowy kodeks etyki. Może ono dotyczyć ogólnych wartości danego zawodu lub branży. Stąd orientacja na konkretny kodeks etyki organizacji może być nieadekwatna do tych organizacji, w których standardy etyczne są określone w innych, jednoznacznie identyfikowalnych źródłach zasad etycznego funkcjonowania.

Badania fokusowe (tzw. FGI – *focus group interview*) oraz ankiety nie muszą być przypisane programowi etycznemu na poziomie „światowej klasy”. Badania fokusowe może zrealizować zarówno doradca zewnętrzny, jak również audytor, podczas analizy zagadnień etycznych. W szczególności identyfikacja przyczyn braku wdrożenia lub nieodpowiednich zapisów – zdaniem pracowników – będzie możliwa właśnie podczas badania fokusowego, to jest zogniskowanego wywiadu grupowego. Z powodzeniem badania takie – wykonywane przez audytorów, czy też przez koordynatorów etycznych ustalonych w organizacji – mogą być wspomagane narzędziami wykorzystywanymi do badań *on-line*, a dostępnymi w różnych

aplikacjach biurowych (np. Google Forms w ramach pakietu aplikacji Google oraz Microsoft Forms w ramach Office 365).

Dla pozostałych obszarów również zastosowano w *Przewodniku* analogiczne poziomy, a ich szczegółowa analiza przekroczyłaby objętość niniejszego artykułu. Jednak inne obszary analizy etycznej wskazują na analogiczne kryteria, to jest: istnienie danego dokumentu lub wymagań, ocena stopnia wdrożenia, ocena odstępstw lub identyfikacji luk oraz stopnia zaangażowania kierownictwa i wybranych grup pracowników w dany proces lub obszar.

Przedstawione powyżej rekomendowane poziomy dojrzałości identyfikowane mogą być w drodze udzielenia odpowiedzi na pytania przedstawione w tabeli 3.

Tabela 3. Obszary analizy dojrzałości etycznej organizacji i kluczowe pytania

1.	Kodeks Etyki	Jak skutecznie Kodeks precyzuje oczekiwania kierownictwa w zakresie etycznego postępowania?
2.	Kultura i spójność	Jak organizacja postrzega zobowiązanie kierownictwa do zachowania zgodności?
3.	Świadomość	Jak bardzo pracownicy i zewnątrzni interesariusza są świadomi programu zgodności i jego regulacji?
4.	Struktura i odpowiedzialność	Jak skuteczna jest struktura w zakresie zarządzania programem i egzekwowania odpowiedzialności?
5.	Automatyzacja i integracja procesu	Jak skutecznie kontrole zgodności i procesy są ustandaryzowane, zintegrowane i zautomatyzowane?
6.	Cele i system pomiarowy	Jak mierzony jest sukces programu zgodności?

Źródło: na podstawie: (IIA 2012, s. 14-19).

Powyższa systematyka istotnie koresponduje z charakterystyką kultury organizacyjnej w teorii Edgara H. Scheina, który wprowadził do nauki o zarządzaniu, klasyczną dziś koncepcję poziomów kultury organizacyjnej (Schein, 2004, s. 26). Odniesienie koncepcji poziomów kultury organizacyjnej Scheina na płaszczyznę audytu wewnętrznego prowadzi do pewnych spostrzeżeń, co do możliwości objęcia organizacji oceną audytu wewnętrznego. Sygnalizuje je tabela 4.

Przedstawionym poziomom dojrzałości można przypisać określone elementy danego poziomu kultury organizacyjnej. Przykładowo, istnienie kodeksu etyki lub polityki zgodności będzie się mieściło w *głoszonych przekonaniach i wartościach*. Jednakże, uważna analiza wskazówek zawartych *Przewodniku praktycznym* pozwala zidentyfikować pewne braki w dookreślaniu przyporządkowania elementów kultury organizacyjnej do adekwatnych poziomów dojrzałości. Najbardziej widoczny jest tu brak przyporządkowania odnoszący się do przestrzeni pracy i warunków funkcjonowania organizacji, które należałoby wskazać przy opisie poziomu *artefaktów*. Tymczasem, ten element jest w ocenie poziomu dojrzałości istotny i jego pominięcie

Tabela 4. Poziomy kultury organizacyjnej, wraz z oceną możliwości oceną audytu wewnętrznego

Poziom kultury organizacyjnej i jego cechy według H. Scheina		Ocena audytowalności (możliwości objęcia oceną audytu wewnętrznego) organizacji
Poziom	Cechy	
Artefakty	Widoczne struktury i procesy organizacyjne	<i>Artefakty</i> to poziom kultury organizacyjnej oceniany przy pomocy standardowych technik oceny (weryfikacja: czy istnieje, czy nie, ocena treści)
Głoszone przekonania i wartości	Strategie, cele, filozofie	<i>Przekonania i wartości</i> oceniane są przy pomocy standardowych technik oceny, jak również technik pogłębionych, np. wywiadów indywidualnych oraz badań fokusowych.
Podstawowe założenia	Nieświadome, przyjęte za pewnik przekonania, percepcje, myśli i uczucia...	<i>Podstawowe założenia</i> są trudnym dla audytu wewnętrznego poziomem kultury organizacyjnej. Niemniej przy dużym zaufaniu pracowników do audytora wewnętrznego, jest możliwy do oceny. Przykładowo audytor wewnętrzny może pozyskać wiedzę od pracowników o społecznych uzgodnieniach (np. „wszyscy tak robią”) lub racjonalizacji (np. „jeśli bym tego nie robił nie dostałbym premii”). Pozyskanie przez audytora wewnętrznego wiedzy w tym zakresie może być wspierane przez anonimowe ankiety oraz efektywną współpracę z komórką organizacyjną lub pracownikiem odpowiedzialnym za kanał komunikacji służący do sygnalizowania nieprawidłowości.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem: (Schein, 2004, s. 26).

daje niepełny obraz – klasyfikowanej ze względu na dojrzałość – kultury organizacyjnej. Przykładowo, różnice w: wyposażeniu pomieszczeń, w których wykonywane są różne zadania pracownicze, jakości sprzętu udostępnianego różnym grupom pracowniczym, wysokości wynagrodzeń, w szczególności gdy występuje luka płacowa¹¹, mogą być elementami, które nie są wprost powiązane z modelem etycznym danej organizacji, ale mogą świadczyć o istnieniu lub ograniczaniu takich zjawisk jak dyskryminacja, czy nierówne traktowanie.

¹¹ Ang. *gender pay gap* – różnica w wynagrodzeniu między kobietami i mężczyznami, bez przyczyny merytorycznej, najczęściej ze szkodą wobec kobiet.

Najtrudniejszym dla audytora wewnętrznego, a jednocześnie – dla kierownictwa organizacji – przypuszczalnie najważniejszym dla oceny użyteczności wyników audytu, będzie zidentyfikowanie *podstawowych założeń*, w tym również rzeczywistych przyczyn, dla których dochodzi do łamania oczekiwanych wartości etycznych. Do identyfikacji występowania cech tego najbardziej złożonego poziomu kultury organizacyjnej, tj. poziomu, który odzwierciedla realne przekładanie się kodeksowych wartości etycznych na praktykę funkcjonowania organizacji, audytor wewnętrzny dysponuje szeregiem technik audytowych. Pierwszą (i zarazem podstawową) są wywiady prowadzone jako rozmowy indywidualne. Drugą techniką są rozmowy w szerszym gronie. Mogą one mieć formę swobodną, ale także mogą być bardziej usystematyzowane jako zogniskowane wywiady grupowe. Trzecią formą pozyskiwania informacji ważnej w ocenie są ankiety, które zawierają pytania zarówno zamknięte (formułowane z wykorzystaniem np. skali Likerta), jak również pytania otwarte, pozwalające na swobodną wypowiedź. Ostatnim – coraz popularniejszym źródłem wiedzy na temat rzeczywiście podzielanych przez pracowników wartości są anonimowe kanały komunikacyjne dedykowane informowaniu organizacji o nieprawidłowościach tj. kanały sygnalizacji.¹²

O efektywności wykorzystania powyższych narzędzi przesądza ważne uwarunkowanie, tj. przestrzeń zaufania, którym pracownicy organizacji obdarzą audytora wewnętrznego (albo nie) oraz sposób komunikacji zarówno realizowanego zadania audytowego w obszarze etyki, jak i zadań wcześniej przez niego prowadzonych. Przestrzeń zaufania, jest bowiem obszarem komunikacji, w którym pracownicy i kierownicy będą się czuć na tyle komfortowo, aby mieć pewność, że ich wiedza zostanie wykorzystana do usprawnienia organizacji, a nie do wyciągnięcia negatywnych konsekwencji w stosunku do osób, które w dobrej wierze przekazują swoją wiedzę o słabościach organizacji.

Trzeba także zauważyć, że pozostałe – przedstawione w analizowanym *Przewodniku* – opisy poziomów dojrzałości organizacji w obszarze etycznym nie odnoszą się do takich współczesnych wyzwań, jak:

- zagadnień prywatności,
- zastosowania sztucznej inteligencji (w tym zidentyfikowanych w działaniach sztucznej inteligencji stronniczych sądów),
- etyczności całego łańcucha dostaw, w tym oceny sposobu realizacji sankcji.

¹² Polska do dnia publikacji niniejszego artykułu nie przyjęła ustawy implementującej Dyrektywę Parlamentu Europejskiego I Rady (UE) 2019/1937 z dnia 23 października 2019 r. w sprawie ochrony osób zgłaszających naruszenia prawa Unii. Niemniej wiele podmiotów – licząc się ze zmianą prawa w tym obszarze – wyprzedza ruch polskiego prawodawcy, wdrażając rozwiązania sygnalizacyjne, niezależnie od wymagań krajowych, ale w zgodzie z Dyrektywą.

Reasumując powyższą analizę poziomów dojrzałości należy podkreślić, że Przewodniku praktycznym pt. *Ocena programów i działań związanych z etyką* (IIA, 2012) ten w sposób inspirujący identyfikuje sześć obszarów tematycznych oraz pięć poziomów dojrzałości. W ocenie autora dylematy interpretacyjne w znacznej mierze mogą dotyczyć różnic pomiędzy poziomem *dojrzałym i światowej klasy*. Dlatego też – w kontekście wdrożenia GIAS 2023 – przedmiotem dalszych prac nad aktualizacją Przewodnika powinny być zarówno ocena użyteczności poznawczej ostatniego poziomu (*światowej klasy*) oraz identyfikowanie wyzwań etycznych, jakich dostarczył organizacjom okres ostatnich 12 lat.

Aktualizacja struktury dokumentów IIA, wynikająca z wdrożenia od 2024 roku GIAS 2023, powinna skutkować także weryfikacją brzmienia wskazówek dla audytorów wewnętrznych w zakresie objęcia przez audyt wewnętrznych obszaru etyki w funkcjonowaniu organizacji. Aktualizacja ta powinna uwzględniać m.in. kwestie pracownicze, w tym prywatności, dylematy etyczne wynikające ze stosowania sztucznej inteligencji, jak również skuteczność oceny etyczności na całej długości łańcucha dostaw (w tym także łańcucha usług).

4. Propozycja opisu zadań audytu wewnętrznego w obszarze etyki organizacji

We wcześniejszych częściach artykułu zarysowane zostały nowe – odnoszące się do etyki – obowiązki audytu wewnętrznego oraz wyzwania w zakresie kształtowania ocen w tym obszarze (identyfikowaniu poziomu dojrzałości organizacji z etycznego punktu widzenia). W tym miejscu, zasadne jest wskazanie – po raz kolejny – na to, iż poza zadaniami zapewniającymi, w których audytorzy wewnętrzni oceniają dany obszar (tu: etyki) możliwa jest realizacja zadań doradczych (tu: w obszarze etyki). Należy mieć przy tym na względzie także to, że od audytorów oczekuje się wsparcia organizacji w identyfikacji ryzyka, na które organizacja jest ekspozowana, a które audytor dostrzega z racji doświadczenia i umiejętności profesjonalnego osądu. Tym samym mogą pojawić się dylematy: jakie zadania audytor wewnętrzny może wykonać, a jakie należy powierzyć innym pracownikom lub kierującym obszarami o istotnym znaczeniu dla ładu organizacyjnego (np. funkcji prawnej, zgodności lub ryzyka). W tym celu autor proponuje stosowanie – do obszaru etyki i ryzyka nieetyczności organizacji – spojrzenia, na zadania audytora i sposób ich realizowania, analogicznego jak to, które ma zastosowanie w odniesieniu do kwestii związanych z zarządzaniem ryzykiem identyfikowanym w innych, niż etyka, obszarach.

Rola audytu w zarządzaniu ryzykiem ulega ewolucji i w literaturze audytorskiej prowadzona jest szeroka debata poświęcona temu zagadnieniu, niemniej jednak ukształtował się pewien model, który – choć bywa kontestowany – ma

walor poznawczy i pozwala zapewnić niezależność audytu wewnętrznego podczas oceny zadań audytowych zapewniających, doradczych oraz ewentualnie innych, które audytowi są powierzane.

Bazując na *Praktycznym przewodniku* z roku 2012 (IIA, 2010, s. 7) i rekomendowanej części pt. *Role audytu wewnętrznego w systemie zarządzania ryzykiem* autor – przedstawiając swój punkt widzenia – korzysta z zaproponowanej w nim struktury opisu zadań audytora wewnętrznego, w ramach której wyróżnia się trzy rodzaje zadań i ich potencjalnej realizacji, bądź ograniczeń działania audytu wewnętrznego.

Proponowany w tym *Przewodniku* model postrzegania zadań audytora wewnętrznego zakłada, że istnieją (IIA, 2010, s. 7):

- kluczowe role audytu wewnętrznego, tj. takie, w których rola audytu wewnętrznego jest oczekiwana lub pożądana oraz realizacja zadań jest zgodna ze standardami, a co za tym idzie nie narusza bezstronności;
- uzasadnione role audytu wewnętrznego, w których konieczna jest ostrożność, i które wynikają z niskiej dojrzałości oraz braku możliwości realizacji zadań przez inną osobę lub jednostkę w organizacji;
- role, których audyt wewnętrzny nie powinien podejmować, tj. takie zadania które powinny być powierzone innej osobie lub jednostce organizacyjnej; w małych organizacjach, w których istnienie audytu jest wymogiem formalnym, prawnym lub wynikającym z dobrych praktyk, czasem powierza się te zadania i w związku z tym ich ewentualna ocena (np. zadanie audytowe w tym obszarze) powinno być powierzone podmiotowi zewnętrznemu.

Autor, podążając za powyższym tokiem porządkowania zadań audytora wewnętrznego, w tabeli 5 przedstawia własną propozycję określania zadań, które w związku z zagadnieniami etycznymi audyt wewnętrzny:

- powinien wykonywać,
- może wykonywać,
- nie powinien wykonywać.

Powyższa systematyka zadań w obszarze etyki organizacji i roli audytu wewnętrznego ma charakter propozycji i wynika z:

- doświadczenia autora w realizacji zadań audytowych w obszarze etyki,
- dyskusji przeprowadzonych z audytorami wewnętrznymi podczas autorskich szkoleń na temat audytowania zagadnień etycznych,
- analizy treści GIAS 2023.

Mając na uwadze, że audyt wewnętrzny (IIA, 2018, s. 2) zapewnia wnikliwą analizę, propozycja ta pełnić może rolę katalizatora, pozwalającego kierownictwu i radzie lepiej rozumieć procesy i struktury ładu organizacyjnego. Zadania audytora przedstawione w trzeciej kolumnie tabeli 5. – w ocenie autora – bardzo mocno ograniczałyby bezstronność i obiektywizm realizacji zadań audytowych

w pozostałych obszarach funkcjonowania organizacji. Stąd, pomimo że audytorom wewnętrznym czasami powierza się zadania spoza funkcji audytu wewnętrznego, to ewentualną odpowiedzialność zarządczą za obszar etyki uznać należy za ograniczającą działanie audytu wewnętrznego.

Tabela 5. Propozycja systematyki zadań w obszarze etyki organizacji i roli audytu wewnętrznego

Kluczowe role audytu wewnętrznego	Uzasadnione role audytu wewnętrznego	Role, których audyt wewnętrzny nie powinien podejmować
<ul style="list-style-type: none"> • Dostarczenie zapewnienia o procesach wpływających na etykę. • Ocena obszaru etyki. • Ocena raportowania o najważniejszych incydentach etycznych. • Przegląd zarządzania obszarem etyki. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ułatwienie identyfikacji i oceny zagadnień etycznych • Doradzanie kierownictwu co do sposobów reakcji na ryzyko nieetyczności funkcjonowania organizacji. • Koordynowanie czynności z obszaru etyki (np. zbieranie informacji o incydentach oraz reakcji na nie, ale nie zarządzanie reakcją organizacji na nie). • Skonsolidowane raportowanie. • Wspieranie wdrożenia systemu zarządzania etycznego. • Opracowywanie strategii etycznej, z wyłączeniem odpowiedzialności za jej wdrożenie. 	<ul style="list-style-type: none"> • Określanie apetytu na ryzyko nieetyczności organizacji w wybranych obszarach. • Narzucenie procesów zarządzania etycznego organizacji. • Podejmowanie decyzji o reakcji na ryzyko nieetyczności. • Wdrażanie reakcji na ryzyko nieetyczności w imieniu kierownictwa. • Odpowiedzialność za funkcjonowanie etyczne organizacji.

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem klasyfikacji ról audytora wewnętrznego przedstawionych w: (IIA, 2010, s. 7).

Podsumowanie

Funkcjonowanie audytu wewnętrznego, jako jednego z narzędzi wspierających efektywne wdrażanie ładu organizacyjnego, mieści się w perspektywie neoinstytucjonalnej nauki o zarządzaniu.

Ogłoszone w grudniu 2023 roku *Globalne Standardy Audytu Wewnętrznego*, w sposób istotny i wyczerpujący, regulują obowiązki audytu wewnętrznego w ocenie etyki w organizacji. Zmiany obejmują nie tylko rozszerzenie semantycznego pola analizowanej regulacji, ale również doprecyzowują i w sposób bardziej przejrzysty prezentują wymagania stawiane audytorom w prezentowanym obszarze.

Przewodniki praktyczne Instytutu Auditorów Wewnętrznych z 2012, dotyczący oceny programów etycznych oraz z 2018 dotyczący oceny zarządzania ryzykiem, mają zróżnicowany i systematycznie co raz mniej aktualny potencjał do wniesienia

wartości dodanej. W związku z tym, w ślad za ustanowieniem nowych GIAS 2023 – wskazówki w tym obszarze, na pewnym poziomie ogólności zostały w tych standardach zawarte, a na poziomie szczegółowym realizacji zadań audytowych wymagają istotnej aktualizacji.

W celu zapewnienia bezstronności i obiektywizmu audytu wewnętrznego niezbędne jest wyznaczenie zakresu zadań audytu wewnętrznego pożądanych, możliwych i niewskazanych w obszarze etyczności organizacji. Autor zaproponował systematykę w tym zakresie, jako propozycję do dalszej dyskusji.

Bibliografia

- Biznes. Prawo. Etyka* (2009), [red.] Gasparski W., Jabłońska-Bonca J., Warszawa 2009.
- Fukuyama F. (2003), *Kapitał społeczny, [w:] Kultura ma znaczenie – jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*, [red.] Harrison L. E., Huntington S. P., Warszawa 2003.
- IIA (2010). *Ocena adekwatności zarządzania ryzykiem* (2010), Praktyczny Przewodnik, Instytut Auditorów Wewnętrznych, 2010.
- IIA (2012). *Ocena programów i działań związanych z etyką* (2012), Praktyczny Przewodnik, Instytut Auditorów Wewnętrznych, 2012.
- IIA (2016). *Międzynarodowe standardy praktyki zawodowej audytu wewnętrznego* (2016), Instytut Auditorów Wewnętrznych, 2016.
- IIA (2018). *Rola audytu wewnętrznego w tworzeniu ładu organizacyjnego* (2018), Stanowisko Instytutu Auditorów Wewnętrznych, 2018.
- Schein E. H. (2004), *Organizational Culture and Leadership*, Cambridge-Massachusetts 2004.
- IIA (2013). *Selecting, using, and creating maturity models: a tool for assurance and consulting engagements*, Instytut Auditorów Wewnętrznych 2013.
- IIA (2023a). *Globalne Standardy Audytu Wewnętrznego – projekt 2023 do konsultacji publicznych* (2023), Instytut Auditorów Wewnętrznych, 2023
- IIA (2023b). *Global Perspectives & Insights Global Perspectives & Insights, Updating Standards for a Changing World* (2023), Instytut Auditorów Wewnętrznych, 2023.
- IIA (2023c). *IPPF Evolution - komunikat IIA zawierający harmonogram wdrożenia GIAS 2023* <https://www.theiia.org/en/standards/ippf-evolution/> [dostęp: 18 grudnia 2023], Instytut Auditorów Wewnętrznych, 2023.
- Lewicka-Strzałecka A. (1997), *Etyka biznesu jako dyscyplina naukowa*, [w:] *Etyka biznesu*, [red.] Dietl J. i Gasparski W., Warszawa 1997.

- Marczewska M. (2016), Teoria neoinstytucjonalna, [w:], *Zarządzanie, organizacje i organizowanie – przegląd perspektyw teoretycznych*, [red.] Krzysztof Kłincewicz Warszawa 2016.
- Soskolne C. L., Sieswerd L. E. (1998), *Implementing Ethics in the Professions: Toward Ecological Integrity*, [w:] *Ecosystem Health* Vol. 4, No 2, June 1998, Edmonton 1998.
- Teck-Heang L., Azham Md. Ali, (2008), *The evolution of auditing: An analysis of the historical development w: Journal of Modern Accounting and Auditing* Dec. 2008, Vol.4, No.12 (Serial No.43).
- The Fund: an Ethics Portrait (2010), *The Ethics Office International Monetary Fund*, Waszyngton 2010.
- The IIA's Standards Board Approves Global Internal Audit Standards <https://www.theiia.org/en/content/communications/press-releases/2023/december/the-iias-standards-board-approves-global-internal-audit-standards/> [dostęp: 15 grudnia 2023].
- Witzany A., Harrington L. (2016), *Głos klienta – przesłanie interesariuszy do audytu wewnętrznego*, Instytut Audytorów Wewnętrznych 2016.

Koszt kapitału własnego w warunkach niepewności – na przykładzie rynku USA

MARCIN PĘKSYK

(<https://orcid.org/0009-0003-1452-1771>)

KAROL ŚLEDZIK

(<https://orcid.org/0000-0003-1269-1358>)

BOGUSŁAW BŁAWAT

(<https://orcid.org/0000-0002-1145-4441>)

Streszczenie

Cel: Celem niniejszego opracowania jest odpowiedź na pytanie: Czy w warunkach szczególnej niepewności gospodarczej, klasyczna metodyka szacowania kosztu kapitału własnego (CAPM) może być stosowana, bez konieczności rewizji zasadności jej założeń? Kontekstem dla poszukiwania odpowiedzi na to pytanie jest analiza uwarunkowań dla szacowania kosztu kapitału własnego w USA w warunkach szczególnej niepewności, obserwowanej w okresie 2008-2023.

Metodyka/podejście badawcze: Podejście badawcze wiązało się ze skoncentrowaniem uwagi analitycznej na identyfikowaniu cech trzech okresów szczególnej niepewności (generowanych przede wszystkim ostatnimi kryzysami: subprime 2008-2012, COVID-19 oraz wysokim poziomem inflacji wywołanej agresją Rosji na Ukrainę) oraz na badaniu ich oddziaływania na parametry ważne dla określania poziomu kosztu kapitału własnego. Przeprowadzono również badanie dodatkowe powiązanych z tym problemem szeregów czasowych, w którym podstawowym źródłem danych była baza danych Kroll Inc. Wyniki: Koszt kapitału własnego w ciągu mniej więcej ostatnich 15 lat jest coraz mniej zależny od oprocentowania

obligacji rządowych. Uczestnicy rynku szacując poziom kosztu kapitału własnego zaczynają stosować alternatywne metody modyfikujące klasyczny model CAPM.

Ograniczenia/implikacje badawcze: Ze względu na dostępność danych przeprowadzona analiza dotyczyła rynku USA, co stanowi ograniczenie wobec potrzeby wyłonienia wniosków również dla rynku europejskiego.

Oryginalność/wartość: W artykule dokonano krytycznej analizy głównego nurtu badań nad wyceną kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności.

Słowa kluczowe: koszt kapitału własnego, CAPM, niepewność, metody szacunków

Wprowadzenie

Koszt kapitału własnego (ang. cost of equity) stanowi niezaprzeczalnie centralny element analizy opłacalności ekonomicznej przedsięwzięć inwestycyjnych. Pozwala przekształcać strumienie prognozowanych przepływów pieniężnych w oczekiwaną wartość obecną. Dzięki temu można podejmować decyzje w zakresie szacowania wartości przy transakcjach kupna/sprzedaży, jak również porównywać atrakcyjność różnych inwestycji rzeczowych.

Według najbardziej rozpowszechnionej definicji koszt kapitału własnego to oczekiwana stopa zwrotu, po której uczestnicy rynku udostępnią swoje fundusze na konkretne cele inwestycyjne (Grabowski i Pratt, 2008, s. 3-9). Przytoczona definicja sugeruje zastosowanie kosztu kapitału własnego w procesach kupna i sprzedaży, wyceny aktywów, a także oceny alternatywnych możliwości inwestycyjnych. W rozwiniętych gospodarkach rynkowych, coraz częściej, koncepcja kosztu kapitału własnego znajduje zastosowanie w prawie każdej dziedzinie życia gospodarczego – od giełdy począwszy przez wycenę usług służby zdrowia do ustalania taryf dla przedsiębiorstw użyteczności publicznej włącznie. Szczególnie istotnym obszarem, w którym wykorzystywana jest koncepcja szacunków poziomu kosztu kapitału własnego jest obszar audytu oraz kontroli pracy biegłych rewidentów, którzy dokonują w procesie badania oceny szacunków wartości. Dlatego też posiadanie narzędzi do wiarygodnej oceny kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności, np. w okresie kryzysu finansowego, czy też w okresie stanu wojny, staje się kluczowym problemem w gospodarce.

W niniejszym opracowaniu dokonany został przegląd literatury z zakresu problematyki ustalania kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności, a zwłaszcza w świetle ostatnich trzech kryzysów: subprime 2008-2012, COVID-19, agresji Rosji

na Ukrainę 2022. Pomimo częstych odwołań do wyników obserwowanych na rynkach kapitałowych niniejsze opracowanie nie obejmuje analizy zachowań inwestorskich, ponieważ w sytuacji kryzysu na giełdach inwestorzy reagują w oparciu o modele wypracowane przez finanse behawioralne, które nie stanowią najlepszych narzędzi do wyznaczania długookresowego kosztu kapitału własnego.

1. Metodyka przeprowadzonej analizy

Celem niniejszego opracowania jest odpowiedź na pytanie: Jak szacować poziom kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności? Narzędziem do realizacji celu była krytyczna analiza stanu wiedzy w obszarze możliwości szacowania kosztu kapitału własnego w USA w warunkach niepewności, generowanych przede wszystkim trzema ostatnimi kryzysami: subprime 2008-2012, COVID-19 oraz agresją Rosji na Ukrainę 2022. Badanie zostało przeprowadzone w okresie od maja do września 2023 roku. Źródła pochodzenia danych wykorzystanych w badaniu to bazy: EBSCO, Google Scholar oraz opublikowane materiały branżowe (źródła internetowe) firm z branży doradczej i audytorskiej.

Analizę oparto głównie na rynku USA, co uczyniono ze względu na łatwość pozyskania i wiarygodność danych. Ponadto, aby uniknąć mniej istotnych problemów metodycznych, jako model referencyjny wybrano model wyceny aktywów kapitałowych (ang. Capital Assets Pricing Model - CAPM) w jego najprostszej formie pozwalającej określić tzw. bazowy koszt kapitału własnego:

$$\text{Koszt kapitału własnego} =$$

$$\text{Znormalizowana stopa wolna od ryzyka} + \text{Rynkowa premia za ryzyko}$$

gdzie:

Znormalizowana stopa wolna od ryzyka (ang. *Normalized Risk Free Rate*) oznacza, że w miesiącach, w których stopa procentowa wolna od ryzyka jest uznawana za rażąco niską, stosuje się wskaźnik zastępczy długoterminowej stabilnej stopy procentowej wolnej od ryzyka. Jest to o tyle istotne, że wciąż zdarzają się emisje dłużnych papierów skarbowych, których rentowność na przetargach jest bliska zeru lub nawet ujemna; zaś

Rynkowa premia za ryzyko (ang. *Equity Risk Premium*) liczona jest w tej wersji równania względem znormalizowanej stopy wolnej od ryzyka, zatem zmiana np. znormalizowanej stopy wolnej od ryzyka na wyniki spot spowoduje zmianę premii za ryzyko kapitałowe, która powinna zrównoważyć model na nowo na

poziomie sprzed zmiany. Taki model nie będzie pozbawiony wad, ale wciąż jest najpowszechniejszy w użyciu praktycznym.

2. Zmienność poziomu kosztu kapitału własnego

Biorąc pod uwagę zmienność poziomu kosztu kapitału własnego należy postawić kluczowe pytanie: W jaki sposób takie czynniki, jak kryzys finansowy, pandemia COVID-19, czy wysoka inflacja powinny wpłynąć na poziom kosztu kapitału własnego przedsiębiorstwa? Wielokrotnie w literaturze dotyczącej tego zagadnienia można odszukać stwierdzenia mówiące, że wyższe stopy procentowe płynnie przekładają się na wyższy koszt kapitału własnego (Miller i Modigliani, 1958; Antoniou i in., 1998; Gregory i Michou, 2009; Duliniec, 2012; Marcinkowska i in., 2014; Białek-Jaworska i in., 2014). Skutki tego procesu można było zaobserwować w spadkach poziomu stóp zwrotu z akcji w 2022 roku. Wydawać się mogło, że obserwowalna będzie w tym względnie zależność przyczynowo-skutkowa. Zgodnie bowiem z założeniami teoretycznymi, aby oszacować poziom kosztu kapitału własnego, do bezpiecznej stopy zwrotu (wyrażonej oprocentowaniem, np. dziesięcioletnich obligacji skarbowych) dodaje się premię za ryzyko rynkowe.

Zmienność poziomu kosztu kapitału własnego była więc przedmiotem wielu badań, spośród których wymienić tu można, między innymi:

- badanie nad wpływem zmienności rynków finansowych na koszt kapitału własnego (Fama i French, 2015), w którego efekcie autorzy proponują model uwzględniający zmienność rynków jako jednego z kluczowych czynników kształtujących koszt kapitału własnego;
- badanie nad zależnością między oprocentowaniem obligacji a kosztem kapitału własnego (Damodaran, 2012);
- badanie nad zmiennością kosztu kapitału własnego w różnych branżach (Fernandez, 2004). Badanie to koncentruje się na analizie zmienności kosztu kapitału własnego w różnych branżach i omawia czynniki wpływające na tę zmienność, w tym wartość tarczy podatkowej;
- badanie nad wpływem zmienności makroekonomicznych czynników na koszt kapitału własnego (Dichev i Piotrowski 2001) analizujące, jak zmienność makroekonomicznych czynników, w tym zmiany w ratingach obligacji, wpływa na koszt kapitału własnego i długookresowe stopy zwrotu na rynkach akcji.

Z kolei, mając na uwadze, istotną w tym opracowaniu, kwestię niepewności warto podać, iż, w literaturze można wyodrębnić różne metody szacunków, których celem jest kwantyfikowanie kategorii pozwalających w jakimś zakresie rozpoznawać cechy niepewności. Nauka wypracowała więc następujące narzędzia tu użyteczne

- 1) modele oceny ryzyka: np. Model Blacka-Scholesa-Mertona, Model CAPM, Model arbitrażu cenowego, Model oceny ryzyka opartego na opcjach (Hull, 2006);
- 2) symulację Monte Carlo (Rubinstein i Kroese, 2016);
- 3) analizę wrażliwości (Damodaran, 2012);
- 4) metodę delficką - opinie ekspertów (Jorion, 2007);
- 5) badania rynkowe (Alexander, 2008);
- 6) koncepcję rezerwy bezpieczeństwa (Damodaran, 2016).

Na przestrzeni ostatnich lat uwidoczniła się rozbieżność pomiędzy teorią a praktyką w sposobie szacowania poziomu kosztu kapitału własnego. W ciągu ostatnich dwóch dekad można było być świadkiem kilku okresów „przejściowych” pomiędzy okresami niepewności, w których niepewność można określać mianem nawet niepewności szczególnej. Okresy szczególnej, zintensyfikowanej niepewności wynikały albo z kryzysu finansowego, albo kryzysu wywołanego pandemią, albo wzrostem inflacji, spowodowanej między innymi konfliktem zbrojnym w Ukrainie. Fakt występowania takich okresów niepewności, w niniejszym opracowaniu stanowił podstawowy asumpt do sformułowania jego celu: Jak szacować poziom kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności? W dalszej części wywodu przedstawia się więc syntetyczną charakterystykę cech trzech okresów wyjątkowej niepewności i wskazuje się na ich oddziaływanie na poziom kosztu kapitału własnego.

3. Kryzys finansowy subprime 2008-2012 a poziom kosztu kapitału własnego

Podczas kryzysu finansowego 2008-2012 z dużą częstotliwością pojawiały się doniesienia prasowe o skokowym wzroście kosztu długu zarówno korporacyjnego, jak i papierów skarbowych. Dobbs, Jiang i Koller zwrócili uwagę na fakt, że stopy zwrotu, do terminu wykupu, znacząco wzrosły (w wymiarze absolutnym), jeśli weźmie się pod uwagę tylko ostatnie miesiące 2008 r. Mimo tego, w omawianym okresie obligacje o statusie „A” podrożały tylko o 1 punkt procentowy, osiągając YTM (Yield to Maturity – rentowność do momentu wykupu) na poziomie około 7% dla przedsiębiorstw spoza sektora finansowego (Dobbs i in., 2008). Jednakże, biorąc pod uwagę okres ostatnich 20 lat, nie zaobserwowano już owego „skokowego wzrostu kosztu długu”, ponieważ tylko przez ostatnie 6 lat przed kryzysem, obligacje te utrzymywały YTM poniżej 7%, a mediana dla 20-letniego okresu oscyluje wokół 8%. Autorzy podkreślają, że wysoki *spread*, pomiędzy YTM obligacji skarbowych i korporacyjnych obligacji o wysokim rating’u utrzymuje się a nawet rośnie, w badanym okresie nie ze względu na wzrost ryzyka obligacji korporacyjnych a dlatego, że rentowność obligacji skarbowych była obniżana decyzją rządu (Dobbs i in., 2008b; Dobbs i Koller, 2009).

Z reguły przyjmuje się, że ryzyko bardzo często objawia się wyższym poziomem zmienności stóp zwrotów na rynku akcji. Dane historyczne niezbędne do wyznaczenia premii za ryzyko w USA pochodzą przeważnie z Rocznika *Ibbotson SBBI (Stocks, Bonds, Bills and Inflation)* lub z raportów premii za ryzyko *Duff&Phelps* (obecnie Kroll Inc.). Analizując stopy zwrotu z głównych indeksów giełdowych w USA w krótkim okresie, można dojść do wniosku, że w latach 2008-2009 koszt kapitału własnego stawał się coraz bardziej niestabilny i jednocześnie coraz wyższy. Publikowane dane historyczne znacząco odstają od gwałtownych zmian obserwowanych na rynku w omawianym okresie. Warto w tym miejscu przytoczyć fakt, iż stopy zwrotu z rynku akcji w 2008 w USA należały do najniższych w historii, poza rokiem 1931 oraz 1937, kiedy odnotowano spadki o ok. 50% w ciągu 12 miesięcy. Lata kryzysu 2008-2009 odwróciły trendy na rynku kapitałowym. Jednakże w analizowanym okresie pojawiły się – wsparte badaniami – głosy, że w związku z opisanymi anomaliami rynkowymi inwestorzy nie powinni opierać swych wniosków wyłącznie na krótkoterminowych giełdowych trendach historycznych. Analiza fundamentalnych trendów długoterminowych, np. 40 letnich, wykazywała, że udział zysków przedsiębiorstw w PKB oscylował wokół mediany na poziomie 5%. Zatem wywindowane tanim kredytem zyski przedsiębiorstw powinny spaść z poziomu 2007 r. o co najmniej 20%, aby wrócić do trendu 40-letniego lub o 40%, aby osiągnąć minima z poprzednich cykli (Dobbs i in., 2008b; Dobbs i Koller, 2009). Zasadnym zatem wydawało się rozpatrywanie stanu gospodarki i – w konsekwencji – poziomu kosztu kapitału, zarówno własnego jak i dłużnego, nie tylko w krótkim, ale i długim horyzoncie czasowym.

Długookresowe podejście do premii za ryzyko (*long-term Equity Risk Premium, ERP*) prowadzi natomiast do wniosków, że oparcie szacunku wartości ERP na średnich danych historycznych powoduje spadek wartości ERP za każdym razem, gdy obserwuje się spadek oprocentowania papierów skarbowych (Damodaran, 2008). Jednak w okresie kryzysu szacunek wartości ERP, przy jednoczesnym obniżaniu stóp procentowych papierów skarbowych powodowanym działaniami rządów, może prowadzić do zaniżania kosztu kapitału (Grabowski i Pratt, 2008). Według badań Pratt'a i Grabowskiego wartość ERP w długim okresie kształtuje się w przedziale od 3,5 do 6% (Grabowski i Pratt, 2008; Kroll, 2023). Powstaje zatem pytanie, czy jest to właściwy przedział kształtowania się premii za ryzyko w każdej fazie cyklu koniunkturalnego? Jeżeli tak, to jaka powinna być wartość ERP w okresach kryzysu, aby racjonalnie odzwierciedlać ryzyko rynkowe i zwiększoną niepewność inwestorów? Kalkulacje udostępnione przez firmę Kroll wskazują, że bazowy koszt kapitału własnego w okresie kryzysu finansowego subprime kształtował się w granicach 9,0% - 10,5%. Jednakże, oceniając wagę i skutki kryzysu w zakresie kosztu kapitału własnego, należy brać pod uwagę okres oraz rozmiar spadku wartości rynku publicznego (mierzonego według S&P 500) w okresie od października 2007 r. do marca 2009 r. indeks S&P 500 obniżył się o prawie 57% a okres powrotu do poziomu sprzed kryzysu

wyniósł prawie 5,5 roku, chociaż rynek spodziewał się poprawy nie wcześniej niż przed upływem 6 lat (Nunes i Harrington, 2022).

W czasie kryzysu można było zaobserwować rosnące zainteresowanie efektem indywidualnym, tzn. reakcją rynku na specyficzną charakterystykę poszczególnych instrumentów finansowych lub sektorów. Kryzys nieruchomościowy uwidoczniał znaczenie rozróżnienia pomiędzy ryzykiem systematycznym a ryzykiem specyficznym. To właśnie wtedy wprowadzono do szerszego zastosowania tzw. stres-testy (testy warunków skrajnych) dla banków. Test warunków skrajnych to wybiegająca w przyszłość ilościowa ocena kapitału banku, która pokazuje, w jaki sposób hipotetyczny scenariusz recesji makroekonomicznej wpłynęłaby na wskaźniki kapitałowe banku. Test warunków skrajnych Rezerwy Federalnej (FED - Banku Rezerw Federalnych USA) ocenia, czy banki są wystarczająco skapitalizowane, aby pokryć straty w stresujących warunkach, jednocześnie wypełniając zobowiązania wobec wierzycieli i kontrahentów oraz mogąc nadal udzielać pożyczek gospodarstwom domowym i przedsiębiorstwom (Geithner, 2015). Warto zwrócić uwagę na fakt, że EBC (Europejski Bank Centralny) testuje instytucje istotne, znajdujące się pod jego bezpośrednim nadzorem, pod kątem określonego rodzaju szoku. Chociaż trudno byłoby przejść bezpośrednio z wyników stres-testów do ich odpowiedniego ujęcia w procesie szacowania kosztu kapitału własnego, to warto wspomnieć o istocie testów jako dobrym początku rozróżniania przez analityków efektów ryzyka systematycznego i specyficznego. Pozwala to na wprowadzenie alternatywnych rozwiązań uwzględniania ryzyka specyficznego w procesie wyceny, zamiast dodatkowej premii dodawanej do kosztu kapitału własnego (Pęksyk i in., 2009).

4. Pandemia COVID-19 a poziom kosztu kapitału własnego

W przypadku pandemii COVID-19 rynek oczekiwał o wiele gorszych skutków i w konsekwencji o wiele głębszego kryzysu, niż w przypadku kryzysu subprime 2008-2012 (Patterson, 2023, s. 9). W pierwszych miesiącach w USA pandemia koronawirusa przysporzyła miliony bezrobotnych i spowodowała największy kwartalny spadek PKB od czasu Wielkiego Kryzysu. Naturalnie doprowadziło to do głębokiej niepewności co do ostatecznej długości i głębokości recesji oraz możliwości ożywienia gospodarczego.

Konsekwencją niepewności gospodarczej jest przeważnie zmienność notowań na giełdach. Interesującym jest fakt, iż podczas niepewności gospodarczej powiela się wzorzec dla mechanizmu recesji, polegający na odnotowywaniu gwałtownych spadków na giełdach w miarę rozprzestrzeniania się negatywnych informacji w cyklu opartym na wpływie panicznej wyprzedaży przez niektórych inwestorów. Zwykle ogólnym tego efektem jest nadmierna reakcja, którą sprytni inwestorzy wykorzystują kupując akcje, co z kolei prowadzi do pełnego lub częściowego ożywienia na długo przed całkowitym ożywieniem gospodarki. W okresie pandemii zarówno spadek,

jak i odbicie giełdy nastąpiło bardzo szybko. Pod koniec marca indeks S&P 500 spadł o ponad 30%. Od połowy czerwca natomiast, odskoczył z powrotem do około 5% swojej wartości z początku roku. Jednym z ciekawszych argumentów wyjaśniających nieintuicyjne zachowanie rynku jest znacząca zmiana branżowego składu indeksu S&P 500 (Bradley i Stumper, 2021). Obecnie branże, które mocno waży w indeksie, to głównie technologia, media, telekomunikacja, farmaceutyka i sprzęt medyczny. Te szybko rozwijające się branże w ciągu ostatnich 25 lat podwoiły swój udział w indeksie do około 40%, podczas gdy branże o powolnym wzroście (takie jak produkcja przemysłowa i konsumpcyjna) spadły z około 35% do 20%. Wynika to prawdopodobnie z tego, iż rozwijające się branże są bardziej dotknięte wprowadzaniem nowych produktów i usług, niż kondycją całej gospodarki (a w niektórych przypadkach nawet skorzystały na obecnej sytuacji gospodarczej). Notowania spółek starej ekonomii, tj. przedsiębiorstw z branż, które nie zmieniły się znacząco pomimo postępu technicznego, jak np. naftowo-gazowych oraz związanych z turystyką, spadły w 2020 r. o 20% lub więcej. Ze względu na zmianę wag w indeksie S&P 500, spadki te nie miały takiego wpływu na indeks rynkowy, jaki miałyby 25 lat temu (Bradley i Stumper, 2021). Wyjaśnienia – na pierwszy rzut oka – nieracjonalnego zachowania rynku można szukać poza giełdą. Niektóre duże sektory charakteryzujące się wysokim zatrudnieniem, takie jak domy towarowe czy supermarkety, ucierpiały już przed wybuchem pandemii. Ich kapitalizacje rynkowe były niskie na początku kryzysu, więc dalsze spadki nie miały większego wpływu na indeks. Ponadto wiele sektorów o wysokim zatrudnieniu – w tym restauracje, pralnie chemiczne i usługi lokalne – jest zdominowanych przez prywatne firmy, których sytuacja ekonomiczna nie ma bezpośredniego wpływu na kształtowanie S&P 500.

W ramach prowadzonej w tym wywodzie analizy, poza przeglądem i diagnozą stanu wiedzy z zakresu możliwości szacowania poziomu kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności, dokonano również własnych szacunków, w których wykorzystano odpowiednio kalkulacje udostępnione przez firmę Kroll, Inc (Nunes i Harrington, 2022; Kroll, 2023). Ustalenia autorów pozwalają na wykazanie, że bazowy koszt kapitału własnego w okresie kryzysu wywołanego pandemią kształtował się w granicach 8,5% – 9,0%, czyli nieznacznie różnił się od bazowego kosztu kapitału własnego podczas kryzysu 2008-2012 i znacząco różnił się od uznanego przez analityków za „kanoniczny” tj. mieszczący się w przedziale od 3,5 do 6% (Grabowski i Pratt, 2008, s. 113). Okres powrotu do poziomu sprzed kryzysu wyniósł pół roku (Nunes i Harrington, 2022). Pomimo tego, że bazowy koszt kapitału własnego utrzymywał się mniej więcej na porównywalnym poziomie, zarówno organizacje zajmujące się profesjonalnie wyceną, jak i wspierające firmy doradcze, opracowały wskazówki, w których starały się wskazać kierunki radzenia sobie z niepewnością i wysoką zmiennością rynków, zarówno kapitałowych, jak i pozostałych. O ile instytucje, takie jak International Valuation Standards Council, bardzo ostrożnie zachęcały

do korzystania przy wycenie z narzędzi innych, niż premia z tytułu ryzyka dodawana do kosztu kapitału własnego, o tyle firmy doradcze, w pierwszej fazie kryzysu wywołanego pandemią, skłonne były wprowadzać korektę do kosztu kapitału (PwC, 2020). Bardziej wyważone stanowiska wzmacniały znaczenie metod scenariuszowych (Franceschi i in., 2020), z jednoczesnym zwróceniem uwagi na fakt, że scenariusze nie są w stanie uwzględnić wszystkich ryzyk związanych z pandemią (BVR, 2020).

Warto w tym miejscu nawiązać do sytuacji, gdy pod koniec pandemii COVID-19, w 2022 roku giełda w USA zanotowała spadek wartości o 18% zaraz po tym, jak rentowność 20-letnich Treasuries wzrosła z 1,947% do 4,454%. Teoretycznie niższe stopy procentowe FED powinny generować wyższy zwrot dla akcjonariuszy (ang. Total Shareholder Return – TSR) i odwrotnie – wyższe stopy procentowe (tak jak w roku 2022) powinny generować spadek TSR. Jednakże dokonując analizy w szerszym horyzoncie, niż tylko w czasie pandemii pojawiają się takie fakty jak wzrost indeksu S&P 500 o 47% w tym samym czasie, kiedy zaobserwowano wzrost poziomu rentowności 20-letnich obligacji skarbowych z 1,947% do 4,454%. Można wysnuć wnioski, że to inne czynniki musiały napędzać rynek w latach 2019-2021, niż poziom stóp procentowych (Gupta i in., 2023).

5. Wysoki poziom inflacji wywołany agresją Rosji na Ukrainę a poziom kosztu kapitału własnego

Bardzo trudno jest przewidzieć, jaki będzie rzeczywisty czas trwania i poziom inflacji w gospodarce. Na to zjawisko działa wiele różnorodnych sił, w tym:

- zakłócenia podaży i popytu spowodowane pandemią COVID-19 (Schmitz i Nguyen, 2022; Hobbs, 2021; Elleby i in., 2020; Notteboom i in., 2021);
- wojna w Ukrainie (Artuc i in., 2022; Yeoman, 2022; Seiler, 2022; Sohag i in., 2022);
- niechęć wielu osób do powrotu na rynek pracy (Vesterlund, 1997; Babcock i in., 2012; Smet de, 2022);
- przedłużający się okres agresywnych wydatków fiskalnych, zwłaszcza w odpowiedzi na pandemię, który przyczynił się do bezprecedensowych deficytów budżetowych w czasie pokoju (Bordo i Levy, 2021; Makin i Layton, 2021; Hughes, 2020);
- niezwykle ekspansywna polityka pieniężna od czasu kryzysu finansowego z lat 2008–2012, która doprowadziła do historycznie niskich stóp procentowych (Schnabl i Hoffmann, 2008; Bordo i Landon-Lane, 2013; Cukierman, 2013).

Nie minęło jednak nawet kilka lat od ostatniego okresu niepewności związanego z pandemią COVID-19, a poziom inflacji zaczął wzrastać szybciej niż zakładały prognozy makroekonomiczne sporządzone jeszcze dwa, trzy lata temu. Doprowadziło

to do zmaterializowania się kolejnego kryzysu w USA, czego skutkiem były decyzje FED o podwyżkach stóp procentowych.

Ekonomiści wymieniają kilka przyczyn wysokiej stopy inflacji w Stanach Zjednoczonych. Dwie z nich są tu jednak kluczowe. Po pierwsze, pandemia COVID-19 w 2020 roku stworzyła bezprecedensowy zestaw czynników inflacji twórczych w gospodarce USA. Tymczasowe zamknięcie firm doprowadziło do przejściowego okresu recesji, w którym wydatki konsumpcyjne spadły, a stopa oszczędności osobistych osiągnęła najwyższy poziom od 40 lat. Jednakże – zdaniem większości – ten wzrost oszczędności ostatecznie doprowadziłby do wzrostu wydatków konsumpcyjnych w miarę ponownego otwierania przedsiębiorstw i poprawy warunków ekonomicznych. Po drugie, rząd federalny przyjął kilka pakietów stymulacyjnych, związanych z COVID-19 w 2020 i 2021 r. Te pakiety stymulacyjne pomogły również złagodzić wpływ COVID-19 na gospodarkę USA i zapewniły dalszy wzrost wydatków konsumenckich. W maju 2020 r. i czerwcu 2020 r. osobiste wydatki konsumpcyjne wzrosły odpowiednio o 8,6% i 6,4%, co stanowi dwa największe miesięczne wzrosty osobistych wydatków konsumpcyjnych w ciągu ostatnich 40 lat. W rzeczywistości pięć największych miesięcznych wzrostów osobistych wydatków konsumpcyjnych w ciągu ostatnich 40 lat miało miejsce między majem 2020 r. a marcem 2021 r.

Bez względu na opinie ekspertów rynku finansowego dotyczące tego, czy to wyłącznie pandemia spowodowała zakłócenia m.in. w łańcuchach dostaw na całym świecie (Miller, 2022), jej wpływu na logistykę tegoż łańcucha zignorować w niniejszej analizie nie można. Rynki światowe powoli dostosowują się do wysokiego poziomu popytu konsumentów na produkty i usługi, który jest wyższy niż przed pandemią COVID-19. Doprowadziło to do niedoborów dostaw, ponieważ firmy z trudem nadały za popytem konsumentów, co skutkowało wyższymi cenami. Problemy z łańcuchem dostaw zostały zaostrzone przez zamknięcia fabryk, które miały miejsce podczas pandemii. Ceny żywności i energii również odnotowały znaczny wzrost. Tenże wzrost można przypisać kilku czynnikom, w tym między innymi silnemu światowemu popytowi i wojnie rosyjsko-ukraińskiej (Kroll, 2022). Ponadto Stany Zjednoczone od kilku lat cieszą się niskimi stopami bezrobocia, co doprowadziło do niedoborów siły roboczej w niektórych branżach i wyższych kosztów pracy, ponieważ pracodawcy musieli przyciągać i zatrzymywać pracowników. Zatem można stwierdzić, iż do wzrostu poziomu inflacji ogółem przyczyniła się również inflacja płac.

Obecnie trudno jest prognozować, jak będzie kształtować się polityka pieniężna poszczególnych banków centralnych w związku z walką z wysokim poziomem inflacji. Ma to bezpośrednie przełożenie na obserwowalną niepewność na rynku finansowym USA. Obecne oczekiwania rynku, co do poziomu inflacji w USA oscylują w przedziale od 2,5% do 3,5% przy jednoczesnym oczekiwaniu realnego oprocentowania dziesięcioletnich obligacji USA na poziomie 1%. Jest to o tyle interesujące, że – dla porównania – oczekiwania co do poziomu długoterminowej inflacji osiągały i przekraczały

aż 10% w latach siedemdziesiątych i na początku lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku (Piger i Rasche, 2006; Gupta i in., 2023).

Jak zatem opisane powyżej procesy mogą wpłynąć na poziom kosztu kapitału własnego? W opinii znacznej części rynku pojawiały się stwierdzenia, że szybko rosnące stopy procentowe w 2022 r. znacznie podwyższyły jego poziom. Biorąc pod uwagę historyczną rynkową premię za ryzyko wynoszącą około 5% i stosując współczynnik ryzyka *beta* równy 1, ostatecznie sprowadza się to do efektu wyższych rentowności obligacji skarbowych. Gdyby te rentowności rzeczywiście były przybliżeniem stopy wolnej od ryzyka, to – zgodnie z komentarzami Rezerwy Federalnej i innych banków centralnych – koszt kapitału własnego uległby znaczącym zmianom, czego nie można było zaobserwować na rynku (Goedhart i in., 2020; Goedhart i in., 2002).

6. Rozbieżności między teorią a praktyką szacunków kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności

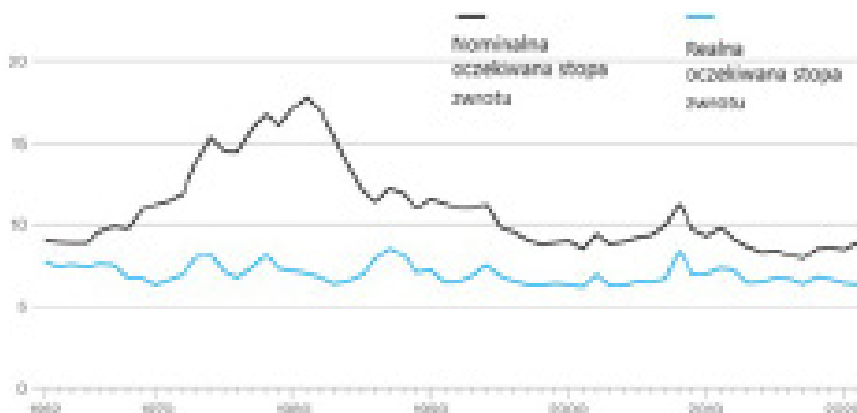
Teoretyczne założenia, iż poziom kosztu kapitału własnego to znormalizowana stopa wolna od ryzyka powiększona o rynkowy poziom premii za ryzyko, od jakiegoś czasu stoją w sprzeczności z obserwacjami dokonanymi na rynku (Gupta i in., 2023). Badania przeprowadzone przez McKinsey&Company ukazały, że w ciągu mniej więcej ostatnich 15 lat, koszt kapitału własnego został niejako koncepcyjnie „oddzielony” od poziomu oprocentowania obligacji rządowych w USA. Ponadto, z badań tych można było wysnuć wnioski, że rządy za pośrednictwem polityki pieniężnej manipulowały długoterminowymi stopami procentowymi do tego stopnia, że rentowności obligacji skarbowych nie odzwierciedlały i być może nie odzwierciedlają już tego, co w obszarze szacunku poziomu kosztu kapitału własnego jest stosowane przez rynek.

Ponadto, z analizy McKinsey&Company wynika, że nawet gdy banki centralne znacznie podniosły stopy procentowe w 2022 r., koszt kapitału własnego tylko nieznacznie wzrósł, odzwierciedlając jedynie niewiele wyższe oczekiwania co do długoterminowego poziomu inflacji. Prawdopodobną przyczyną takiego stanu rzeczy może być fakt, iż poziom kosztu kapitału własnego w ciągu ostatnich 15 lat w rzeczywistości nie uległ obniżeniu, a odzwierciedlał faktycznie niski koszt długu publicznego (Gupta i in., 2023).

W tym samym badaniu McKinsey&Company dokonał analizy możliwości uwzględniania przez rynek oprocentowania obligacji skarbowych przy szacowaniu poziomu bezpiecznej stopy zwrotu. Badania oparto na wskaźniku P/E (ang. Price to Earnings) i zależności jego wartości od poziomu kosztu kapitału własnego. Teoretycznie koszt kapitału własnego powinien znacząco wpłynąć na wartość tegoż wskaźnika. Wskaźnik ten informuje bowiem o tym, ile inwestorzy średnio „płacą” za jednostkę zysku netto (tj. do podziału) wypracowanego przez spółkę.

Rosnąca wartość wskaźnika wskazuje na to, iż za każdą złotówkę zysku inwestorzy płacą coraz więcej. Stąd można założyć, iż znaczące zmiany w poziomie kosztu kapitału własnego powinny spowodować znaczące zmiany wartości wskaźników P/E. W badaniu McKinsey&Company zaobserwowano jednak, iż w ciągu około 15 lat, kiedy rentowność obligacji rządowych spadła do bezprecedensowo niskich poziomów, a następnie wzrosła do poziomów znacząco wysokich, mediana wskaźników P/E pozostała stała. Zaobserwowane stałe wartości mediany wskaźnika P/E w tym czasie mogą skłonić do wysnucia tezy, iż rynki nie stosują już rentowności obligacji skarbowych jako wskaźnika stopy wolnej od ryzyka.

Ponadto biorąc pod uwagę niskie stopy procentowe w ciągu ostatnich 15 lat, typowa duża firma powinna była być wyceniana w zakresie znacznie powyżej 20-krotnego wskaźnika P/E od czasu ostatniego kryzysu finansowego, co nie miało miejsca. Średnie duże firmy od czasu kryzysu finansowego konsekwentnie notowały transakcje o mnożniku w przedziale od 15 do 17 razy P/E – pomimo niskich stóp procentowych w tym okresie. Dodatkowo w badaniu stosując założenia inżynierii wstecznej mnożników P/E w relacji do ROIC (ang. Return On Invested Capital) uwidoczniło się „wypłaszczenie” poziomu kosztu kapitału własnego utrzymującego się w przedziale 6,5-7,0% (Gupta i in., 2023) (rysunek 1.).

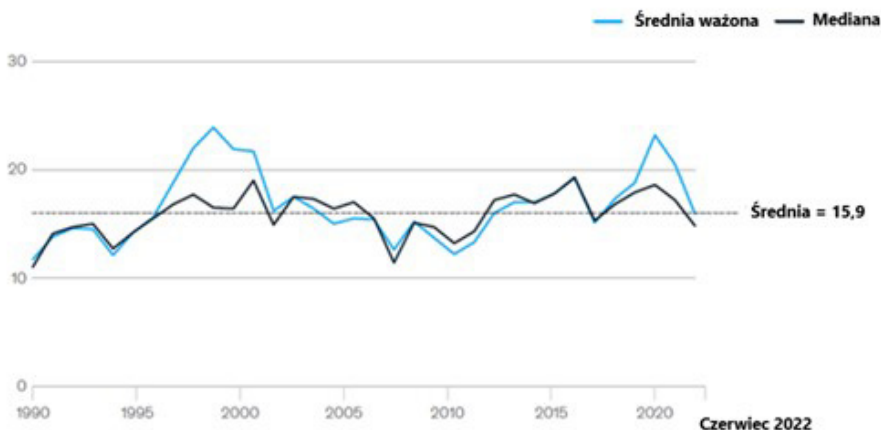

Rysunek 1. Zmiany oczekiwanych stóp zwrotu w czasie na przykładzie S&P 500

Źródło: Gupta, V., Kohn, D., Koller, T., Rehm, W. (2023), Markets versus textbooks: Calculating today's cost of equity, "Strategy & Corporate Finance Practice", McKinsey & Company.

Ponadto wyniki przeprowadzonej analizy przedstawionej na rysunku 1 są zgodne z długoterminową analizą poziomu mediany wskaźników P/E dużych firm, która

wykazuje się średnią na poziomie 15,9 i stabilnością wartości P/E w przedziale od 15 do 17 razy w latach 1990 – 2022 (rysunek 2.).

Rysunek 2. Mnożniki cen akcji (w postaci wskaźnika P/E) indeksu S&P 500 w okresie styczeń 1990 – czerwiec 2022

Źródło: Gupta, V., Kohn, D., Koller, T., Rehm, W. (2023), Markets versus text books: Calculating today's cost of equity, "Strategy & Corporate Finance Practice", McKinsey & Company.

Według McKinsey&Company, modele wyceny spółek oparte na niskich stopach procentowych przez ostatnie 15 lat mogły nie prowadzić do racjonalnych wyników. Przykładowo, gdyby poziom kosztu kapitału własnego obniżył się wraz ze spadkiem stóp procentowych w ciągu ostatniej półtorej dekady, można byłoby zaobserwować istotny wzrost wartości wskaźników P/E. Obserwowany 3-procentowy spadek poziomu kosztu kapitału własnego powinien zwiększyć wartość wskaźnika P/E, z przeciętnego przedziału transakcyjnego mnożnika 15–16, do poziomu mnożnika ponad 25 razy. Taki wzrost jednak nie został zaobserwowany (Gupta i in., 2023).

Załóżmy, że dokonano syntetycznego oszacowania stopy wolnej od ryzyka zamiast uwzględnienia rentowności obligacji skarbowych, dodając oczekiwaną stopę inflacji (około 2,5%) do długoterminowej średniej realnej stopy procentowej (2%). W efekcie uzyskana będzie syntetyczna stopa wolna od ryzyka na poziomie około 4,5%, która – powiększona o 5 % premii za ryzyko – przekłada się na poziom kosztu kapitału własnego równy 9,5%. Po raz kolejny można więc zaobserwować, iż bazowy koszt kapitału własnego w okresie obecnego kryzysu kształtuje się w granicach 9,0% – 9,5%, czyli nieznacznie różni się od bazowego kosztu kapitału własnego, obserwowanego podczas poprzednich dwóch kryzysów. Jest to

o tyle istotne, iż wartość ta znacząco odbiega od – uznanego przez analityków za „prawidłowy” – przedziału, tj. mieszczącego się w granicach 3,5% – 6% (Grabowski i Pratt, 2008). Zatem można zaryzykować twierdzenie, że *new normal* w zakresie bazowego kosztu kapitału własnego w USA to przedział 8,0% – 9,5% a nie 3,5% – 6,0%, zaś pozostałe ryzyka, zwłaszcza te o charakterze niesystematycznym, należałoby uwzględnić w przepływach pieniężnych (Gupta i in., 2023; Franceschi i in., 2020).

Podsumowanie

Celem niniejszego opracowania była odpowiedź na pytanie: Czy w warunkach szczególnej niepewności gospodarczej, klasyczna metodyka szacowania kosztu kapitału własnego (CAPM) może być stosowana, bez konieczności rewizji zasadności jej założeń? Jak szacować poziom kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności? Kontekstem dla poszukiwania odpowiedzi na to pytanie jest analiza uwarunkowań dla szacowania kosztu kapitału własnego w USA w warunkach szczególnej niepewności, obserwowanej w okresie 2008-2023.

Do głównych wniosków z przeprowadzonej analizy zaliczyć można następujące obserwacje. Po pierwsze, koszt kapitału własnego w ciągu mniej więcej ostatnich 15 lat jest coraz mniej zależny od oprocentowania obligacji rządowych a uczestnicy rynku szacując poziom kosztu kapitału własnego zaczynają stosować alternatywne metody modyfikujące klasyczny model CAPM. Po drugie, bazowy koszt kapitału własnego w okresie obecnego kryzysu w USA kształtuje się w granicach 9,0% – 9,5%, czyli nieznacznie różni się od bazowego kosztu kapitału własnego obserwowanego podczas poprzednich dwóch kryzysów i znacząco odbiega (od uznanego przez analityków za „prawidłowy”) przedziału o granicach 3,5% – 6%. Po trzecie, z obserwacji zachowania uczestników na rynku można wyciągnąć wnioski, iż biorąc pod uwagę długi horyzont czasowy (lata od 1962 do 2020) uwidoczniło się „wyplaszczenie” poziomu kosztu kapitału własnego utrzymującego się w przedziale 6,5-7,0%. Świadczyć to może o tym, iż w długoterminowej perspektywie uczestnicy rynku niejako dyskontują pojawiające się niepewności, co prowadzi do niższych długoterminowych oczekiwanych poziomów kosztu kapitału własnego.

Reasumując, szacowanie kosztu kapitału własnego w warunkach niepewności jest zadaniem bardziej złożonym, niż zakłada to model CAPM. Obecnie bowiem – gdy po względnie krótkich odstępach czasu pojawiały się: kryzys subprime, kryzys wywołany przez COVID-19 i kryzys związany z wojną w Ukrainie – szacowanie kosztu kapitału staje się wyzwaniem o fundamentalnym znaczeniu zarówno dla analityków, doradców inwestycyjnych, sporządzających raporty z wyceny czy biegłych rewidentów. Dodatkowo przemawia za tym między innymi fakt, iż – jak przedstawiono to w niniejszym opracowaniu – rynki nie interpretują już

rentownością obligacji rządowych jako podstawy dla ustalania stopy wolnej od ryzyka. Wynika z tego, iż wnioskowanie na temat szacowania kosztu kapitału własnego w obecnych czasach jest zderzeniem dwóch podejść: behawioralnego i fundamentalnego. Mając na względzie to, iż kryzysy finansowe, o różnym podłożu, pojawiały się i prawdopodobnie będą się pojawiać z większą niż dotąd częstotliwością, a rynek zaczyna sobie radzić z tym zjawiskiem w sposób, który wymusza zmianę podejścia do już utrwalonych schematów, w tym w obszarze wyceny, kwestia szacunku kosztu kapitału własnego – wykorzystywanego w różnych decyzjach zarządczych i analizach inwestycyjnych, w tym także w obszarze sprawozdawczości finansowej – staje się szczególnie newralgiczna.

Bibliografia

- Artuc, E., Falcone, G., Port, G., Rijkers, B. (2022), War-induced food price inflation imperils the poor. *Global Economic Consequences of the War in Ukraine Sanctions, Supply Chains and Sustainability*, 16, s. 155-162.
- Alexander, C. (2008). Market risk analysis, pricing, hedging and trading financial instruments (Vol. 3). John Wiley & Sons.
- Antoniou, A., Garrett, I., & Priestley, R. (1998). Calculating the equity cost of capital using the APT: the impact of the ERM. *Journal of International Money and Finance*, 17(6), 949-965.
- Babcock, L., Congdon, W. J., Katz, L. F., Mullainathan, S. (2012), *Notes on behavioral economics and labor market policy*, IZA Journal of Labor Policy, 1, 2, s. 1-14, <https://doi.org/10.1186/2193-9004-1-2>.
- Białek-Jaworska, A., Dzik, A., & Nehrebecka, N. (2014). Wpływ polityki monetarnej na źródła finansowania przedsiębiorstw w Polsce w latach 1995-2012. Instytut Ekonomiczny.
- Bordo, M.D., Landon-Lane, J. (2013), *Does expansionary monetary policy cause asset price booms; some historical and empirical evidence (No. w19585)*. National Bureau of Economic Research Working Paper No. 19585, <https://doi.org/10.3386/w19585>.
- Bordo, M.D., Levy, M.D. (2021), *Do enlarged fiscal deficits cause inflation? The historical record*, "Economic Affairs", 41(1), s. 59-83, <https://doi.org/10.1111/ecaf.12446>.
- Bradley, C., Stumpner, P. (2021), *The impact of COVID-19 on capital markets, one year in*. McKinsey & Company.
- BRV (2020), *25 Tips on Dealing With COVID-19 From the NACVA Conference*, "Business Valuation Update" 26(8), <https://www.bvresources.com/articles/business-valuation-update/25-tips-on-dealing-with-covid-19-from-the-nacva-conference>.

- Cukierman, A., (2013), *Monetary policy and institutions before, during, and after the global financial crisis*, "Journal of Financial Stability", 9(3), s. 373-384, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jfs.2013.02.002>.
- Damodaran, A. (2008) *Equity Risk Premium: Determinants, Estimation and Implications*, September 2008, with an October update reflecting the market crisis.
- Damodaran, A. (2012). *Investment valuation: Tools and techniques for determining the value of any asset* (Vol. 666). John Wiley & Sons.
- Damodaran, A. (2016). *The Cost of Capital: The Swiss Army Knife of Finance*. New York, NYU Stern.
- Dichev, I. D., & Piotroski, J. D. (2001). The long-run stock returns following bond ratings changes. *The Journal of Finance*, 56(1), 173-203.
- Dobbs, R., Jiang, B., Koller, T. M. (2008a) Preparing for a slump in earnings, "The McKinsey Quarterly", wrzesień.
- Dobbs, R., Jiang, B., Koller, T. M. (2008b). *Why the crisis hasn't shaken the cost of capital*, "The McKinsey Quarterly", grudzień.
- Dobbs, R., Koller, T. M. (2009), The crisis: Timing strategic moves, "McKinsey on Finance", wrzesień.
- Duliniec, A. (2012). *Koszt kapitału w teorii i praktyce przedsiębiorstw. Gospodarka Narodowa*. The Polish Journal of Economics, 254(3), 1-18.
- Elleby, C., Domínguez, I. P., Adenauer, M., Genovese, G. (2020), *Impacts of the COVID-19 pandemic on the global agricultural markets*, "Environmental and Resource Economics", 76(4), s. 1067-1079, <https://doi.org/10.1007/s10640-020-00473-6>.
- Fama E.F., French K.R. (2015), *A five-factor asset pricing model*, *Journal of Financial Economics*, Volume 116, Issue 1, Pages 1-22 <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2014.10.010>.
- Fernández, P. (2004). The value of tax shields is NOT equal to the present value of tax shields. *Journal of Financial Economics*, 73(1), 145-165.
- Franceschi G., Nunes C., Zoido J., Probert A. (2020), *D&P Impact of COVID-19 on Goodwill Impairment—Perspective from U.S. GAAP and IFRS*, Kroll, 21 kwietnia.
- Geithner, T. F. (2015), *Stress test: Reflections on financial crises*, Crown.
- Goedhart, M. H., Koller, T. M., Williams, Z. D. (2002), *The real cost of Equity*. McKinsey & Company, 5, s. 11-15.
- Goedhart, M.H., Koller, T.M., Wessels, D. (2020), *Valuation: Measuring and Managing the Value of Companies*, wyd. 7, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Gupta, V., Kohn, D., Koller, T., Rehm, W. (2023), *Markets versus textbooks: Calculating today's cost of equity*, "Strategy & Corporate Finance Practice", McKinsey & Company.

- Grabowski, R. J., Pratt, S. P. (2008). *Cost of capital: applications and examples*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Gregory, A., & Michou, M. (2009). Industry cost of equity capital: UK evidence. *Journal of Business Finance & Accounting*, 36(5-6), 679-704.
- Hull, J. C. (2006). *Options, Futures, and Other Derivatives*, Pearson.
- Hobbs, J.E. (2021), *The Covid-19 pandemic and meat supply chains*, "Meat Science", 181, 108459, <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2021.108459>.
- Hughes, R. (2020), *Safeguarding governments' financial health during coronavirus: What can policymakers learn from past viral outbreaks?*, "Resolution Foundation Briefing", March. <https://www.resolutionfoundation.org/app/uploads/2020/03/Safeguarding-governments%E2%80%99-financial-health-during-coronavirus.pdf>.
- Jorion, P. (2007). *Financial risk manager handbook* (Vol. 406). John Wiley & Sons.
- Kroll (2022), *Impact of Russia Ukraine conflict on cost of capital assumptions*, [dostęp: 6 maja 2022].
- Kroll (2023), *Kroll Recommended U.S. Equity Risk Premium (ERP) and Corresponding Risk-free Rates (Rf); January 2008–Present*, [dostęp: 2 lipca 2023].
- Makin, A.J., Layton, A. (2021), *The global fiscal response to COVID-19: Risks and repercussions*, "Economic Analysis and Policy", 69, s. 340-349, <https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.12.016>.
- Marcinkowska, M., Wdowiński, P., Flejterski, S., Bukowski, S., & Zygierewicz, M. (2014). Wpływ regulacji sektora bankowego na wzrost gospodarczy-wnioski dla Polski. Inst. Ekonomiczny.
- Miller, M., & Modigliani, F. (1958). *The cost of capital. Corporate Finance and the Theory of Investment. American Economic Review*, 48(3), 261-297.
- Miller, Ch. (2022), *Chip war: the fight for the world's most critical technology*, Simon and Schuster.
- Notteboom, T., Pallis, T., Rodrigue, J.P. (2021), *Disruptions and resilience in global container shipping and ports: the COVID-19 pandemic versus the 2008–2009 financial crisis*. "Maritime Economics & Logistics", 23, s. 179-210, <https://doi.org/10.1057/s41278-020-00180-5>.
- Nunes, C.S., Harrington J.P. (2022), *Cost of Capital in the Current Environment*, KROLL, pobrane z: kroll.com/cost-of-capital-resource-center [dostęp: 28 września 2022].
- Patterson, S. (2023), *Chaos Kings. How Wall Street Traders Make Billions in The New Age of Crisis*, Simon & Schuster.
- Pęksyk, M., Chmielewski, M., Śledzik, K. (2009), *Analiza metod uwzględniających ryzyko kraju w ocenie bezpośrednich inwestycji zagranicznych*,

- Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia”, (16), s. 359-371.
- Piger, J.M., Rasche, R.H. (2006), *Inflation: Do expectations trump the gap?*, “FRB of St. Louis Working Paper”, 2006-013B, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.890659>.
- PwC (2020),. Adjusting for COVID-19 in valuations, Australia, Insights as at 31 March 2020, <https://www.pwc.com.au/deals/assets/adjusting-for-covid-19-in-valuations-190320.pdf>.
- Rubinstein, R. Y., & Kroese, D. P. (2016). Simulation and the Monte Carlo method. John Wiley & Sons.
- Schmitz, A., Nguyen, L. (2022), *Seafood supply and demand disruptions: The Covid-19 pandemic and shrimp*. “Aquaculture Economics & Management”, 26(4) s. 1-25.
- Schnabl, G., Hoffmann, A. (2008), *Monetary policy, vagabonding liquidity and bursting bubbles in new and emerging markets: An overinvestment view*, “World Economy”, 31(9), s. 1226-1252, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2008.01126.x>.
- Seiler, P. (2022), *The Ukraine war has raised long-term inflation expectations*, “VOX CEPR’s Policy Portal”, <https://www.research-collection.ethz.ch/handle/20.500.11850/579884>.
- Smet de, A., Dowling, B., Mugayar-Baldocci, M., Schaninger, B. (2022), *Gone for now, or gone for good? How to play the new talent game and win back workers*, “McKinsey Quarterly”, 9. marca.
- Sohag, K., Islam, M. M., Tomas Žiković, I., Mansour, H. (2023), *Food inflation and geopolitical risks: analyzing European regions amid the Russia-Ukraine war*, “British Food Journal”, 125(7), s. 2368-2391, <https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2022-0793>.
- Vesterlund, L. (1997), *The Effects of Risk Aversion on Job Matching: Can Differences in Risk Aversion Explain the Wage Gap?*, Unpublished manuscript, Iowa State University.
- Yeoman, I. (2022), *Ukraine, price and inflation*, “Journal of Revenue and Pricing Management”, 21(3), s. 253-254, <https://doi.org/10.1057/s41272-022-00378-7>.

Internetowe bazy danych

KROLL, kroll.com/cost-of-capital-resource-center.

Market Yield on U.S. Treasury Securities at 20-Year Constant Maturity, Quoted on an Investment Basis (DGS20), FRED, St. Louis Fed, <https://fred.stlouisfed.org/series/DGS20>.

Zawodowy sceptycyzm audytora w warunkach niepewności gospodarczej

BEATA ZYZNARSKA-DWORCZAK

(<https://orcid.org/0000-0002-0827-2583>)

Streszczenie

Cel: Celem artykułu jest ocena, jak współczesne warunki niepewności gospodarczej (okres pandemiczny i post-pandemiczny, inwazja Rosji na Ukrainę, wysoka inflacja, cyberprzestępczość, przejawy kryzysu ekologicznego) wpływają na znaczenie zawodowego sceptycyzmu audytora.

Metodyka/podejście badawcze: Główną metodą badawczą jest ocena krajowych standardów badania i opracowań zawodowych oraz pogłębiony przegląd literatury naukowej. Do przeprowadzenia badania bibliometrycznego wykorzystano dane z bazy *Web of Science*, a do prezentacji wyników badania oprogramowanie *Biblioshiny for Bibliometrix*. W artykule zastosowano metody analizy i syntezy.

Wyniki: Artykuł prezentuje pozytywne i normatywne podejście wobec zawodowego sceptycyzmu audytora w badaniu sprawozdania finansowego jednostki funkcjonującej w warunkach niepewności, przy czym niepewność występuje na wielu płaszczyznach gospodarczych, mających znaczenie dla działalności biznesowej. W ujęciu pozytywnym artykuł ukazuje znaczenie zawodowego sceptycyzmu wynikające ze zmian sprawozdawczości finansowej w czasach niepewności. W ujęciu normatywnym wskazuje obowiązujące standardy w analizowanym zakresie, a także kierunki zmian znaczenia zawodowego sceptycyzmu.

Ograniczenia/implikacje badawcze: Ograniczeniem badawczym jest wnioskowanie na podstawie wyników badań przedstawionych w piśmiennictwie naukowym i opracowaniach zawodowych. Ich uzupełnienie o autorskie badania empiryczne pozwoliłoby na pogłębienie przeprowadzonej analizy, co może stanowić przyszłą ścieżkę badań. Artykuł służy bowiem ukazaniu wpływu niepewności na znaczenie zawodowego sceptycyzmu w perspektywie *ex-post*, ukazując dotychczasowe zmiany, jak również

ex-ante, czyli w perspektywie ewoluowania analizowanej koncepcji. Implikacje badawcze artykułu mają zatem charakter zarówno praktyczny, jak i teoretyczny.

Oryginalność/wartość: Brak wyczerpujących badań naukowych w określonym powyżej obszarze wskazuje lukę badawczą, którą artykuł częściowo uzupełnia. Przyczynia się do zrozumienia wpływu niepewności gospodarczej na sprawozdawczość i rewizję finansową, w tym na znaczenie zawodowego sceptycyzmu. Zaprezentowane wnioski mogą być przydatne zarówno dla teorii, jak i praktyki audytu finansowego.

Słowa kluczowe: audytor, biegły rewident, audyt finansowy, rewizja finansowa, zawodowy sceptycyzm, inflacja, niepewność, pandemia, wojna.

Wprowadzenie

Obecne warunki niepewności gospodarczej wynikają w dużej mierze z szoku cywilizacyjnego wywołanego pandemią COVID-19. W następstwie pandemii wiele gospodarek rozwiniętych doświadczyło inflacji o intensywności niespotykanej od kilku dekad. Równoległe inwazja Rosji na Ukrainę przyczyniła się do ograniczonej przewidywalności funkcjonowania rynków finansowych, przerwanych łańcuchów dostaw, baniek zakupowych, a także niestabilnych warunków dostaw energii i jej cen. Niepewność gospodarcza implikuje niepewność biznesową, ograniczającą bezpieczeństwo finansowe jednostek gospodarczych, a w konsekwencji możliwość przewidywania kontynuowania przez nie działalności. W ostatnim czasie rosnąca niepewność wpłynęła na odpowiedzialność jednostek i ich sposób podejścia do rozliczalności (*accountability*) z efektów działalności, w związku z czym należy się spodziewać zmian w sprawozdawczości finansowej, jak również sprawozdawczości z zakresu rozwoju zrównoważonego (Zyznarska-Dworczak i in., 2023). Jednocześnie kryzys związany z niepewnymi warunkami działalności przyczynia się do większego ryzyka manipulacji ujawnianymi wynikami finansowymi i niefinansowymi (Austin, 2022; Chen i in., 2022; Hsu, Yang, 2022; IESBA, CPA, 2020; Ozili, 2021; Zhu et al., 2021; Zyznarska-Dworczak, Rudzionienė, 2022).

Nieprzewidywalna i niestabilna przyszłość sprawia, że założenia leżące u podstaw zawartości sprawozdań finansowych mogą stać się obciążone większym ryzykiem, niż pierwotnie zakładane (Zyznarska-Dworczak, 2023). Warunki niepewności mogą bowiem potęgować ryzyko istotnego zniekształcenia, które jest nowe lub nasilone w danych okolicznościach (IAASB, 2020). Implikuje to silniejsze znaczenie zawodowego sceptycyzmu biegłego rewidenta, służącego zasadniczo identyfikacji okoliczności lub

warunków stronniczości kierownictwa oraz określeniu rodzaju, rozłożenia w czasie i zakresu odpowiednich procedur badania (par. A55 KSB 540).

Wyznaczenie kierunków rozwoju koncepcji zawodowego sceptycyzmu pod wpływem zmian w sprawozdawczości finansowej wymaga pogłębionej analizy przesłanek zmian w świetle teorii pozytywnych, a także analizy normatywnych rozwiązań przyczyniających się do zapewniania interesariuszom zewnętrznym wiarygodnych sprawozdań finansowych i sprawozdań z badania. Brak wyczerpujących badań w tym obszarze badawczym wskazuje lukę badawczą. Artykuł częściowo ją niweluje, przyczyniając się do zrozumienia wpływu niepewności gospodarczej na sprawozdawczość i rewizję finansową, w tym znaczenie zawodowego sceptycyzmu.

Celem artykułu jest ocena, jak współczesne warunki niepewności gospodarczej (okres pandemiczny i post-pandemiczny, inwazja Rosji na Ukrainę, inflacja, cyberprzestępczość, przejawy kryzysu ekologicznego) wpływają na znaczenie zawodowego sceptycyzmu audytora. W realizacji celu wykorzystano analizę standardów badania oraz pogłębiony przegląd literatury naukowej i praktycznych opracowań zawodowych. W holistycznej interpretacji i kategoryzacji literatury zastosowano badanie bibliometryczne na podstawie bazy *Web of Science*. Do prezentacji jego wyników wykorzystano oprogramowanie *Biblioshiny for Bibliometrics*.

Zaprezentowane w artykule wnioski mogą być przydatne zarówno dla teorii, jak i praktyki. W ujęciu pozytywnym artykuł ukazuje znaczenie zawodowego sceptycyzmu wynikające ze zmian w sprawozdawczości jednostek gospodarczych w czasach niepewności. Artykuł wskazuje pożądane kierunki zmian w analizowanym obszarze w oparciu o normatywne stanowiska prezentowane w literaturze, jak i w opracowaniach zawodowych.

1. Wpływ niepewności gospodarczej na sprawozdawczość i rewizję finansową

Niepewność jest cechą nieodłączną rachunkowości, jak i rewizji finansowej. Założenia koncepcyjne sprawozdawczości finansowej wydane przez Radę Międzynarodowych Standardów Rachunkowości (2018) odnoszą się 83 razy do „niepewności”, głównie w kontekście niepewności istnienia, niepewności wyniku i niepewności wyceny (Zyznarska-Dworczak, 2022, s. 164). Z kolei KSB 540 „*Badanie szacunków księgowych i powiązanych ujawnień*” odnosi się do niepewności 131 razy, głównie w znaczeniu niepewności szacowania.

Na znaczenie niepewności zwraca uwagę Europejski Urząd Nadzoru Giełd i Papierów Wartościowych (European Securities and Markets Authority – ESMA), podkreślając obowiązek zapewnienia spójności między (ESMA, 2022):

- 1) osądami i szacunkami przyjętymi w sprawozdaniu finansowym i związaną z tym niepewnością, w tym także informacjami związanymi z wartością

- bilansową aktywów lub pasywów narażonych na ryzyko powstania istotnych korekt na skutek zmiany klimatu, zgodnie z paragrafem 125 lit. b) MSR 1;
- 2) informacjami ujawnionymi w zakresie ryzyka związanego z klimatem i niepewności w sprawozdaniu zarządu z działalności i oświadczeniu na temat informacji niefinansowych.

Odzwierciedlenie niepewności w sprawozdawczości finansowej wymaga przede wszystkim profesjonalnego osądu kierownictwa w zakresie podstaw kontynuacji działalności jednostki gospodarczej, a także założeń leżących u podstaw szacowania wartości bilansowych i wynikowych, w tym dotyczących (por. par. A1 KSB 540):

- kalkulacji rezerw;
- zobowiązań z tytułu świadczeń emerytalnych;
- aktualizacji wartości zapasów;
- sposobu amortyzacji aktywów trwałych i wyposażenia;
- wyceny instrumentów finansowych w wartości godziwej;
- aktywów finansowych w wartości bieżącej na podstawie zdyskontowanych przyszłych przepływów pieniężnych;
- aktywów w oparciu o oczekiwane przyszłe wyniki ważone prawdopodobieństwem;
- oceny wyników toczącego się sporu sądowego;
- rozliczenia przychodów i kosztów kontraktów długoterminowych.

Niepewność szacowania tych wartości wynika z „nieodłącznego ograniczenia dotyczącego wiedzy lub danych”, które może prowadzić do „nieodłącznego subiektywizmu i zmienności wyników pomiaru” (par. 2 KSB 540). Istnieje bowiem ryzyko znaczącego poziomu stronniczości kierownictwa i oportunistu w zakresie manipulacji wynikami wokół uznaniowych wejściowych danych dla szacunków (Lau, 2021).

Nieodłączna niepewność w sprawozdawczości jest obecnie potęgowana niepewnością gospodarczą i biznesową funkcjonowania jednostek gospodarczych. Według ESMA (ESMA 2022) jednocześnie występowanie skutków pandemii, inflacji, wzrostu stóp procentowych, pogorszenia klimatu biznesowego, ryzyka geopolitycznego oraz – szerzej – niepewnej przyszłości wymaga szczególnej ostrożności w uwzględnieniu w sprawozdawczości finansowej wpływu otoczenia makroekonomicznego, kwestii związanych z klimatem, a także inwazji Rosji na Ukrainę. Na obecne warunki „niepewności” zwraca także uwagę Komitet Standardów Rachunkowości (KSR) w *Rekomendacjach – Sprawozdanie finansowe i sprawozdanie z działalności za 2022 r. w warunkach niepewności otoczenia gospodarczego* wydanych w styczniu 2023 r. (KSR, 2023). Określa je jako stan spowodowany zmianami otoczenia gospodarczego na skutek m.in. wzrostu inflacji i stóp procentowych, istotnymi zmianami kursów walut obcych, rosnącymi kosztami surowców i pracy, czy też sytuacją na rynku energii i ciepła, które mogą mieć negatywny wpływ na działalność jednostki, w tym na zdolność jednostki do kontynuacji działalności. KSR zwraca uwagę, że niepewność

towarzysząca obecnie działalności jednostek powinna być przesłanką szczególnie rozważnej oceny (por. ESMA, 2022; KSR, 2023; Zyznarska-Dworczak, 2023):

- w zakresie kontynuacji działalności;
- przesłanek ryzyka zniekształcenia informacji wskutek stosowania uproszczonych metod inwentaryzacji oraz uproszczonej wyceny wyrobów i usług;
- okoliczności decydujących o utworzeniu długoterminowych rezerw i czynników wpływających na ich wycenę, w tym wysokość stopy dyskontowej i innych założeń aktuarialnych;
- wpływu inflacji i sytuacji makroekonomicznej na wycenę bilansową, w tym prognoz przepływów pieniężnych na potrzeby testów na utratę wartości aktywów niefinansowych;
- zrozumienia funkcjonowania systemów informacyjnych, w tym funkcjonujących w środowisku IT;
- ujawnień w sprawozdaniu finansowym i sprawozdaniu zarządu z działalności, w tym umożliwiających ocenę ekspozycji podmiotu na ryzyko stóp procentowych, ryzyko zmian cen towarów i powiązane z tym ryzyko płynności aktywów i zdolności płatniczej.

Bieżąca praktyka polskich spółek w obszarze sprawozdawczości finansowej może wskazywać na istnienie szeregu czynników ograniczających zapewnianie jakości sprawozdań finansowych. Pośród nich są takie jak (Kutera, Baklarz, 2022):

- brak istotnego zainteresowania ze strony rad nadzorczych jakością sprawozdawczości finansowej, w tym brak komunikacji z audytorem;
- powierzenie prowadzenia ksiąg rachunkowych biurom rachunkowym przy jednoczesnym braku kontroli wewnętrznej;
- nacisk na podatkowe prowadzenie ksiąg rachunkowych, jako pierwszoplanowe zadanie rachunkowości jednostki;
- niska dbałość o sprawozdawczość śródroczną;
- kierowanie się w wyborze firmy audytorskiej wyłącznie ceną za usługę rewizji finansowej.

Niepewność wynikająca ze współczesnych warunków może zwiększać ryzyko istotnego zniekształcenia prezentowanych wyników poprzez celowe lub niecelowe działanie kierownictwa (Zyznarska-Dworczak, 2023). Kierownictwo może odczuwać presję na zmianę lub zniekształcenie wyników finansowych i obrazu sytuacji finansowej jednostki w celu osiągnięcia przez nią zamierzeń, uniknięcia upadłości lub zajęcia egzekucyjnego, utrzymania bazy klientów, pozyskania finansowania w formie długu lub kapitału, bądź też spełnienia kryteriów uzyskania pomocy rządowej (IESBA, CPA, 2020). Ponadto, przesunięcie uwagi kierownictwa i osób sprawujących nadzór na bardziej pilne potrzeby jednostki, takie jak sprawy finansowe i operacyjne związane z przetrwaniem w warunkach kryzysu, może skutkować osłabieniem środowiska

kontroli, co z kolei stwarza więcej możliwości dla oszukańczej sprawozdawczości finansowej lub zawłaszczenia majątku (IESBA, CPA, 2020).

Oszustwa finansowe w erze pandemicznej i post-pandemicznej stają się bardziej wyrafinowane i podstępne (Zhu i in., 2021), co potwierdzają badania empiryczne prowadzone w wymiarze międzynarodowym (Hsu, Yang, 2022; Šušak, 2020; Zhu i in., 2021). Celowa manipulacja dotyczy zarówno informacji finansowej, jak i niefinansowej (Zyznarska-Dworczak, 2022) i ma służyć zwiększaniu wartości raportujących podmiotów (Brooks i in., 2022; Fijałkowska, Zyznarska-Dworczak, 2017; Lee i in. 2023), oczekiwanej przez ich interesariuszy.

Wobec rosnącej niepewności gospodarczej Rada Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej i Usług Atestacyjnych (IAASB) podkreśla kluczowe znaczenie zachowania zawodowego sceptycyzmu podczas przeprowadzania procedur audytu i apeluje do audytorów o większą świadomość możliwości popełnienia oszustwa lub błędu w sprawozdawczości finansowej (IAASB, 2020). Brak wystarczającego zawodowego sceptycyzmu jest bowiem często wymieniany jako powód, dla którego biegli rewidenci nie wykrywają istotnych zniekształceń (np. Beasley i in., 2001; Benston, Hartgraves, 2002; Quadackers i in., 2014).

2. Znaczenie zawodowego sceptycyzmu według krajowych standardów badania

Zawodowy sceptycyzm jest jednym z podstawowych zagadnień rewizji finansowej. Biegły rewident, przeprowadzając badanie, wykonując usługę atestacyjną inną niż badanie lub usługę pokrewną działa w interesie publicznym i przestrzega zasad etyki zawodowej, w szczególności zawodowego sceptycyzmu (art. 69 ust. 1 ustawy z dnia 11 maja 2017 r., zwanej dalej Ustawą). Koncepcja ta oznacza takie zachowanie, które polega na krytycznym nastawieniu biegłego rewidenta lub firmy audytorskiej, czujności wobec warunków mogących wskazywać na ewentualne zniekształcenie spowodowane błędem lub oszustwem oraz krytyczną ocenę zebranych dowodów badania (art. 68 pkt 2) Ustawy). Zawodowy sceptycyzm ma cechować zarówno biegłego rewidenta, jak i firmę audytorską (art. 69 ust. 2. Ustawy) i oznaczać krytyczne podejście w trakcie całego procesu badania, łącznie z etapem planowania jego przebiegu. Należy przy tym mieć na względzie, że mogły zaistnieć okoliczności, w tym błąd lub oszustwo, powodujące istotne zniekształcenia sprawozdań finansowych podlegających badaniu. Na postawę biegłego rewidenta lub firmy audytorskiej, respektujących zawodowy sceptycyzm, nie powinny wpływać wcześniejsze doświadczenia dotyczące uczciwości i rzetelności kierownictwa badanej jednostki oraz osób odpowiedzialnych za zarządzanie, w tym jej ład korporacyjny (art. 69 ust. 2. Ustawy).

Zawodowy sceptycyzm zarówno firmy audytorskiej, jak i członka zespołu badającego sprawozdanie finansowe uwypuklają także wymagania etyczne adresowane do

biegłych rewidentów, a zawarte w *Kodeksie etyki dla zawodowych księgowych* opracowanym przez The International Ethics Standards Board for Accountants – IESBA. Kodeks ten wskazuje przy tym na wzajemne powiązanie koncepcyjne zawodowego sceptycyzmu z podstawowymi zasadami rewizji, takimi jak: uczciwość, obiektywizm, kompetencje zawodowe, należyta staranność, zachowanie poufności i profesjonalne postępowanie (par. 120.13 A1, Kodeks IESBA). Ponadto, zgodnie z par. 120.12 A1 Kodeksu zachowanie zawodowego sceptycyzmu jest warunkiem zarówno niezależności umysłu, jak i wizerunku biegłego rewidenta.

W żadnej z wymienionych powyżej regulacji nie jest wskazana wprost definicja „zawodowego sceptycyzmu firmy audytorskiej”, co zostało krytycznie przedstawione w *Komentarzu do ustawy o biegłych rewidentach* (Ślebza, 2018, art. 68). Także krajowe standardy badania (KSB) nie wskazują terminu „zawodowego sceptycyzmu firmy audytorskiej”, a posługują się jedynie określeniem „zawodowy sceptycyzm biegłego rewidenta”¹. Par. 7 KSB 200, wskazuje, że standardy wymagają, aby biegły rewident zachowywał zawodowy sceptycyzm podczas planowania i przeprowadzania badania. Oczekuje się, żeby biegły kierował się dociekliwością, wyczuleniem na warunki mogące wskazywać na możliwe zniekształcenie spowodowane błędem lub oszustwem oraz krytycyzmem przy ocenie dowodów badania [par. 13 pkt l) KSB 200]. Zgodnie z par. 15 KSB 200 biegły powinien być świadom tego, że mogą istnieć okoliczności powodujące istotne zniekształcenie sprawozdania finansowego (szerzej par. A20-A24) i powinien być wyczulony na przykład na (par A20):

- sprzeczności w uzyskanych dowodach badania;
- informacje podważające wiarygodność dokumentów oraz odpowiedzi na pytania, wykorzystywanych jako dowód w badaniu;
- różne warunki mogące wskazywać na możliwość oszustwa;
- okoliczności wskazujące na potrzebę przeprowadzenia dodatkowych procedur badania oprócz tych wymaganych przez standardy (MSB/KSB).

Zawodowy sceptycyzm jest niezbędny w krytycznej ocenie dowodów badania i może wiązać się z zasadnym kwestionowaniem dowodów zgromadzonych w celu badania oraz odpowiedzi na zapytania i innych informacji uzyskanych od kierownika jednostki i osób sprawujących nadzór nad jednostką (par. A22 KSB 200).

Współczesne warunki niepewności potęgują znaczenie zawodowego sceptycyzmu. Szczególnie odczuwalne jest to podczas samego badania, gdy biegły rewident dąży do obniżenia ryzyka (par. A21 KSB 200):

¹ [Przyp. Redakcji]: Brak zdefiniowania „zawodowego sceptycyzmu firmy audytorskiej” wynikać może z faktu, iż „sceptycyzm” jako postawa może być atrybutem jedynie człowieka, podobnie jak wszystkie wartości etyczne. Jednakże firma audytorska jest otoczeniem, w którym „zawodowy sceptycyzm” jako postawa działania ludzi w niej zatrudnionych powinien być pielęgnowany, ze względu na dbanie o profesjonalizm jej funkcjonowania.

- przeoczenia nietypowych okoliczności;
- nadmiernego generalizowania przy wyciąganiu wniosków na podstawie obserwacji zebranych podczas badania;
- stosowania nieodpowiednich założeń przy ustalaniu rodzaju, rozłożenia w czasie i zakresu procedur badania oraz ocenie ich wyników.

Ponadto obecnie, gdy szacunki kierownictwa mających znaczenie dla oceny zdolności badanej jednostki do kontynuowania działalności są obciążone szczególnie wysokim ryzykiem, biegły rewident/firma audytorska powinien zachować zawodowy sceptycyzm w wobec szacunków dotyczących (art. 69 ust. 3 Ustawy) wartości godziwej i utraty wartości aktywów, rezerw i przyszłych przepływów pieniężnych. Taka potrzeba wynika przede wszystkim z faktu, że wycena wymienionych kategorii może być szczególnie wrażliwa na wpływ atrybutów niepewności w biznesowym działaniu i otoczeniu. Wobec tego wymienione obszary wymagają wyostrzenia uważności w badaniu, co przekłada się wprost na wzmożenie zawodowego sceptycyzmu. Ta kwestia jest szczególnie ważna w okresach badania sprawozdań finansowych po roku 2020.

3. Znaczenie zawodowego sceptycyzmu w badaniach naukowych w latach 1993-2023

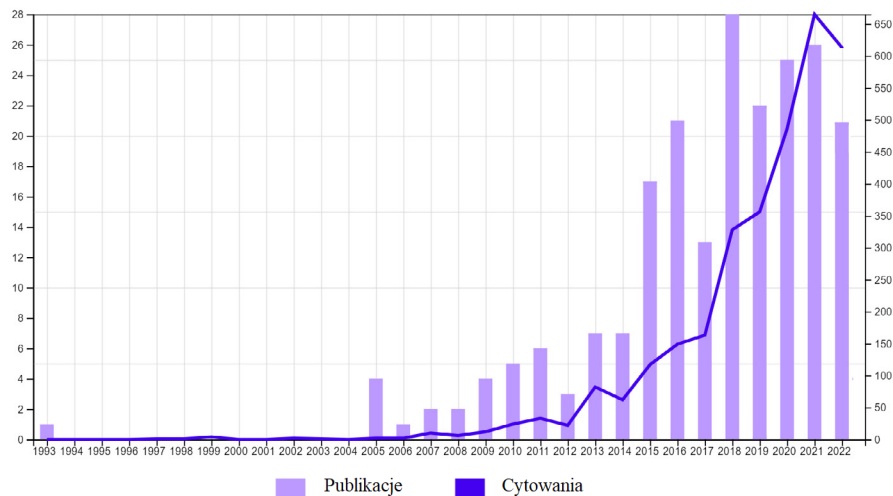
3.1. Podstawowe założenia badania bibliometrycznego

Na potrzeby niniejszej publikacji do oceny zmian znaczenia zawodowego sceptycyzmu zastosowano analizę bibliometryczną. W tym celu wygenerowano lokalną bazę artykułów dostępnych w bazie Web of Science opublikowanych w latach 1901-2022. Do bazy przyjęto badania, które spełniają następujące kryteria: „professional skepticism”, jeden z głównych obszarów tematycznych, badania należą do obszaru naukowego z zakresu ekonomii lub zarządzania. Na tej podstawie otrzymano 172 publikacje z lat 1993-2022. Trend intensywności publikacji i cytowań przedstawia rysunek 1.

W przedstawionym okresie można wyróżnić trzy fazy, pokrywające się z ostatnimi dekadami. W pierwszej dekadzie pojawiały się pojedyncze artykuły na temat zawodowego sceptycyzmu, natomiast w drugiej po kilka artykułów rocznie. Istotne zainteresowanie analizowanym tematem cechuje ostatnią dekadę – zarówno pod kątem ilości publikacji (ponad 80% publikacji z okresu objętego badaniem), jak i ich cytowań. Jednak to w ostatnich pięciu latach badania w zakresie zawodowego sceptycyzmu cieszyły się największą popularnością. W tym okresie opublikowano 60% badań z analizowanej bazy lokalnej publikacji z lat 1993-2022.

Analizowane artykuły zostały opublikowane w 74 czasopismach, co oznacza istotne rozproszenie. Najwięcej publikacji w badanym obszarze (43%) opublikowało

szczęść renomowanych czasopism specjalizujących się w rachunkowości i audycie finansowym (por. tabela 1).

Rysunek 1. Analiza trendów publikacji i cytowań badań w zakresie zawodowego sceptycyzmu biegłego rewidenta w latach 1993-2022

Źródło: Baza lokalna z Web of Science, dane na 28.03.2023 r.

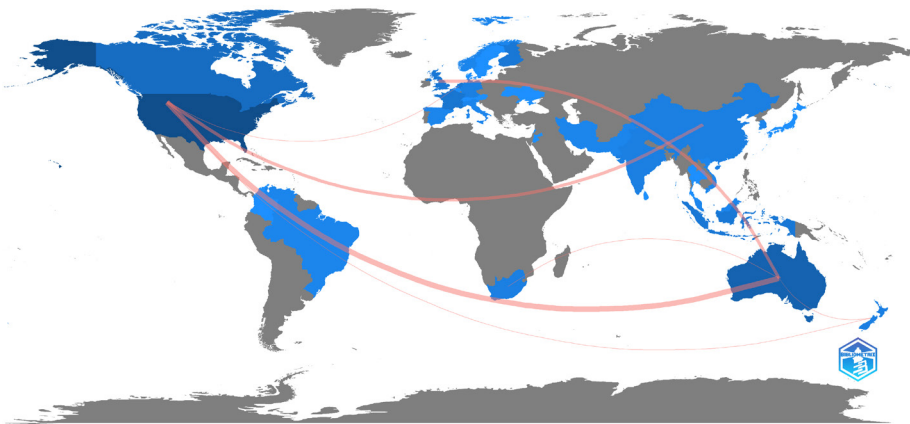
Tabela 1. Czasopisma publikujące najwięcej badań naukowych z zakresu zawodowego sceptycyzmu audytora w latach 1993-2022

Czasopismo	Udział publikacji
<i>Auditing: A Journal of Practice Theory</i>	10.112%
<i>Contemporary Accounting Research</i>	9.551%
<i>Accounting Organizations and Society</i>	6.742%
<i>Behavioral Research in Accounting</i>	5.618%
<i>Managerial Auditing Journal</i>	5.618%
<i>Accounting Review</i>	5.056%

Źródło: Baza lokalna z Web of Science, dane na 28.03.2023 r.

Najwięcej publikacji na temat zawodowego sceptycyzmu audytora pochodzi ze Stanów Zjednoczonych (62%), Australii (13%), Kanady (6%), Francji (4%), Wielkiej Brytanii (3%), Finlandii (3%), Indonezji (3%) i Holandii (3%). Baza lokalna nie zawiera artykułów z Polski. Ten obraz, z zestawieniem cech gospodarek wymienionych państw i związanego z nimi ryzyka, może być bogaty w różne interpretacje. Wymagałyby one jednak dalszych komplementarnych badań, które w tym

miejscu nie będą jednak prezentowane. Pochodzenie geograficzne artykułów na temat zawodowego sceptycyzmu i ich wzajemną cytawalność prezentuje rysunek 2.

Rysunek 2. Pochodzenie geograficzne artykułów na temat zawodowego sceptycyzmu audytora i ich wzajemna cytawalność w latach 1993-2022

Źródło: Biblioshiny for Bibliometrics na podstawie bazy lokalnej z Web of Science, dane na 28.03.2023 r.

Dane statystyczne dotyczące cytawalności wskazują na wysokie zainteresowanie tematyką zawodowego sceptycyzmu. Liczba cytowań wyniosła 2516, a średnia cytawalność publikacji 15 (por. tabela 2).

Tabela 2. Dane statystyczne cytawalności publikacji na temat zawodowego sceptycyzmu w latach 1993-2022

Dane	Liczba
Publikacje	172
Cytowania	2516
Średnia cytawalność dla 1 publikacji	15
H-Index	29

Źródło: Baza lokalna z Web of Science, dane na 28.03.2023 r.

Uogólniając wyniki badań naukowych w obszarze zawodowego sceptycyzmu biegłego rewidenta można zauważyć, że wskazują one na potrzebę pogłębionego analizowania

tej postawy w badaniu audytorskim. Autorzy badań nnie tylko starają się w drodze podejścia pozytywnego zgłębić mechanizmy rządzące wykorzystaniem tej cechy zachowania biegłego rewidenta w praktyce, ale również w dużej części wskazują na normatywne przekonanie o potrzebie zmian dostosowawczych rozumienia tej cechy do nowych warunków funkcjonowania badanych jednostek gospodarczych.

3.2. Pozytywne podejście do zawodowego sceptycyzmu w świetle badania bibliometrycznego

Podejście pozytywne zastosowane w nauce o rachunkowości tłumaczy rzeczywistość, to znaczy służy objaśnianiu faktów i procesów występujących w praktyce rachunkowości. Odpowiada na pytania „jak jest?” i „dlaczego tak jest?”. Czyni to zasadniczo na drodze rozumowania indukcyjnego. Uzyskanie odpowiedzi na te pytania ma umożliwić przewidywanie wielkości ekonomicznych oraz zachowań księgowych, inwestorów lub menedżerów (Zyznarska-Dworczak, 2019, s. 113). Przy formułowaniu wniosków – w świetle pozytywnej teorii – znajdują zastosowanie badania empiryczne polegające na wysuwaniu hipotez i ich sprawdzaniu na podstawie danych uzyskanych za pomocą ankiet, wywiadów, eksperymentów kontrolowanych i analizy przypadków (Szychta, 1996, s. 78–84). Przeprowadzony test bibliometryczny publikacji mieści się w instrumentarium pozytywnego podejścia w nauce o rachunkowości, a skoncentrowany na temacie zawodowego sceptycyzmu pozwala na wskazanie kluczowych obserwacji i wniosków charakteryzujących *status quo* problemu ważnego dla profesjonalizmu zawodu biegłego rewidenta.

Przeprowadzona analiza bibliometryczna wskazuje na następujące słowa kluczowe uszeregowane według częstotliwości występowania w analizowanych artykułach:

- zawodowy sceptycyzm (ang. *professional skepticism*),
- model (ang. *model*),
- wpływ (ang. *impact*),
- oszacowania/ocena (ang. *judgments*),
- osiągnięcia/dokonania (ang. *performance*),
- ryzyko (ang. *risk*),
- informacja (ang. *information*),
- jakość (ang. *quality*),
- doświadczenie (ang. *experience*),
- zarządzanie (ang. *management*).

Rysunek 3. Częstotliwość występowania słów kluczowych w badaniach naukowych z zakresu zawodowego sceptycyzmu w latach 1993-2022

Źródło: *Biblioshiny for Bibliometrics* na podstawie bazy lokalnej z *Web of Science*, dane na 28.03.2023 r.

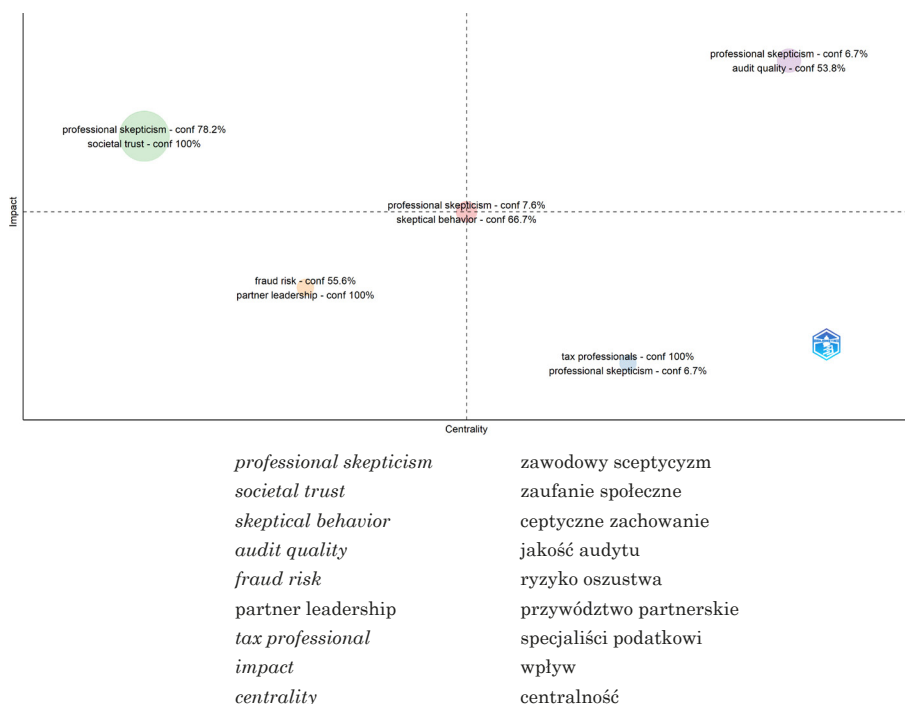
Wymienione słowa kluczowe można pogrupować w grupy znaczeniowe, ukazując w ten sposób perspektywę interpretacyjną terminu „zawodowy sceptycyzm” (por. rysunek 4.). Zidentyfikowano trzy główne grupy znaczeniowe „zawodowego sceptycyzmu”:

- 1) zaufanie społeczne (ang. *societal trust*);
- 2) sceptyczne zachowanie (ang. *skeptical behavior*);
- 3) jakość audytu (ang. *audit quality*),

Istotny związek znaczeniowy ma również przywództwo partnerskie (ang. *partner leadership*), a także specjaliści podatkowi (ang. *tax professionals*).

Najsilniejszy związek znaczeniowy ma zaufanie społeczne, jednak, jak podkreślają autorzy badań (Ahn, Akamah, 2022), może mieć ono korzystne i niekorzystne skutki w przeprowadzaniu badań sprawozdań finansowych. Z jednej strony biegly zabiega o zaufanie społeczne, ale „niskie ryzyko sporów sądowych i długowieczność relacji audytor-kierownictwo wyznaczają ciemną stronę zaufania społecznego”. Dlatego tak ważne jest uwzględnienie pozostałych grup znaczeniowych, akcentujących zapewnianie odpowiednich cech jakościowych audytu, jak i właściwe podejście behawiorystyczne samego audytora.

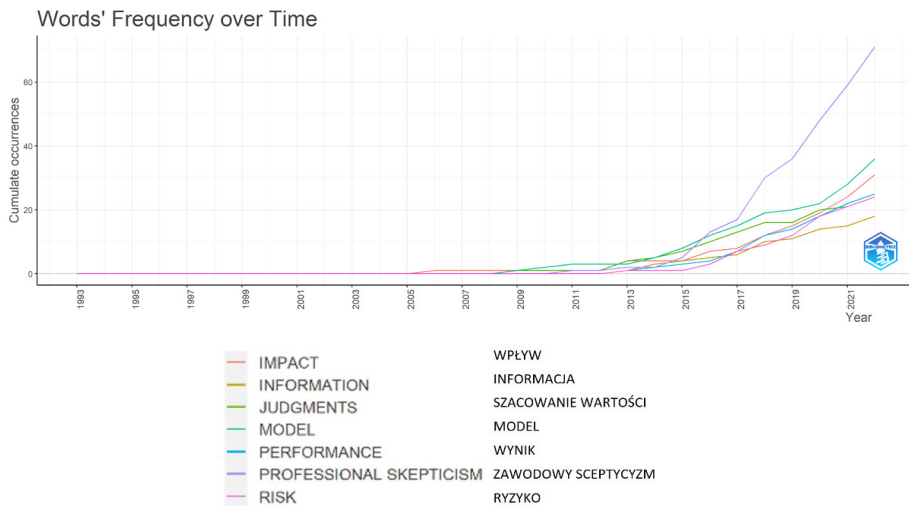
Znaczenie kluczowych słów w badanym obszarze zmienia się w czasie. W latach 1993-2005 jedynym terminem związanym z zawodowym sceptycyzmem było „ryzyko”. W kolejnej dekadzie zmiany na rynkach finansowych, zmiany standardów sprawozdawczości i rewizji finansowej, ale także rosnące znaczenie kategorii szacunkowych, przyczyniły się do narastającej siły takich terminów jak: model, szacowanie, wyniki i informacja. W ostatnich czterech latach najwyraźniej wzrosło znaczenie badań w zakresie samego znaczenia zawodowego sceptycyzmu (*stricte*), a także modelu i ryzyka.

Rysunek 4. Grupy znaczeniowe terminu „zawodowy sceptycyzm” w latach 1993-2022

Źródło: Biblioshiny for Bibliometrics na podstawie bazy lokalnej z Web of Science, dane na 28.03.2023 r.

W kolejnej dekadzie zmiany na rynkach finansowych, zmiany standardów sprawozdawczości i rewizji finansowej, ale także rosnące znaczenie kategorii szacunkowych, przyczyniły się do narastającej siły takich terminów jak: model, szacowanie, wyniki i informacja. W ostatnich czterech latach najwyraźniej wzrosło znaczenie badań w zakresie samego znaczenia zawodowego sceptycyzmu (*stricte*), a także modelu i ryzyka.

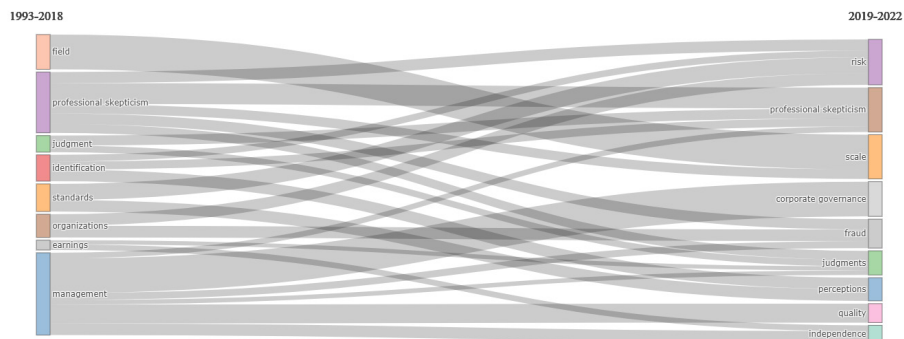

Rysunek 5. Zmienność częstotliwości występowania słów kluczowych w badaniach naukowych z zakresu zawodowego sceptycyzmu w latach 1993-2022

Źródło: *Biblioshiny for Bibliometrics* na podstawie bazy lokalnej *Web of Science*, dane na 28.03.2023 r.

Na utrzymujące się wysokie znaczenie ryzyka w badaniach naukowych z zakresu zawodowego sceptycyzmu wskazują wyniki analizy zmienności kształtowania się grup znaczeniowych w czasie, przedstawione na rysunku 6.

W ramach trzech dekad publikowania badań na temat zawodowego sceptycyzmu (1993-2022) istotnie wyróżnia się okres ostatnich czterech lat, głównie ze względu na naukową koncentrację badaczy na kluczowych problemach prowadzenia działalności gospodarczej w warunkach niepewności. Badania naukowe z tego okresu dotyczą przede wszystkim ryzyka, stricte zawodowego sceptycyzmu, skali działalności, ładu korporacyjnego, oszustwa, szacowania wartości, jak również percepcji wiarygodności sprawozdawczości finansowej i ocena ryzyka klienta, jakości sprawozdania finansowego i niezależności audytora. W poprzedzającym go okresie 25 lat akcenty badawcze dotyczyły zarządzania, stricte zawodowego sceptycyzmu, dziedziny, a także standardów. Mimo, iż obecnie obserwuje się silny wpływ regulacji na sposób przeprowadzania badania sprawozdania finansowego i organy ustanawiające standardy, organy regulacyjne i sami badacze opowiadają się za nieustannym wzmacnianiem postawy sceptycyzmu (Hurtt, 2010), to jednak badania naukowe z ostatnich lat nie koncentrują się na analizie standardowych unormowań odnoszących się do zawodowego sceptycyzmu.

<i>field</i>	zakres	<i>risk</i>	ryzyko
<i>professional skepticism</i>	zawodowy sceptycyzm	<i>scale</i>	skala
<i>judgement</i>	szacowanie wartości	<i>corporate governance</i>	nadzór korporacyjny
<i>identification</i>	identyfikacja	<i>fraud</i>	oszustwo
<i>standards</i>	standardy	<i>judgements</i>	szacunki
<i>organizations</i>	organizacje	<i>perceptions</i>	percepcja
<i>earnings</i>	zyski	<i>quality</i>	jakość
<i>management</i>	zarządzanie	<i>independence</i>	niezależność

Rysunek 6. Zmienność wiązek znaczeniowych słów kluczowych w badaniach naukowych z zakresu zawodowego sceptycyzmu w latach 1993-2022

Źródło: Biblioshiny for Bibliometrics na podstawie bazy lokalnej Web of Science, dane z 28.03.2023 r.

Analiza publikacji o najwyższej cytawalności z lat 2019-2022 (por. tabela 3) wskazuje natomiast silne powiązanie znaczeniowe zawodowego sceptycyzmu z zapewnianiem cech jakościowych audytu, jak również z odpowiednią postawą audytora, jego niezbędnym przygotowaniem merytorycznym i psychologicznym. Istotne znaczenie odgrywa także rozwój internetowych technik komunikacyjnych, które wspierając technicznie pracę audytora, mogą hamować sceptycyzm w nowoczesnym środowisku audytu, wpływając na jakość sprawozdań finansowych.

Tabela 3. Kluczowe wnioski badań naukowych z zakresu zawodowego sceptycyzmu o najwyższej cytawalności w latach 1993-2022

Publikacja	Cytawalność	Cel badawczy	Wnioski
Westermann, Cohen, Trompeter (2019)	70	Ocena wpływu kontroli Rady Nadzoru nad Rachunkowością Spółek Publicznych (PCAOB Public Company Accounting Oversight Board) w kontekście profesjonalizmu audytorów, w tym zawodowego sceptycyzmu.	<ul style="list-style-type: none"> • Warunkiem jakości audytu jest wysoko wykwalifikowana kadra, jak również silna motywacja do przestrzegania standardów wykonywania zawodu.
Nolder, Kadous (2018)	66	Konceptualizacja zawodowego sceptycyzmu	<ul style="list-style-type: none"> • Krytyka dotychczasowego znaczenia sceptycyzmu jako „bycia wyczulonym” na możliwość oszustwa, stronniczość i sprzeczność dowodów oraz krytyczną ocenę dowodów. • Zawodowy sceptycyzm jako soczewka, przez którą interpretuje się dowody.
Bennett, Hatfield (2018)	34	Ocena, czy komunikacja za pośrednictwem komputera (CMC - <i>Computer-Mediated Communication</i>) ogranicza zadawanie pytań audytorom podczas interakcji z klientem w porównaniu z komunikacją twarzą w twarz (FTF - <i>Face-to-Face Communication</i>).	<ul style="list-style-type: none"> • Interakcje FTF obejmują więcej treści i pytań uzupełniających niż CMC. • Audytorzy są bardziej sceptyczni, jeśli kontroler pokazywał niewerbalne sygnały związane z oszustwem, niż wtedy, gdy te konkretne sygnały nie były obecne lub nie można ich było zaobserwować podczas CMC.
			<ul style="list-style-type: none"> • Media komunikacyjne ze zredukowanymi kanałami (np. bez kanałów audio lub wizualnych) są mniej odpowiednie do rozwiązywania złożonych problemów.

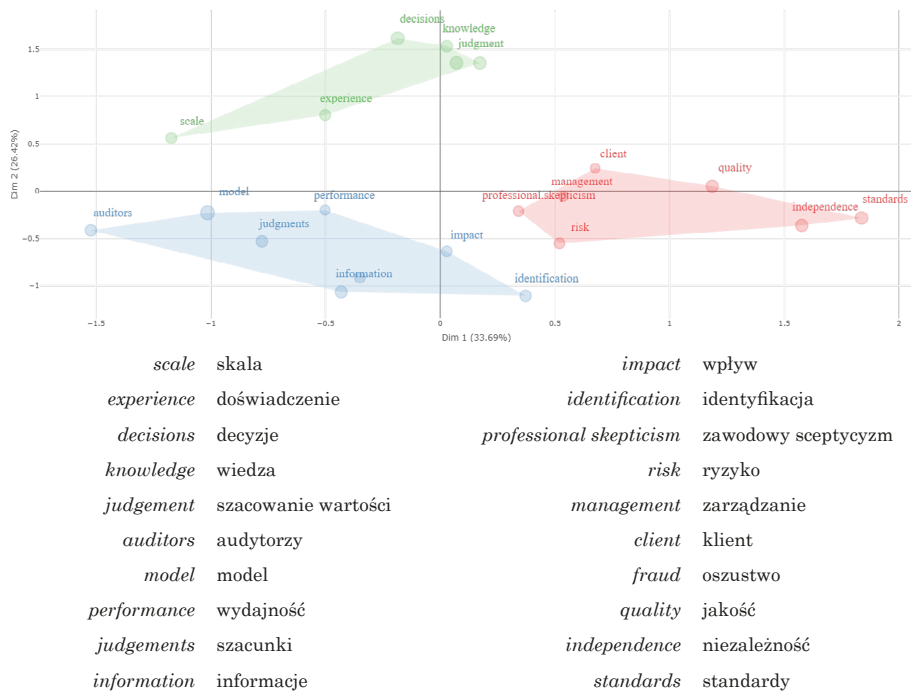
Publikacja	Cytowalność	Cel badawczy	Wnioski
Kadous, Zhou (2019)	25	Ocena, w jaki sposób wewnętrzna motywacja biegłych rewidentów do ich pracy może poprawić ich osądy dotyczące złożonych szacunków księgowych.	<ul style="list-style-type: none"> • Biegli rewidentzi z odpowiednią wewnętrzną motywacją zajmują się szerszym zestawem informacji, przetwarzają informacje głębiej i żądają bardziej odpowiednich dodatkowych dowodów.

Źródło: Baza lokalna z Web of Science, dane na 28.03.2023 r.

Jak podkreślają Westermann i in. (2019), w dobie silnej regulacji ważniejsze niż kiedykolwiek stało się przyciąganie i utrzymywanie wystarczającej liczby wysoko wykwalifikowanych i zmotywowanych biegłych rewidentów, którzy uosabiają „duszę” zawodu, zachowując zawodowy sceptycyzm, obiektywizm i należytą staranność, ustanawiając w ten fundamentalny sposób warunki zachowania wysokiej jakości prowadzenia rewizji finansowej.

3.3. Normatywne podejście do zawodowego sceptycyzmu w świetle badania bibliometrycznego

Przedstawioną szeroką możliwość interpretacyjną znaczenia zawodowego sceptycyzmu potwierdza analiza powiązań klastrowych przeprowadzona za pomocą sprzężenia bibliograficznego z wykorzystaniem oprogramowania Biblioshiny (rysunek 7.)

Rysunek 7. Powiązania klastrowe publikacji z zakresu zawodowego sceptycyzmu w latach 1993-2022

Źródło: Biblioshiny for Bibliometrics na podstawie bazy lokalnej z Web of Science, dane na 28.03.2023 r.

Metoda sprzężenia bibliograficznego pozwoliła na ilościową selekcję i wyodrębnienie próby najbardziej sprzężonych bibliograficznie² artykułów skupionych w trzech klastrach badawczych:

- 1) doświadczenie i wiedza jako podstawa decyzji i szacunków w zakresie zawodowego sceptycyzmu;
- 2) czynniki determinujące modelowanie procesów w ramach działań związanych z zawodowym sceptycyzmem, szacowanie i identyfikacja wpływu informacji wynikającej z zawodowego sceptycyzmu;

² Sprzężenie bibliometryczne zakłada, że im większa liczba wspólnych odniesień do literatury (referencji) w dwóch dokumentach w próbie, tym większe jest między nimi podobieństwo (Vogel i Güttel, 2013; Zupic i Čater, 2015). Stanowi miarę podobieństwa, opierającą się na ocenie częstotliwości, w której dwie publikacje mają co najmniej jedno wspólne odniesienie.

3) zarządzanie relacjami z klientem a ryzyko niezapewnienia jakości i niezależności audytu wymaganych standardami w świetle zawodowego sceptycyzmu. Podejście klastrowe może wyznaczać główne obszary normatywnych badań w zakresie znaczenia zawodowego sceptycyzmu w warunkach niepewności. Zasadniczo podejście normatywne w nauce odpowiada na pytanie „jak i co powinno być?” oraz „co należy zastosować?”, określa zalecany sposób działania, pożądaną metodę lub procedurę postępowania, ale także wskazuje na przestrzeganie określonych wartości czy standardów (Zyżnarska-Dworczak, 2019, s. 151).

Klastr pierwszy wskazuje, że podstawową determinantą stosowania zawodowego sceptycyzmu powinny być doświadczenie i wiedza. Według Henrizi i in. (2021) zawodowy osąd to umiejętność, którą biegły rewident nabywa z biegiem czasu. Dopiero połączenie doświadczenia i wiedzy pozwala na dokonywanie osądów, gwarantujących niezależność od innych opinii czy uprzedzeń w danych okolicznościach. Ponadto badania Pinsker i in. (2009) podkreślają wagę aktualności wiedzy i zalecają jej bieżące uzupełnianie. Wyniki Ta i in. (2022) z kolei pokazują, że czynniki takie jak wiedza, doświadczenie i zachęty wpływają pozytywnie na stosowanie zawodowego sceptycyzmu, podczas gdy obciążenie pracą i presja czasu – negatywnie. Takie podejście potwierdzają autorzy badań Donnelly i in. (2021) udowadniając, że wycieńczeni pracą audytorzy przyjmą mniej wymagającą poznawczo strategię i dokonują bardziej sceptycznych osądów, jako bardziej akceptowalną i bezpieczniejszą ocenę.

W ramach pierwszego klastra badania wskazały także na kluczowy warunek skutecznej i wydajnej identyfikacji istotnych czynników ryzyka oszustwa oraz wyboru odpowiednich procedur badania w postaci zawodowego sceptycyzmu partnera spółki audytorskiej (Carpenter i Reimers, 2013). Ponadto skuteczność zawodowego sceptycyzmu zależy od jego odpowiedniego wyważenia, między łagodnym a konserwatywnym podejściem. Jak wskazują wyniki badań Mcmillan i White (1993) zbyt konserwatywne podejście i silna koncentracja na dowodach związanych z błędami może prowadzić do przeprowadzania zbędnych procedur badania, a tym samym wywoływać zbędne koszty, zmniejszać efektywność badania. Z kolei, według badań Rowe (2019), w sytuacji, gdy niepewność szacunków jest skrajna, audytorzy czują się bardziej komfortowo, gdy posiadają więcej dowodów badania. Natomiast wobec umiarkowanej niepewności szacunków, audytorzy czują się bardziej komfortowo, mając mniej dowodów badania.

Inną perspektywę analizy pracy biegłego rewidenta ukazują wyniki badań Austin (2022), dotyczące wpływu na tę pracę procesów kontrolnych realizowanych przez różne organy regulacyjne. Kontrole skłaniają audytorów do nadmiernego skupiania się na ryzyku inspekcji, to znaczy są mniej skłonni do wykrywania oszustw w obszarach sprawozdania o wysokim ryzyku, o których uważa się, że ryzyko inspekcji jest niskie.

Wnioski badań wskazują, że nie tylko doświadczenie i wiedza, ale i odpowiednie poświęcenie czasu na badanie powinny stanowić podstawę zachowania zawodowego sceptycyzmu audytora. Jego właściwe znaczenie nie buduje konserwatywne podejście, a dostosowanie do danych okoliczności badania.

Klaster drugi dotyczy modelowania procesów w ramach działań związanych z zawodowym sceptycyzmem oraz szacowania i identyfikacji wpływu informacji wynikającej z zawodowego sceptycyzmu. Autorzy badań (Glover i Prawitt, 2014) apelują o uznanie wpływu na zakres zawodowego sceptycyzmu grupy czynników, określanych przez autorów badania mianem poziomów strukturalnych otoczenia biegłego rewidenta. Obejmują one: indywidualne cechy biegłego rewidenta, współpracę zespołu wykonującego zlecenie, system zapewniania jakości w firmie audytorskiej oraz w szerokim rozumieniu – zaufanie publiczne do zawodu audytora. Każdy z poziomów może jednocześnie być nośnikiem zagrożeń i czynników wzmacniających jakość rewizji finansowej. Potrzebę uwzględniania w ocenie skuteczności zawodowego sceptycyzmu indywidualnych cech biegłego rewidenta ukazują także badania Ying i in. (2022). Autorzy udowodnili, że wpływ na sceptyczne sądy audytorów jest silniejszy w przypadku audytorów, którzy odczuwają większą presję wpływu społecznego na efekty ich pracy, niż ci, którzy takiej presji nie czują tak silnie lub czują w zdecydowanie w mniejszej skali. Podatność audytorów na presję otoczenia podejmują także badania Gates i in. (2009). Autorzy wykazali, że audytorzy, podobnie jak inne grupy zawodowe, nie są odporni na informacje prezentowane w mediach, co jest niespójne z działaniem audytorów zgodnie z profesjonalnym postępowaniem i zawodowym sceptycyzmem. Zwracają uwagę na potrzebę edukowania i uświadamiania audytorów w tym zakresie.

Także Eutsler i in. (2018), zgodnie z badaniami psychologii społecznej, wskazują, że sceptyczna postawa audytora zależy od jego cech osobniczych. Audytorzy, którzy uzyskują niskie wyniki w zakresie sceptycyzmu jako wewnętrznego wycucia (uwrażliwienia), są najmniej skłonni do identyfikowania wyjątków kontrolnych i zalecają bardziej szczegółowe dodatkowe badania. Church (2020), podkreśla z kolei, cechy narcystyczne audytorów podsycają konkurencyjność i ośmielają ich do niezachwianej postawy w negocjacjach, potencjalnie wydłużając proces negocjacyjny, ale prowadząc do bardziej konserwatywnych wyników negocjacji. narcystyczni audytorzy są bardziej skłonni do angażowania się w negocjacje, które osiągają impas lub ich rozwiązanie trwa dłużej. Klaster trzeci dotyczy ryzyka niezapewnienia jakości i niezależności audytu wobec potrzeby zarządzania relacjami z klientem. Rennie i in. (2010) wskazują, że audytorzy uważają zaufanie swoich klientów do ich pracy za ważne. Jednak świadomość biegłego co do istnienia takiego zaufania w relacji z jego konkretnym klientem nie powinna rzutować na ograniczanie stosowania zawodowego sceptycyzmu w badaniu sprawozdań tegoż klienta. Jedną z dróg zapewniania zawodowego sceptycyzmu w takich sytuacjach

jest rygorystyczny proces audytu i przyjęcie niezależnej postawy. Nolder i Kadous (2018) w swoim normatywnym podejściu proponują podwójną conceptualizację zawodowego sceptycyzmu. Autorzy, w celu poprawy siły predykcyjnej „sceptycyzmu” dla zbierania dowodów, proponują, by oprócz dotychczasowego wymaganego przez standardy sceptycznego sposobu myślenia wymagać od audytora uwzględnienia „postawy”. Zadaniem autorów nastawienie napędza przetwarzanie poznawcze, oddając krytyczne myślenie, które jest ważnym elementem zawodowego sceptycyzmu i jest wymagane przez standardy. Uwzględnienie komponentu sposobu myślenia odzwierciedla ideę, że sceptycyzm wiąże się z krytyczną analizą dowodów, a nie tylko wątpliwościami. Z kolei postawy obejmują komponenty afektywne i poznawcze, umożliwiające przewidywanie intencji i zachowań. Postawy pozwalają na rozpoznanie wpływu czynników społecznych na sądy oceniające. Włączenie tego elementu rozszerza pojęcie ewaluacji o odczucia audytorów, a także ich przekonania na temat ryzyka, a także poprawia siłę predykcyjną „sceptycyzmu” w zakresie gromadzenia dowodów przez audytorów (Nolder i Kadous, 2018).

Ponadto według badań Asbahr i Ruhnke (2019) zgłoszenie szacowania wartości jako kluczowej sprawy badania wpływa na osąd biegłego rewidenta na temat tego oszacowania i odpowiadającego mu działania. Działania sceptyczne w postaci proponowanych kwot korekt są znacznie mniejsze, gdy wartość szacunkową podaje się jako kluczową sprawę badania. Takie podejście ogranicza oczekiwane postępowanie w zakresie wymaganych procedur.

Reasumując, normatywne podejście w prezentowanych badaniach naukowych z zakresu zawodowego sceptycyzmu biegłego rewidenta wskazuje na potrzebę postrzegania znaczenia zawodowego sceptycyzmu przez pryzmat warunków, które należy zapewnić dla należytej staranności realizacji rewizji finansowej. Należy do nich doświadczenie i wiedza biegłego rewidenta, brak presji czasu podczas badania, zawodowy sceptycyzm partnera firmy audytorskiej, odrzucenie postawy skrajnie sceptycznej. Z kolei ocena zachowania przez biegłego rewidenta zawodowego sceptycyzmu i jego skuteczności, powinna uwzględniać szereg czynników, w tym między innymi wpływ na proces badania internetowych technik komunikacyjnych oraz potrzebę modelowania procesów badania sprawozdania finansowego. Ważna jest tu także obserwacja, iż zbyt silne i długotrwałe zawiązywanie relacji audytora z klientami zwiększa istotnie ryzyko niezapewnienia zawodowego sceptycyzmu w pracy biegłego rewidenta, a tym samym może być przesłanką niższej jakości przeprowadzonego audytu.

Podsumowanie

Zawodowy sceptycyzm stanowi ważną cechę rewizji finansowej w praktyce i jest interesującym obszarem w badaniach naukowych. Artykuł przedstawia znaczenie zachowania zawodowego sceptycyzmu biegłego rewidenta w badaniu sprawozdania finansowego jednostki. Wzmacnia je poprzez wskazanie na funkcjonowanie zarówno jednostek gospodarczych, jak i samych audytorów w warunkach szczególnej współcześnie niepewności gospodarczej i biznesowej. Na gruncie praktyki problem zawodowego sceptycyzmu przedstawiony został w świetle regulacji prawnych i opracowań zawodowych. Na gruncie nauki – dwutorowo, tj. w świetle badań empirycznych prowadzonych w kanonach podejścia pozytywistycznego i normatywnego. W Polsce, podstawowym aktem prawnym w zakresie stosowania zawodowego sceptycyzmu są ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym, a także krajowe standardy badania. W szczególności analiza standardów wskazała na istotne znaczenie zawodowego sceptycyzmu audytora wobec rosnącej niepewności, implikującej wzrost ryzyka oszustwa. Przedstawione wnioski z opracowań zawodowych wskazują, iż niepewność może zwiększać ryzyko istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych poprzez m.in. brak zainteresowania ze strony rad nadzorczych jakością sprawozdawczości finansowej, w tym brak komunikacji z audytorem, brak odpowiedniej kontroli wewnętrznej, prowadzenie ksiąg rachunkowych ukierunkowane zdecydowanie na rozliczenia podatkowe oraz wybór audytora według kryterium cenowego jego usług. Świadomość tych czynników jest ważna dla profesjonalnego – spełniającego atrybut sceptycznego osądu badanych spraw, dokumentów i obszarów – zachowania biegłego rewidenta, niezależnie od relacji zaufania łączącej go z klientem.

Do analizy znaczenia zawodowego sceptycyzmu w badaniach naukowych zastosowano w szczególności bibliometryczną metodę sprzężenia bibliograficznego, dzięki czemu zwrócono uwagę na najnowszą literaturę i ujawnienia głównych nurtów badawczych. Wykonana analiza pozwoliła zidentyfikować publikacje, których ilościowa selekcja (z wykorzystaniem oprogramowania *Biblioshiny for Bibliometrix*) wskazała trendy w badaniach naukowych nad tytułowym zagadnieniem (trend ilościowy, ułożenie geograficzne badań, specyfikację i intensywność wykorzystywania jako nośników wiedzy określonych czasopism oraz cytowalność). Test bibliometryczny z kolei pozwolił na wskazanie także głównych słów kluczowych związanych z zawodowym sceptycyzmem, ich zmienność w czasie, jak i możliwości łączenia w grupy znaczeniowe. Publikacje z ostatnich czterech lat wskazują natomiast na silne powiązanie znaczeniowe zawodowego sceptycyzmu z zapewnianiem cech jakościowych działań w audycie finansowym. Wzmacniają związki sceptycyzmu zawodowego z odpowiednią

postawą audytora, jego niezbędnym przygotowaniem merytorycznym oraz cechami psychologicznymi.

Z pomocą wspomnianego powyżej narzędzia badania sprzężenia bibliograficznego, przedstawiono również ustalenia dotyczące zawodowego sceptycyzmu, które uporządkowano w świetle trzech klastrów badawczych. Ta analiza pozwoliła wskazać na warunki skutecznego zawodowego sceptycyzmu: doświadczenie i wiedzę audytora, brak presji czasu podczas badania, zawodowy sceptycyzm partnera firmy audytorskiej, odrzucenie skrajnej konserwatywnej postawy sceptycznej. Jednocześnie wskazano kluczowe czynniki determinujące zachowanie przez biegłego rewidenta sceptycznej postawy, a pośród nich takie jak: cechy osobowościowe audytora, ujawnianie kluczowych spraw badania, relacja z klientem, czas jej trwania.. Klastrowa perspektywa pozwoliła nakreślić ramy, wskazujące drogę przyszłych kierunków badań analizowanej koncepcji.

Bibliografia

- Ahn, J., Akamah, H. (2022), *Is There a Dark Side to Societal Trust in Auditors' Going Concern Assessments?*, „Auditing: A Journal of Practice, Theory”, 41(3), 21-44.
- Asbahr, K., Ruhnke, K. (2019), *Real effects of reporting key audit matters on auditors' judgment and choice of action*, „International Journal of Auditing”, 23(2), 165-180.
- Austin, A. A. (2022), *Remembering fraud in the future: Investigating and improving auditors' attention to fraud during audit testing*, „Contemporary Accounting Research”, 40(2), s. 925–951, doi:10.1111/1911-3846.12843.
- Bauer, T. D. (2015), *The effects of client identity strength and professional identity salience on auditor judgments*, „The Accounting Review”, 90(1), 95-114.
- Beasley, M. S., Carcello, J. V., Hermanson, D. R. (2001), *Top 10 audit deficiencies*, „Journal of Accountancy”, 19(1), 63.
- Bennett, G. B., Hatfield, R. C. (2018), *Staff auditors' proclivity for computer-mediated communication with clients and its effect on skeptical behavior*, „Accounting, Organizations and Society”, 68, 42-57.
- Benston, G. J., Hartgraves, A. L. (2002), *Enron: what happened and what we can learn from it*, „Journal of accounting and public policy”, 21(2), 105-127.
- Brooks, L. L. Z., Gill, S., Wong-On-Wing, B., & Yu, M. D. (2022). *Does audit firm tenure enhance firm value? Closing the expectation gap through corporate social responsibility*, „Managerial Auditing Journal”, 37(8), 1113-1145.

- Carpenter, T. D., Reimers, J. L. (2013), *Professional skepticism: The effects of a partner's influence and the level of fraud indicators on auditors' fraud judgments and actions*, „Behavioral Research in Accounting”, 25(2), 45-69.
- Chen C., Stratopoulos T.C., Wang V.X., Xing B. (2022), *Do Firms Provide Informative Disclosures in An Environment of Extreme Uncertainty? Evidence from the COVID-19 Pandemic*, “Evidence from the COVID-19 Pandemic” (10. styczeń), <https://doi.org/10.2139/SSRN.4004649>.
- Church, B. K., Dai, N. T., Kuang, X., Liu, X. (2020), *The role of auditor narcissism in auditor-client negotiations: Evidence from China*, „Contemporary Accounting Research”, 37(3), 1756-1787.
- Donnelly, A. M., Kaplan, S. E., Vinson, J. M. (2021), *The impact of trait skepticism and ego depletion on auditor judgment*, „Behavioral Research in Accounting”, 33(1), 107-122.
- Eutsler, J., Norris, A. E., Trompeter, G. M. (2018), *A live simulation-based investigation: Interactions with clients and their effect on audit judgment and professional skepticism*, „Auditing: A Journal of Practice, Theory”, 37(3), 145-162.
- Fijałkowska, J., & Zyznarska-Dworczak, B. (2017), *Spoleczna odpowiedzialność biznesu a tworzenie wartości banków*, „Zarządzanie i Finanse”, 15(2, cz. 1), 107-119.
- Gates, S., Reckers, P., Robinson, D. (2009), *Media image of the CEO and the impact on auditors' perception of financial reporting reliability and client risk assessments*, „Advances in Accounting”, 25(2), 156-164.
- Glover, S. M., Prawitt, D. F. (2014), *Enhancing auditor professional skepticism: The professional skepticism continuum*, „Current Issues in Auditing”, 8(2), P1-P10.
- Henrizi, P., Himmelsbach, D., Hunziker, S. (2021), *Anchoring and adjustment effects on audit judgments: experimental evidence from Switzerland*, „Journal of Applied Accounting Research”, 22 (4), 598-621.
- Hsu, Y. L., Yang, Y. C. (2022), *Corporate governance and financial reporting quality during the COVID-19 pandemic*, „Finance Research Letters”, 47, 102778, <https://doi.org/10.1016/J.FRL.2022.102778>.
- Hurt, R. K. (2010), *Development of a scale to measure professional skepticism*, „Auditing: A Journal of Practice, Theory”, 29(1), 149-171.
- Kadous, K., Zhou, Y. (2019), *How does intrinsic motivation improve auditor judgment in complex audit tasks?*, „Contemporary Accounting Research”, 36(1), 108-131.
- Kizil, C., Akman, V., Muzır, E. (2021), *COVID-19 Epidemic: A New Arena of Financial Fraud?* Karabagh International Congress of Modern Studies in

- Social and Human Sciences 2021, SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/SSRN.3899275>.
- Lau, C. K. (2021), *Measurement uncertainty and management bias in accounting estimates: the perspective of key audit matters reported by Chinese firms' auditors*, „Asian Review of Accounting”, 29(1), 79–95. <https://doi.org/10.1108/ARA-07-2020-0109/FULL/PDF>.
- Lee, S. W. A., Rodriqs, M., Nathan, T. M., Rashid, M. A., & Al-Mamun, A. (2023), *The Relationship Between the Quality of Sustainability Reporting and Corporate Financial Performance: A Cross-Sectional and Longitudinal Study*, „Australasian Accounting, Business and Finance Journal”, 17(2), 38-60.
- McMillan, J. J., White, R. A. (1993), *Auditors' Evidence Hypothesis Belief Search: Frame, Revisions The Effect and of Confirmation Professional Skepticism*, „The Accounting Review”, 68, 443-465.
- Nolder, C. J., Kadous, K. (2018), *Grounding the professional skepticism construct in mindset and attitude theory: A way forward*, „Accounting, Organizations and Society”, 67, 1-14.
- Ozili, P. K. (2021), *Financial reporting under economic policy uncertainty*, „Journal of Financial Reporting and Accounting”, 19(2), 325-338.
- Pinsker, R., Pennington, R., Schafer, J. K. (2009), *The influence of roles, advocacy, and adaptation to the accounting decision environment*, „Behavioral Research in Accounting”, 21(2), 91-111.
- Rennie, M. D., Kopp, L. S., Lemon, W. M. (2010), *Exploring trust and the auditor-client relationship: Factors influencing the auditor's trust of a client representative*, „Auditing: A Journal of Practice & Theory”, 29(1), 279-293.
- Rowe, S. P. (2019), *Auditors' comfort with uncertain estimates: More evidence is not always better*, „Accounting, Organizations and Society”, 76, 1-11.
- Šušak, T. (2020), *The effect of regulatory changes on relationship between earnings management and financial reporting timeliness: The case of COVID-19 pandemic*, „Zbornik Radova Ekonomskog Fakultet Au Rijeci”, 38(2), 453–473. <https://doi.org/10.18045/zbefri.2020.2.453>.
- Quadackers, L., Groot, T., Wright, A. (2014), *Auditors' professional skepticism: Neutrality versus presumptive doubt*, „Contemporary Accounting Research”, 31(3), 639-657.
- Ta, T. T., Doan, T. N., Pham, D. C., Tran, H. N. (2022), *Factors affecting the professional skepticism of independent auditors in Viet Nam*, „Cogent Business, Management”, 9(1), 2059043.
- Vogel, R., Güttel, W. H. (2013), *The dynamic capability view in strategic management: A bibliometric review*, „International Journal of Management Reviews”, 15(4), 426-446.

- Westermann, K. D., Cohen, J., Trompeter, G. (2019), *PCAOB inspections: Public accounting firms on "trial"*, „Contemporary Accounting Research”, 36(2), 694-731.
- Ying, S. X., Patel, C., Dela Cruz, A. L. (2022), *The influence of partners' known preferences on auditors' sceptical judgements: The moderating role of perceived social influence pressure*, „Accounting & Finance”, 00:1–23, <https://doi.org/10.1111/acfi.13030>.
- Zhu, X., Ao, X., Qin, Z., Chang, Y., Liu, Y., He, Q., Li, J. (2021), *Intelligent financial fraud detection practices in post-pandemic era*, „The Innovation”, 2(4), 100176, <https://doi.org/10.1016/J.XINN.2021.100176>.
- Zupic, I., Čater, T. (2015), *Bibliometric methods in management and organization*, „Organizational Research Methods”, 18(3), 429-472.
- Zyznarska-Dworczak, B. (2019), *Rachunkowość zrównoważona w ujęciu kognitywno-teoretycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań, <https://doi.org/10.18559/978-83-66199-91-0>.
- Zyznarska-Dworczak, B. (2022), *Financial and ESG reporting in times of uncertainty*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 46(4), 161–180, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.1307>.
- Zyznarska-Dworczak, B., Rudžionienė, K. (2022), *Corporate COVID-19-Related Risk Disclosure in the Electricity Sector: Evidence of Public Companies from Central and Eastern Europe*, „Energies”, 15(16), 5810, <https://doi.org/10.3390/en15165810>.
- Zyznarska-Dworczak, B. (2023), *Nadzór korporacyjny w zapewnianiu jakości sprawozdawczości finansowej i z zakresu rozwoju zrównoważonego w warunkach niepewności*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 47 (2), s. 99–119, <http://dx.doi.org/10.5604/01.3001.0053.6061>.
- Zyznarska-Dworczak, B., Fijałkowska J., Garsztka P., Mamić Sačer, I., Mokošová, D., Săndulescu M.-S. (2023), *Sustainability performance efficiency in the banking sector*, „Economic Research-Ekonomska Istraživanja”, 36(3), 2218473, <https://doi.org/10.1080/1331677X.2023.2218473>.

Akty prawne, regulacje i inne wytyczne

Kodeks IESBA - wydany przez Radę Międzynarodowych Standardów Etycznych dla Księgowych Kodeks etyki zawodowych księgowych IESBA zatwierdzonego Uchwałą nr 3431/52a/2019 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 25 marca 2019 r. w sprawie zasad etyki zawodowej biegłych rewidentów z uwzględnieniem zmian wynikających z Uchwały Nr 1760/27a/2021 z dnia 6 sierpnia 2021 r. w sprawie zasad etyki zawodowej biegłych rewidentów.

- KSB, Krajowe Standardy Badania, Załącznik nr 1 do uchwały Nr 1107/15a/2020 Krajowej Rady Biegłych Rewidentów z dnia 8 września 2020 r.
- KSR, 2023, Rekomendacje Komitetu Standardów Rachunkowości - Sprawozdanie finansowe i sprawozdanie z działalności za 2022 r. w warunkach niepewności otoczenia gospodarczego, Komitet Standardów Rachunkowości, <https://www.gov.pl/web/finanse/sprawozdanie-finansowe-za-2022-r--rekomendacje-komitetu-standardow-rachunkowosci>.
- Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym, tekst jednolity, Dz. U. z 2023r. poz. 1015. z późn. zm. (w artykule Ustawa).

Źródła internetowe

- ESMA (2022), *Public Statement on the European Common Enforcement Priorities 2022 for 2022 Annual Financial Reports*, European Securities and Markets Authority, ESMA32-63-1320, https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma32-63-1320_esma_statement_on_european_common_enforcement_priorities_for_2022_annual_reports.pdf [dostęp: kwiecień, 2023].
- IAASB (2020), *Highlighting Areas of Focus in an Evolving Audit Environment Due to the Impact of COVID-19*, <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/Staff-Alert-Highlighting-Areas-of-Focus-in-an-Evolving-Audit.pdf> [dostęp: maj, 2023].
- IESBA, CPA (2020), *Covid-19 and Evolving Risks for Money Laundering, Terrorist Financing and Cybercrime, COVID-19 & Ethics, Staff Alert*, https://www.ifac.org/flysystem/azure-private/publications/files/Staff-Alert-COVID-19-and-Evolving-Risks-for-Money-Laundering_1.pdf [dostęp: czerwiec, 2023]
- Kutera, M., Baklarz, A. (2022), *Sprawozdanie z kontroli tematycznych PANA - Badania sprawozdań finansowych spółek notowanych na zorganizowanych rynkach akcji prowadzonych poza rynkiem regulowanym w formule alternatywnego obrotu*, Polska Agencja Nadzoru Audytowego, <https://pana.gov.pl/wp-content/uploads/2022/11/Sprawozdanie-z-kontroli-tematycznych-PANA.pdf> [dostęp: kwiecień, 2023].
- UKNF, 2023, *Nadzór nad wypełnianiem obowiązków informacyjnych przez emitentów papierów wartościowych prowadzony w 2022 roku*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/Nadzor_nad_obowiazkami_informacyjnymi_emitentow_w_2022_81469.pdf [dostęp: kwiecień, 2023].

**RECENZJE - REKOMENDACJE -
-RÉSUMÉ - RELACJE**

Słów kilka o książce:

Application of Machine Learning Techniques and Artificial Intelligence to Detect Financial Irregularities in Commercial Companies

MAREK MASZTALERZ

<https://orcid.org/0000-0003-3122-2717>

Autorka monografii, Joanna Wyrobek, podejmuje aktualny (zawsze, odkąd istnieje rachunkowość) temat możliwości wykrywania nieprawidłowości (manipulacji) finansowych w przedsiębiorstwach. Problematyka ta jest ważna zarówno z naukowego (teoretycznego), jak i praktycznego punktu widzenia. Na uwagę zasługuje fakt, że jest to pierwsze znane mi tak kompleksowe opracowanie dotyczące nie tylko różnych metod wykrywania manipulacji księgowych, lecz również wykorzystania metod uczenia maszynowego i sztucznej inteligencji. W tym zakresie książka mocno wyróżnia się na tle innych publikacji poświęconych problematyce wykrywania nieprawidłowości w sprawozdaniach finansowych.

Punktem wyjścia jest przegląd wcześniejszych badań nad wykrywaniem manipulacji finansowych oraz badań wykorzystujących algorytmy typu „*black box*”. Autorka identyfikuje 18 modeli wykrywania oszustw finansowych i syntetycznie je opisuje, by następnie przedstawić i usystematyzować wcześniejsze badania wykorzystujące algorytmy typu „*black box*”. Następnie przedstawione są największe skandale finansowe ostatniego stulecia, ze wskazaniem na mechanizmy manipulacji księgowych (głównie w spółkach amerykańskich), przy czym warto dodać, że jest to zaprezentowane w sposób syntetyczny, co pozwala czytelnikowi uchwycić istotę różnych zidentyfikowanych przypadków manipulacji. W kolejnym rozdziale Autorka podejmuje próbę zbudowania modelu detekcji oszustw finansowych dla polskich spółek giełdowych. Rozdział ten jest najbardziej rozbudowaną częścią pracy, co jest uzasadnione rodzajem i skalą przeprowadzonych badań empirycznych. Autorka przedstawia metody uczenia maszynowego, a następnie dokładnie opisuje wybrane metody uczenia nadzorowanego, co stanowi teoretyczne wprowadzenie do badań własnych. Wykorzystując wybrane algorytmy, Autorka weryfikuje pozytywnie hipotezę, zgodnie z którą można zidentyfikować podmioty podejrzewane o oszustwa/manipulacje

finansowe za pomocą algorytmów uczenia maszynowego i sztucznej inteligencji oraz odrzuca hipotezę, zgodnie z którą modele stworzone na rynku amerykańskim osiągają wysoką skuteczność do wykrywania oszustw na rynku polskim. Autorka wskazuje też na potencjalne przyczyny niskiej skuteczności modeli amerykańskich w odniesieniu do polskich spółek.

Praca jest nowatorska (zwłaszcza w warstwie metodycznej) i na pewno stanie się źródłem inspiracji dla innych badaczy zainteresowanych problemem wykrywania manipulacji w sprawozdaniach finansowych. Monografia ma charakter naukowy, lecz może być niezwykle interesującą publikacją nie tylko dla badaczy, lecz również dla studentów na kierunkach ekonomicznych (zwłaszcza takich jak finanse i rachunkowość czy zarządzanie) oraz praktyków (księgowych, biegłych rewidentów, dyrektorów finansowych, konsultantów biznesowych, członków zarządów spółek, kontrolerów finansowych i innych osób).

Krótko na temat publikacji:

Thermodynamic Approach to the Discount Rate and Discounted Cash Flow Method

BOGUSŁAW BŁAWAT

(<https://orcid.org/0000-0002-1145-4441>)

Koncepcja Roberta Wrighta, zgodnie z którą ekonomia to gra z naturą o niezerowej, dodatniej sumie wygranych, rodzi pytanie o źródło dopływu kapitału do systemu. Kapitał nie może pojawić się z niczego, bo byłoby to niezgodne z pierwszą zasadą termodynamiki. Jednocześnie kapitał ulega deprecjacji krocząc prawem drugiej zasady termodynamiki. Analogia do praw rządzących fizyką, a zwłaszcza termodynamiką i transformacją energii jest kluczową wskazówką do zrozumienia wywodów autorów omawianego artykułu. Metoda znana z prac fizjokratów upatrujących wzrostu gospodarczego w efekcie działania sił naturalnych a zwłaszcza fotosyntezy rozbudowana została przez Dobiję i Renkasa o powiązanie kapitału z czasem¹. Ten ostatni czynnik autorzy definiują jako proces transformacji pierwotnego zasobu energii życiowej współczesnego człowieka w zdolność do wykonywania pracy, czyli w kapitał ludzki (str. 5.).

Pojmowanie czasu jako procesu a nie upływu mierzonego w jednostkach czasu jest charakterystycznym elementem wyводу autorów i odrzucają oni tradycyjną formułę dyskontową na rzecz nowej, integrującej upływ czasu t (podejście podręcznikowe) ze stałą a , kwantyfikującą działanie sił naturalnych w przyrodzie, proponując $[1 + p(a)]^{-t}$.

Pozostaje pytanie, ile zdaniem autorów wynosi stała a ? Przywołując szereg danych historycznych począwszy od dopuszczalnych w starożytnym Rzymie odsetek od pożyczonego kapitału, po obserwacje długofalowych stóp zwrotu z aktywów finansowych, wycenę kapitału ludzkiego czy globalny przyrost biomasy autorzy proponują $a = 0,08$ [1/rok]. Tak przyjęta miara jest wszakże tylko punktem startowym korespondującym z wartością sprawiedliwą pracy ludzkiej lub używanego kapitału. Proces budżetowania powinien zgodnie z doświadczeniem jego

¹ Dobija, Mieczysław, and Jurij Renkas. 2023. Thermodynamic Approach to the Discount Rate and Discounted Cash Flow Method. Risks 11(118). <https://doi.org/10.3390/risks11070118>.

uczestników uwzględniać czynniki ryzyka prowadząc do adekwatnego wzrostu stopy dyskontowej ponad α . Jednocześnie, ponieważ stała α powiązana jest z procesem ewolucyjnym, spodziewać się można, że głębsze zrozumienie tego ostatniego prowadzić może do okresowej rewaluacji jej wysokości. Ponadto, powiązanie jej z czynnikiem pracy ludzkiej, przynieść może nowe spojrzenie na zagadnienie sprawiedliwego wynagrodzenia.

Artykuł poza walorami teoretycznymi niezwykle ważnymi dla dyskusji nad naszym zrozumieniem stóp dyskontowych daje jeszcze jeden powód by się nad nim pochylić. We współczesnych próbach kwantyfikacji aspektów niefinansowych i ujawniania ich w sprawozdaniach przedsiębiorstw znalezienie miar łączących środowisko, w jakim odbywa się aktywność gospodarcza, rządzące nimi prawa fizyki, a także uwzględnienie prymarnych zasobów tego procesu, jakim jest kapitał ludzki, należy wyjść poza podręcznikowe pojmowanie roli czasu jako czynnika dyskontującego. Omawiany artykuł mógłby być inspirującym przewodnikiem w poszukiwaniu nowych formuł kwantyfikujących cechy środowiskowe, społeczne czy zarządcze.

Resume raportu:

Back to Earth. Landing real-world impact in research evaluation

RADOSŁAW RÓŻYCKI

(<https://orcid.org/0009-0000-2678-5094>)

Truizmem jest stwierdzenie, że żyjemy w cywilizacji naznaczonej nauką. Naukowo-technologiczne osiągnięcia ostatnich stuleci odpowiadają za obecny dobrostan ludzkości, w tym długość życia i radzenie sobie z chorobami, niegdyś oznaczającymi automatyczny wyrok śmierci. Rozwój technologii będący wynikiem dawniejszych dociekań naukowych wciąż zmienia życie na planecie, a naukowcy są jeszcze daleko od powiedzenia ostatniego słowa. „Niekończąca się granica”, niedosiężny horyzont badań naukowych wyznaczają pola kolejnych badań, poszukiwań, odkryć i nieuchronnych pytań o skutki nowej wiedzy.

Jest w tym jednak jedno „ale”. Znajduje się ono u źródeł badania, które przeprowadziło wydawnictwo naukowe Elsevier w świecie naukowym. Wyniki opublikowano w raporcie *Back to Earth. Landing real-world impact on research evaluation*¹. To „ale” jest pytaniem o to, czym, jak i po co mierzyć realny wpływ badań na otaczającą rzeczywistość. Raport Elsevier jest wynikiem sondażu przeprowadzonego online we wrześniu 2023 roku na 400 respondentach w Australii, Nowej Zelandii, Holandii, Wielkiej Brytanii, USA i w krajach skandynawskich, a więc w najbardziej rozwiniętych pod względem nauki krajach świata zachodniego. Wśród respondentów znalazło się 180 przedstawicieli instytucji akademickich (w tym kierujący nimi), 120 naukowców-badaczy oraz 100 osób zarządzających funduszami na badania w różnych przedsiębiorstwach i instytucjach.

Autorzy raportu przypominają, że dyskusja o tym jak mierzyć przydatność dociekań naukowych trwa już ponad trzy stulecia. Już Francis Bacon, angielski filozof odrodzenia i mąż stanu twierdził, że nauka jest dobrem publicznym i jako taka powinna być wspierana przez państwa. Jak jednak wskazują autorzy

¹ Back to Earth. Landing real-world impact on research evaluation, Elsevier, October 2023, Back-to-Earth_WEB.pdf (ctfassets.net) [dostęp: 15 grudnia 2023].

raportu, musiało minąć 350 lat od słów wielkiego filozofa zanim rządy zaprzęgly naukę do zmiany rzeczywistości, czego przykładem był zapoczątkowany w 1942 roku Projekt Manhattan, mający na celu uzyskanie energii jądrowej i wykorzystanie jej do produkcji nowego typu broni, bomby atomowej.

Publiczne przekonanie o potrzebie i przydatności badań naukowych nie jest jednak oczywiste. Ciekawe zjawiska w tym zakresie obserwować można na przykładzie Stanów Zjednoczonych tylko w okresie ostatniej dekady. Według amerykańskiego Pew Research Center² jeszcze w 2016 roku zaufanie do nauki w amerykańskim społeczeństwie sięgało około 21% (równoległe z wyższym wskaźnikiem zaufania wśród wyborców partii Demokratycznej, a niższym wśród wyborców zdeklarowanych jako Republikanie), by sięgnąć 39% w roku 2020. Kiedy jednak badanie powtórzono rok później (a więc w apogeum trwania stanu pandemii), wskaźnik ten zmalał o całe 10 punktów i wyniósł już jedynie 29% (przy jednoczesnym spadku zaufania u obu grup wyborców).

Autorzy raportu dostrzegają zatem polityczny wymiar zagadnienia badań naukowych, ale go nie absolutyzują. W centrum tej analizy leży oczywiście zagadnienie finansowania publicznego badań naukowych. Okazuje się, że w tym kontekście relatywny spadek zaufania społecznego do nauki może być zachętą do tworzenia systemu ewaluacji wpływu badań naukowych. 63% badanych w 2022 roku twierdzi, że wzrasta ogólne dążenie do nadzoru nad wydatkami na badania naukowe.

Z sondażowego badania przeprowadzonego przez Elsevier wynika, że ponad połowa badanych widzi potrzebę zmiany obecnie istniejącego systemu. W obecnym stanie nadmierny nacisk kładziony jest bowiem na akademickie efekty tych badań, czyli – najkrócej rzecz ujmując – ilościowe wskaźniki dotyczące publikacji, cytowań, i tym podobne. Przesunięcie powinno według badanych nastąpić w kierunku mierzenia wpływu badań na społeczeństwo. Jedynie 1% badanych uważa istniejący stan rzeczy za optymalny i nie widzi w ogóle ani konieczności ani potrzeby, by badania naukowe służyły czemukolwiek poza realizacją zainteresowań naukowych badaczy. 99% jednak taki koncept „nauki dla nauki” odrzuca na rzecz poszukiwania wymiernych rezultatów dociekań naukowych. Aż 58% odczuwa frustrację z powodu niemożności przedstawienia wpływu badań na szerszy świat. O konieczności zmiany paradygmatu ewaluacji badań na rzecz bardziej holistycznego podejścia przekonana jest większość zainteresowanych. „Zdecydowanie się zgadza” lub

² Pew Research Center to bezstronny ośrodek informacyjny, który informuje opinię publiczną o problemach, postawach i trendach kształtujących świat. Prowadzi badania opinii publicznej, badania demograficzne, analizy treści i inne badania z zakresu nauk społecznych oparte na danych. Nie zajmuje stanowisk politycznych. Więcej patrz: Pew Research Center | Nonpartisan, nonadvocacy, public opinion polling and data-driven social science research | Pew Research Center [dostęp: 15 grudnia 2023].

„zgadza się” z tym 68% liderów akademickich (odpowiednio 20 i 48%), 58% badaczy (16% „zdecydowanie się zgadza”, 42% „zgadza się”) oraz 72% fundatorów („zdecydowanie się zgadza” 29%, „zgadza się” 43%).

Według raportu Elsevier, we wszystkich badanych krajach panuje zgodność, że ewaluacja badań naukowych powinna przynajmniej zmierzać w kierunku mierzenia ich realnego wpływu na rzeczywistość. Zdecydowanym liderem takiego nastawienia jest Wielka Brytania z 93% takich wskazań, dalej kolejno plasują się: Nowa Zelandia (88%), USA (88%), Japonia (83%), kraje skandynawskie (80%), Australia (69%) i Holandia (64%). Jak twierdzą autorzy raportu można mówić o globalnym trendzie w kierunku bardziej holistycznego podejścia do oceny badań naukowych, jednocześnie coraz wyraźniejszy jest nacisk na intensyfikację procesu przemian.

Czego jednak potrzeba, by dokonana się zmiana w podejściu do oceny badań naukowych? Respondenci badania – wśród barier dla zmiany – wskazują brak wspólnej platformy metodologicznej dla wypracowania ewaluacji (56% wskazań). Kolejne problemy to brak konsensusu co do tego, co w ogóle konstytuuje wpływ badań naukowych na rzeczywistość (48%), brak odpowiednich narzędzi (45%) oraz kwestia synergii wynikającej ze współdziałania różnych aktorów procesu (40%).

Interesująco rysują się różnice w zapatrywaniach na obecny system i perspektywę jego zmiany pomiędzy przedstawicielami instytucji badawczych (akademiakami i naukowcami) a fundatorami (prywatnymi i publicznymi). O ile obie strony równania – bo nie sporu – zgadzają się, że konieczne jest przejście z bibliometrycznych wskaźników efektywności badań na bardziej holistyczne podejście, wskazując przy tym, że obecne rozwiązania promują partykularne interesy (blisko dwie trzecie badanych w obu grupach, z lekką przewagą „strony” fundatorów), o tyle nieco inaczej postrzegają zakres zmian, jaki powinien stać się udziałem poszczególnych uczestników procesu.

Strona akademicka i naukowa ma bez wątpienia większe wymagania w stosunku do poziomu zaangażowania przemysłu w przejście do nowych sposobów ewaluacji badań. Jedynie 17% badaczy i akademików uważa zaangażowanie przemysłu za wystarczające, po stronie fundatorów akceptacja istniejącego stanu rzeczy sięga 33%. Obie grupy nieco inaczej rozkładają akcenty, jeśli chodzi o dostrzegane przeszkody na drodze do zmiany, choć nie są to różnice znaczące. Obie grupy zarazem w niemal równym stopniu pragną zmian w obecnym systemie.

Choć wydźwięk całego raportu jest bez wątpienia utylitarystyczny i wskazujący na konieczność zwiększenia użyteczności społecznej nauki, nie jest to wołanie o większe merkantylne, czy wprost komercyjne pożytki z badań naukowych. Jakie korzyści widzą badani w potencjalnej zmianie systemowej? 54% badanych wskazuje jako pożądaną efekt przede wszystkim wpływ na edukację, 48% na środowisko, 47% na świat akademicki, 45% na społeczeństwo, a 43% na wpływ na gospodarkę jako całość. 20% wskazuje na konkretne komercyjne efekty badań. 31% widzi potencjał

we wpływie na kwestie zdrowotne, 28% dostrzega możliwości wpłynięcia na zmiany technologiczne.

Zdecydowanie przeważa zatem preferencja dla społecznego pożytku nauki przede wszystkim przez wzbogacenie w wiedzę, która pozwala wpływać na otaczający świat w interesie ogólnospołecznym, nie ściśle partykularnym, czy doraźnie pojmowanym interesie ekonomicznym.

Badanie i raport wskazują na ożywioną dyskusję i potrzebę zmian w świecie naukowym i akademickim cywilizacji Zachodu. Mimo, że milczy na temat sytuacji ewaluacji badań naukowych w regionie Europy Środkowo-Wschodniej i w Polsce (jak i w Unii Europejskiej jako całości) z pewnością może stanowić ważny analitycznie punkt odniesienia i zachęcać środowiska naukowe do własnych wniosków i inicjatyw.

Relacja z konferencji:

Bezpieczeństwo obrotu gospodarczego, odpowiedzialność instytucji, odpowiedzialność biznesu

MATEUSZ DZIÓB

(<https://orcid.org/0009-0008-8824-2528>)

W rzeczywistości, której elementem są ryzyka dla stabilności gospodarki, takie jak wojna i inflacja, szczególnie ważne jest bezpieczeństwo obrotu gospodarczego, a co za tym idzie wzmacnianie takich jego fundamentów jak: etyka, odpowiedzialność i troska o dobro wspólne. Dostrzegając w środowisku finansowym potrzebę rozmowy, debaty, której celem będzie podniesienie świadomości społeczeństwa w zakresie dostrzegania czynników ważnych dla bezpiecznego prowadzenia biznesu, 21 czerwca 2023 roku Polska Agencja Nadzoru Audytowego zorganizowała konferencję „*Bezpieczeństwo obrotu gospodarczego – odpowiedzialność instytucji, odpowiedzialność biznesu*”. Jej zasadniczym celem było wypracowanie rekomendacji, które mogłyby posłużyć instytucjom i podmiotom gospodarczym w kształtowaniu warunków ważnych dla bezpiecznego obrotu gospodarczego. Konferencja ta miała także na względzie omówienie kwestii, które często umykają podczas tradycyjnych debat, a które są kluczowe zarówno dla bezpieczeństwa gospodarczego, obywateli i inwestorów, w tym inwestorów detalicznych.

Debaty toczyły się w trzech panelach odnoszących się do: *instytucje, gatekeeperów i ich rola w zapewnianiu bezpieczeństwa obrotu gospodarczego, etyki biznesu i relacji społecznych, edukacji, świadomości społecznej i przeciwdziałania przestępczości finansowej. Ich uczestnikami byli* zaproszeni goście: menedżerowie, wykładowcy akademicy, eksperci z zakresu sprawozdawczości finansowej oraz liderzy opinii. Poczynione w poszczególnych panelach diagnozy skłaniają do poniższych konstatacji.

Dyskusja w trakcie pierwszego panelu pt. „*Instytucje, gatekeeperzy i ich rola w zapewnianiu bezpieczeństwa obrotu gospodarczego*”:

- 1) uzmysłowiła, iż w zakresie świadomości społecznej jest wiele do zrobienia, a jej kształtowanie powinno odbywać się systemowo i należy o tym rozmawiać w gronie różnych instytucji sektora finansowego; potwierdzeniem tej obserwacji

- jest fakt, iż między 30 a 40% spółek akcyjnych nie przestrzega obowiązku badania sprawozdań, które to badania są pomocne w ograniczaniu nadużyć;
- 2) podkreśliła, iż ważną gospodarczo kwestią jest ochrona konsumenta, której nie można stawiać „poza nawias gospodarki”, ponieważ konsument jest jej immanentną częścią;
 - 3) wskazała, iż kluczem do zwalczania różnych nadużyć są odpowiednie procedury, które pozwalają właściwie reagować na sygnały o nieprawidłowościach gospodarczych; jednakże czynnik ludzki sprawia, że decydenci wolą milczeć i nie podejmować działań właściwych dla zaistniałych okoliczności; a tymczasem dobrze zaprojektowane procedury pozwalają na wyłapywanie ważnych sygnałów z różnych źródeł (np. reklamacji produktowej) i w ten sposób – eliminując „czynnik ludzki” – przewyciężają powyższe ograniczenie;
 - 4) uzmysłowiła odbiorcom, że instytucje tworzą pewien system sieci bezpieczeństwa, którego ważnymi atrybutami są: komunikowanie się, informowanie i współpraca, i dla sprawności którego biegli rewidenci są ważni; należą oni bowiem do drugiej i trzeciej linii obrony przed nadużyciami gospodarczymi; przykładem dobrego działania systemowego jest obecność przedstawicieli Ministra Finansów, Komisji Nadzoru Finansowego i Narodowego Banku Polskiego w radzie nadzorczej Bankowego Funduszu Gwarancyjnego; inną pozytywną praktyką systemową jest wykorzystywanie dobrze skonstruowanego narzędzia (interwencję produktową Komisji Nadzoru Finansowego), które ogranicza złą konstrukcję produktu jeszcze zanim trafi on do klienta;
 - 5) podkreśliła systemową rolę ładu korporacyjnego w przeciwdziałaniu nadużyciom, który ma duże znaczenie w zapewnianiu bezpieczeństwa obrotu gospodarczego; ten obszar ciągle wymaga jednak edukacji; dobrym przykładem działań na tym polu jest wydany w 2021 r. pierwszy przewodnik dla spółek notowanych na GPW „Wytyczne do raportowania ESG”; ważne są tu działania prewencyjne, ale także restrykcyjne, bądź o charakterze kar;
 - 6) podniosła – tytułowe dla konferencji – zagadnienie w duchu poszukiwania odpowiedzi na pytanie: co instytucje powinny robić, aby zapewnić bezpieczeństwo obrotu gospodarczego;
 - 7) za oczywisty klucz sukcesu w tym zakresie uznała właściwe wykonywanie swoich zadań przez wszystkie instytucje, ponieważ mechanizmy ustawowe i systemowe wydają się być już kompleksowe; nie wszystko jednak da się zapisać w prawie, dlatego ważne są również takie kwestie jak świadomość społeczna i etyka; instytucje, podmioty detaliczne, inwestorzy i konsumenci powinny dostrzegać wspólnotę celów i w ten sposób budować społeczeństwo obywatelskie, które jest niezbędne do sprawnego funkcjonowania gospodarki; komunikowała, iż w takim społeczeństwie ważne

miejsce zajmują sygnaliści i gatekeeperzy; sygnaliści nie tylko działają dla zwiększenia bezpieczeństwa organizacji w chwili obecnej, ale również zabezpieczają jej potencjał na przyszłość;

- 8) podkreśliła, iż w tej sytuacji, niezwykle ważna jest edukacja – nie tylko dla obecnych uczestników rynku, ale również dla tych podmiotów, które na ten rynek wchodzi, a w kontekście różnych zmian ustawowych i instytucjonalnych ważna jest edukacja przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości;
- 9) wskazała na konieczność nie tylko współpracy sektorowej, ale również odbudowania zaufania klientów do instytucji.

Drugi panel odbył się pod hasłem „**Czy biznes musi być etyczny? Etyka biznesu a relacje społeczne**”. W toku dyskusji zwrócono uwagę na:

- 1) związek odpowiedzialności ze świadomością potencjalnych skutków działania, w szczególności gdy ma ono miejsce w warunkach nasilonego ryzyka;
- 2) silną w biznesie orientację „do przodu”, która zawsze wiąże się z ryzykiem; ryzyko bowiem zawsze jest wpisane w każdą działalność biznesową, a patrzenie w przyszłość, która nigdy nie jest pewna – jest koniecznością;
- 3) potrzebę raportowania ryzyka i umiejętność jego diagnozy i analizy, bo samo ryzyko nie jest czymś złym, lecz często może dobrze biznesowi służyć; takie przekonanie wyznaje np. Elon Musk, który w swoich przedsięwzięciach szuka obszarów, gdzie może stworzyć coś nowego, a to zawsze wiąże się z ryzykiem;
- 4) dalszą i ciągłą konieczność nagłaśniania zagadnień związanych z etyką w biznesie (rosnący trend potrzeby w tym zakresie ma odzwierciedlenie w różnych badaniach empirycznych, które z roku na rok są coraz częściej podejmowane w różnych kontekstach działalności gospodarczej); ważne jest tu także nagłaśnianie spraw, które mają charakter dylematów etycznych w biznesie i obszarach z nim związanych; ich dyskutowanie pozwala na rozpoznawanie problemów trudnych dla osób, które w taki dylemat są uwikłane, ale i takich kontrowersyjnych sytuacji, które – być może – mogą znaleźć dobre rozwiązanie instytucjonalne;
- 5) człowieka, który jest podmiotem etyki; bycie etycznym oznacza – w gruncie rzeczy – po prostu jak najlepsze wypełnianie swoich obowiązków; od poziomu etyki i wynikającego z niej miejsca człowieka w organizacji zależą jej wyniki; widzieć tu trzeba sprzężenie zwrotne: dobre traktowanie pracowników przekłada się na ich większą efektywność, a w efekcie – na lepsze wyniki firmy;
- 6) wdrażanie zasad etyki, które często wiąże się z próbami i błędami; kluczem do zbudowania właściwej kultury organizacji jest zaangażowanie pracowników w oddolne inicjatywy, które pomagają spojrzeć zawsze na instytucję z innej perspektywy;

- 7) kulturę otwartości, która wraz z wartościami etyki powinna stanowić DNA każdej organizacji oraz na to, iż kluczem do osiągania celów przez organizację jest to, aby pracownicy identyfikowali się z wartościami i mieli zaufanie do kierownictwa; kształtowanie zasad etyki i odpowiedzialności w organizacji powinno być pracą u podstaw i odbywać się poprzez promocję właściwych wzorców zachowań;
- 8) koncepcję zrównoważonego rozwoju (i raportowania według standardów ESG), w którego osiągnięciu fundamentalne dla E (*environmental*) i S (*social*) jest G (czyli *governance*); na nim można budować odpowiedzialną sprawozdawczość zrównoważonego rozwoju; a tymczasem: o E mówią wszyscy, S jest już mniej rozpoznawalne, a G jest prawie nieobecne w debacie i nie jest rozumiane przez społeczeństwo; przypomniał również, że raportowanie zrównoważonego rozwoju wyrosło z raportowania finansowego, a koncepcją bardziej fundamentalną, niż ESG jest ogłoszona przez Organizację Narodów Zjednoczonych zasada 5P (ang. *People, Planet, Prosperity, Peace, Partnership*); zwrócił uwagę na niską wartość rankingów ESG, które często nie zawierają konkretnych i mierzalnych informacji; być może z czasem agencje ratingowe nauczą się właściwie interpretować dane ESG i dzięki temu odróżniać to, co jest rzeczywiście zielone (*green*) od zielonego kłamstwa (*greenwashingu*);
- 9) miejsce klienta w tworzeniu zasad etycznych ważnych dla przedsiębiorstw i znaczenie kodeksów etycznych także „wokół klienta”; firmy powinny być klientocentryczne i działać na korzyść klientów, także dlatego, że troska o klienta jest również realizowaniem obowiązków wobec społeczeństwa.

W trzecim (i ostatnim) panelu prowadzonym pod hasłem: „**Świadomość społeczna. Jak przeciwdziałać przestępczości finansowej?**” poczyniono poniższe obserwacje:

- 1) należy rozróżnić świadomość społeczną każdego obywatela od świadomości wymaganej od przedsiębiorcy w profesjonalnym obrocie;
- 2) motywacja do przestrzegania prawa gospodarczego powinna być zarówno pozytywna (ludzie nie powinni oszukiwać, jeśli nie chcą być tak samo traktowani) oraz negatywna (skuteczna prewencja zależy od nieuchronności kary, ta nieuchronność może odwieść kogoś od udziału w procederze);
- 3) przepisy same w sobie nie zapewnią bezpieczeństwa obrotu gospodarczego, jednak są one niezbędne, bo bez nich organy ścigania nie będą mogły podejmować działań w celu zapewniania bezpieczeństwa;
- 4) ludzie często zakładają, że to instytucje zapewnią im bezpieczeństwo, więc sami nie muszą już nic robić w tym zakresie (np. jeżeli mają konto w banku, to zakładają, że bezpieczeństwo ich środków zależy od tego banku, a nie od nich samych);

- 5) umiarkowanie należy wierzyć w magiczne rozwiązywanie problemów za pomocą samej edukacji, wiele bowiem zależy od czynników społecznych i indywidualnych, które kształtują postawę człowieka; edukacja ekonomiczna powinna rozpoczynać się jak najwcześniej i skupiać się na wpojeniu czterech zasad: „nie trać”, ponieważ już sama ochrona tego co masz jest wartością „zarabiaj”, „oszczędzaj” i „zainwestuj”; sama edukacja również ma dwa końce, bowiem zawsze istnieje ryzyko, że daną wiedzę ktoś może wykorzystać na opak i z niej skorzystać w celu łamania prawa;
- 6) sfery nadzoru i biznesu nie powinny się przenikać, ponieważ sytuacja dotycząca poszczególnych ról staje się wtedy niejasna; nadzór powinien rozumieć to, po czyjej stronie ma stać, a samo jego usprawnienie już przyczyni się do zwiększenia bezpieczeństwa obrotu gospodarczego;
- 7) przestępczość finansowa zmienia się pod wpływem także najnowszych technologii; postęp technologiczny pozwala bowiem na tworzenie nowych narzędzi w celu omijania prawa i jego łamania; można przewidywać, że im większy będzie rozwój technologii, tym więcej narzędzi będą posiadali przestępcy; rolą państwa jest wygranie tego wyścigu i ochrona obywateli przed przestępcami; jako skuteczny przykład działań państwa w tym obszarze można wskazać ograniczenie luki VATowskiej; korzenie obecnych przestępstw gospodarczych znajdują się jeszcze w transformacji ustrojowej, a Polska wciąż nie potrafi sobie poradzić z przestępczością gospodarczą na poziomie giełdowym i prokuratorskim;
- 8) walka państwa z luką VAT również miała duży wpływ na zmianę świadomości społecznej; w ciągu ostatnich lat dokonał się postęp w tym zakresie, również dzięki mediom; aby promować właściwe wzorce w społeczeństwie należy chwalić uczciwych przedsiębiorców, mówić o nadużyciach finansowych prostym językiem oraz dbać o edukację organów ścigania i śledczych;
- 9) biegli rewidenci odgrywają ważną rolę w wykrywaniu nadużyć i w tym zakresie obserwuje się pewne zmiany w świadomości społecznej; w swojej pracy biegli rewidenci posługują się zawodowym sceptycyzmem, a różne analizy – w duchu (przykładowo) takiej teorii jak trójkąt Cressey’a – pozwalają na wykrycie nadużyć, co w przypadku złożonych organizmów gospodarczych nie jest łatwe, ze względu na rozbudowane transakcje wewnątrz grup kapitałowych; dużej szansy (dla wielu frontów działań na rzecz bezpiecznego obrotu gospodarczego) można upatrywać w rozwoju ekonomii narracyjnej, która może pomóc w odpowiednim kształtowaniu świadomości społecznej.

Nagrania debat prowadzonych w ramach tej konferencji dostępne są pod linkiem: www.youtube.com/@panagov

ENGLISH SUMMARIES OF ARTICLES

Model for changes in fees for audits of financial statements during a pandemic period

AGNIESZKA BAKLARZ

(<https://orcid.org/0000-0002-4077-9640>)

Purpose: The aim for undertaking of the title issue is the intention to examine - for audit firms outside the largest audit firms (TOP 11 or TOP12 for 2022) - the developments in fees for the audit of the financial statements of entities other than public interest entities during the pandemic period. An additional objective was to approach answering to the question: whether the pandemic forcing a shift to remote auditing of these statements has changed audit firms' behaviour in the practice of selecting clients from further distances.

Methodology/research approach: It was possible to fulfil the objective assumed by presenting a proposal for the author's model (function) of salary changes, which takes into account the specific nature of the pandemic period. When constructing and using this model, data resulting from the *Database of Annual Reports of Audit Firms for 2020-2022*, created at the Polish Agency for Audit Oversight – PANA since its inception in 2020, were used. The analysis of the data available in this database, at the same time those that coincided with the period of the Covid-19 pandemic and were appropriately extended for the needs of the analysis, consisted in diagnosing the peculiarities of the studied sample and establishing the characteristics of the explaining variables, as a result of which a proposal was formulated for modelling the issue undertaken.

Results: The article confirms the existence of a dependence of the remuneration for statutory audit services on the type of the financial statement audited, the “high” or “low” season of performing the audit and the distance between the audit firm and the entity audited. In addition, it focuses on a deeper understanding of the sign of the coefficient appearing in the model with the variable indicating the season. The study has also indicated a trend of undertaking financial statement audit assignments from entities relatively more distant from the audit firm.

Research limitations/implications: The main limitation is the identification of the actual location of the service within the audit firms. For this reason, the largest audit firms with multiple branches have been eliminated from the database. Another limitation (however, affecting the results only insignificantly) is the method used for measuring the distance. The distance was calculated as the distance in a straight line between the audited entity's registered office and the audit firm's registered office. Manual recalculation of a few examples indicates that the distance measurement error may be at a level of no more than several kilometres.

Originality/value: The author notes the lack of published research in the area assumed and identifies a research gap. The article partly complements it by contributing to the understanding of the functioning of the process of measuring revenue in audit firms earned from the provision of audit services performed in relation to entities other than public interest entities. The conclusions presented can provide an incentive for further research and development of the model for post-pandemic periods, taking into account the distinctive features specific to that period.

Key words: auditor, statutory auditor, audit, audit fees, pandemic

Managing the risk of entering into a toxic business relationship from the perspective of anti-money laundering legislation

MICHAŁ KACZMARSKI

<https://orcid.org/0000-0001-5100-0308>

Purpose: The aim of this article is to provide an introduction to the issue of risk management and the standard of due diligence within the establishment of a business relationship with a client by members of the public trust profession, in particular auditors, in the context of anti-money laundering legislation.

Methodology/research approach: Literature research and review of national and European legislation relating to issues of counteracting money laundering and the statutory auditor profession.

Results: Based on the review of literature and the content of legal regulations relating to counteracting money laundering and the exercise of the statutory auditor profession, key risk areas and legal requirements for managing the risk of exposure to money laundering involvement were identified.

The analysis performed made it possible to propose a number of recommendations in the scope of limiting the exposure to the conscious or unconscious involvement of a statutory auditor in unlawful activities in the context of legal obligations regarding anti-money laundering.

Research limitations/implications: The literature research and the review of legal regulations only covered documents selected by the author which he considered crucial from the perspective of the purpose of the analysis. The text is therefore not an exhaustive overview of all content relevant to anti-money laundering issues available in the public domain.

Originality/value: Gathering in one place the knowledge of the risks that surround the practice of the statutory auditor profession in the context of regulatory requirements in the area of counteracting money laundering and exposure to the risk of the statutory auditor's involvement in money laundering.

Key words: money laundering, counteracting money laundering, AML, economic crime, financial crime, fraud risk management, due diligence, *compliance*.

The imperatives of corporate governance

ANNA KARMAŃSKA

(<https://orcid.org/0000-0002-8770-4611>)

Purpose: The purpose of the text presented below is essentially to emphasise: (1) the dynamics and direction of the evolution of corporate governance principles as a guideline for the introduction of the global order in this area, (2) the importance of corporate governance for the sustainable development of business entities, and (3) the related reporting standard which, as a conceptual framework for the presentation of corporate governance reporting information of business organisations across the European Union, constitutes an important element of their policies.

Methodology/research approach: The presentation is based on the analysis of the official announcements and guidelines posted on the OECD website (and other cited institutions), which are collectively used here to provide a picture of the corporate governance framework/principles in global terms, followed by a confrontation with the legal regulation outlining the standard of corporate governance reporting in the European Union space.

Results: This text indicates the need to verify the functioning of corporate governance in practice, simultaneously at two levels: macroeconomic and microeconomic. It identifies the sustainable development imperative as a key premise. It presents six directional recommendations for improving organisational practice and corporate governance reporting from a microeconomic perspective.

Research limitations/implications: Due to the pace of change in global corporate governance guidelines, on the one hand, and EU law relating to sustainability reporting, on the other, this text focuses on the need to recognise the current shape of principles and rules occurring on both levels. This is because it will only be possible to study their impact on various areas of business organisations and carry out different comparative (and other) analyses in the future (from 2025 onwards), as they are implemented in practice.

Originality/value: The value of this study can be identified in the structuring of knowledge in the title area, in the presentation - through a historical outline - of

the global (OECD) approach and the institutional environment relevant to the formulation of the corporate governance framework. Its usefulness is supported by the provision of recommendations that can be considered as a guideline in reviewing - at the level of the business organisation - current practices in this area.

Key words: Corporate governance, OECD, reporting, sustainable development, epidemic, Covid-19, ESG.

The place of conducting the audit of financial statements vs. the location of the head office of audit firms in Poland

MARCIN KREIS

(<https://orcid.org/0009-0005-4984-7653>)

Purpose: The aim of the study is to recognise the relationship between the location of conducting an audit of financial statements and the location of head offices of audit firms operating in Poland.

Methodology/research approach: The document examination method was used in the study. The analytical approach involved a targeted search of the content of the annual reports of audit firms submitted for 2022 to Polish Agency for Audit Oversight – PANA (as part of the statutory auditors’ reporting obligations under Article 51 of the Act of 11 May 2017 on Statutory Auditors, Audit Firms and Public Supervision (Journal of Laws of 2023, item 1015)) to determine the relationship between the place of the audit of financial statements and the head office of their audit firms. The results of the search performed were then aggregated and plotted on a map showing the administrative division of Poland into voivodeships.

Results: Audit firms from all over Poland audit a relatively large number of entities from the Mazowieckie voivodeship. In many voivodeships, due to the distribution of the location of major cities, audit firms, while performing audits close to their head office, actually perform them in another voivodeship. Most audits are performed by audit firms in their own voivodeship or in neighbouring voivodeships. However, audit firms established in the Mazowieckie and Wielkopolskie voivodeships audit entities all over Poland. The TOP12 firms, i.e. audit firms with more than 1% share in audits of public interest entities (PIEs), have a significant share here.

Research limitations/implications: The research limitations result from several reasons. The rigid information structure of the annual financial statements submitted to PANA is fundamental (<https://strefa.pana.gov.pl/wyszukiwarka/>). For this reason, for the purposes of the audit, the head office in accordance with the PANA register of

audit firms was accepted as the head office of the auditing entity. Other limitations relate to the fact that the head office of the audited entity may be different from the place where operations are actually performed, while the geography of Poland and differences in the development of the infrastructure of individual regions may distort the idea of local performance of the financial statement audit service.

Originality/value: This is the first data analysis of this type in Poland, enabled due to the reporting information about their activity by audit firms to the supervising authority - through the STREFA System of Registration and Records of Audit Firms. Earlier analyses referred only to the activities of audit firms taking into account their geographical distribution across the country. It allows to identify the business model of audit firms operating in Poland and their preferences regarding contacts with clients, as well as to recognise the market of financial statement auditing services in terms of its saturation in individual regions of the country.

Key words: financial audit, audit of financial statements, financial review, location of audit firm

Internal audit versus ethics programmes

ŁUKASZ MAŁECKI-TEPICHT

(<https://orcid.org/0000-0001-6587-4372>)

Purpose: The aim of the study is to present a proposal for the delimitation (determination of boundaries) of the audit spectrum in the area of ethics programmes of organisations, from the perspective of the draft new Global Internal Audit Standards.

Methodology/research approach: A comparative analysis, a critical analysis and a descriptive method of the proposed model were used in the study.

Results: The main findings of the analysis include the identification of new opportunities provided by the revision of the Global Internal Audit Standards in the area of auditing of ethics programmes, the illustration of challenges in the area of analysing the organisation's ethical maturity levels and the presentation of a list of audit engagements in the area of ethics: desirable, potentially acceptable and not recommended.

Research limitations/implications: The proposed streamlining of audit engagements in the area of ethics from the perspective of the Standards is a proposal for discussion, resulting, among others, from the author's experience. Further development of the Global Internal Auditing Standards and potential official stances of the Institute of Internal Auditors, including the Institute's chapters, may serve its positive or negative verification.

Originality/value: This is the first publication comparing the qualitative as well as quantitative change between the existing International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing, in force since 2017, the revision of which, called the Global Standards for Internal Auditing, was presented in 2023 and will be implemented in 2024-2025.

Key words: internal audit, ethics programmes, ethical maturity levels, Global Internal Audit Standards

Cost of equity under the circumstances of uncertainty - an example of the US market

MARCIN PEKSYK

(<https://orcid.org/0009-0003-1452-1771>)

KAROL ŚLEDZIK

(<https://orcid.org/0000-0003-1269-1358>)

BOGUSŁAW BŁAWAT

(<https://orcid.org/0000-0002-1145-4441>)

Purpose: The aim of this paper is to answer the question: Can the classical methodology for estimating the cost of equity (capital asset pricing model, CAPM) be applied under the conditions of particular economic uncertainty, without having to revise the legitimacy of its assumptions? The context for the search of an answer to this question is an analysis of the conditions for the estimation of the cost of equity in the USA under conditions of particular uncertainty, as observed in the period 2008-2023.

Methodology/research approach: The research approach was associated with focusing analytical attention on identifying the characteristics of three periods of particular uncertainty (generated primarily by the recent crises: the 2008-2012 subprime, COVID-19 and the high level of inflation caused by Russia's aggression against Ukraine) and examining their impact on parameters important for determining the level of the cost of equity. An additional study of related time series was also conducted, with the Kroll Inc. database used as the primary data source.

Results: The cost of equity over approximately the last 15 years has become less and less dependent on government bond interest rates. When estimating the level of

the cost of equity, market participants start to use alternative methods that modify the classic CAPM model.

Research limitations/implications: Due to the availability of data, the analysis performed focused on the US market, which is a limitation in view of the need to draw conclusions for the European market as well.

Originality/value: The article critically analyses mainstream research on the valuation of the cost of equity under the circumstances of uncertainty.

Key words: cost of equity, CAPM, uncertainty, estimation methods

The auditor's professional skepticism in times of economic uncertainty

BEATA ZYZNARSKA-DWORCZAK

(<https://orcid.org/0000-0002-0827-2583>)

Purpose: The purpose of this article is to assess how contemporary conditions of economic uncertainty (the pandemic and post-pandemic periods, Russia's invasion of Ukraine, high inflation, cybercrime, signs of the environmental crisis) affect the importance of an auditor's professional skepticism.

Methodology/research approach: The main research method is an assessment of national auditing standards and professional studies, as well as an in-depth review of the scientific literature. Data from the Web of Science database was used to carry out the bibliometric studies, while Biblioshiny for Bibliometrix software was used to present the results of the study. Methods of analysis and synthesis were used in the article.

Results: The article presents a positive and normative approach to the auditor's professional skepticism in an audit of the financial statements of an entity operating in times of uncertainty across a range of business-relevant economic dimensions. In positive terms, the article demonstrates the importance of professional skepticism arising from changes in financial reporting in times of uncertainty. In normative terms, it identifies the applicable standards in the area under analysis, as well as the directions in which the importance of professional skepticism is changing.

Research limitations/implications: The research limitation is to infer from the findings presented in the scientific literature and professional studies. Supplementing these with the author's empirical research would allow for a deeper analysis, which may constitute a future research path. This is because the article serves to show the impact of uncertainty on the significance of professional skepticism in an ex-post perspective, showing changes to date, as well as ex-ante, i.e. in the perspective of the evolution of the concept analysed. The research implications of the article are therefore both practical and theoretical.

Originality/value: The lack of comprehensive academic studies in the research area identified above indicates a research gap, which the article partially completes by contributing to the understanding of the impact of economic uncertainty on financial reporting and auditing, including the importance of professional skepticism. The findings presented may be useful for both the theory and practice of financial auditing.

Key words: auditor, statutory auditor, financial audit, financial audit, professional skepticism, inflation, uncertainty, pandemic, war.